

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ALEXİS DE TOCQUEVILLE: HAYATI, DÜŞÜNCESİ, SİYASAL
FAALİYETLERİ VE SOSYAL BİLİMSEL YÖNTEMİ**

AHMET BÜYÜKGÜMÜŞ
2501140883

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ENES KABAKCI

İSTANBUL
2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Ahmet BÜYÜKGÜMÜŞ Numarası : 2501140883
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Sosyoloji Anabilim Dalı Danışmanı : Doç. Dr. Enes KABAKCI
Tez Savunma Tarihi : 24.05.2017 Saati : 09.30
Tez Başlığı : Alexis de Tocqueville: Hayatı, Düşüncesi, Siyasal Faaliyetleri ve Sosyal Bilimsel Yöntemi

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Yücel BULUT		Kabul
2- Doç. Dr. Enes KABAKCI		Kabul
3- Doç. Dr. Özgür ADADAĞ		Kabul
4- Yrd. Doç. Dr. Tülay KAYA		Kabul
5-Yrd. Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. K. Cem ÖZATALAY		
2- Doç. Dr. Yusuf ADIGÜZEL		

ALEXİS DE TOCQUEVILLE: HAYATI, DÜŞÜNCESİ, SİYASAL FAALİYETLERİ VE SOSYAL BİLİMSEL YÖNTEMİ

AHMET BÜYÜKGÜMÜŞ

Öz

Alexis de Tocqueville, 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir düşünür olarak modern toplumu erken dönemlerinden itibaren gözlemlene imkânı bulmuş ve gözlemlerini eserlerinde sistematik olarak aktarmış bir entelektüeldir. Aynı zamanda hukukçu, siyasetçi ve devlet adamı olan Tocqueville, gözlemlerine dayanan fikirlerini uygulamaya geçirebilmiş, böylece yaşadığı dönemde etkili bir siyasal aktör olarak tebarüz etmiştir. Bu Fransız düşünür ayrıca sosyal bilimler düşüncesine yaptığı yöntemsel katkılarla da öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Tocqueville'in hayatı, düşüncesi ve sosyal bilimsel yöntemi birbirleriyle etkileşimli olarak ele alınmakta ve düşünce mirasını özgün kılan nitelikler incelenmektedir. Tarihsel sosyoloji yöntemi kullanılarak yapılan bu Tocqueville incelemesi yazarın hayatı, siyasal çalışmaları ve yöntemsel fikirlerinin etkileşimli bir şekilde değerlendirilmesinin onun anlaşılmasını sağlayacağını iddia etmektedir.

**Anahtar Kelimeler: Tocqueville, Tarihsel Sosyoloji, Fransız Sosyolojisi,
Demokrasi**

ALEXIS DE TOCQUEVILLE: HIS LIFE, HIS THOUGHT, HIS POLITICAL ACTIVITIES AND HIS SOCIAL SCIENTIFIC METHODOLOGY

AHMET BÜYÜKGÜMÜŞ

Abstract

Alexis de Tocqueville as a thinker, who lived in first half of 19th century, got a chance to observe modern society from its early epoch and he narrated systematically these observations. Meanwhile, he is lawyer, statesman and politician. He executed his ideas that he developed based on observations, in political stage and he became occurred as prominent political actor in his age. This French thinker came also to the forefront with his contribution to social sciences thought. In this study, life of Tocqueville, his ideas and his social science methodology are tackled interactively with each other and being narrated which qualifications make his heritage of thought unique. This Tocqueville examination that is done using historical sociology methodology claims that Tocqueville must be examined within the interaction between his life, his political activities and methodological ideas to understand him.

Key Words: Tocqueville, Historical Sociology, French Sociology, Democracy

Önsöz

Steve Jobs, kanser hastalığından kurtulduktan sonra Stanford Üniversitesi'nin mezuniyetinde “Aç ve Aptal Kalın” başlıklı bir konuşma yapar. Hayatta hedeflediğimiz amaçların değil de farkında olmadan yaptıklarımızın efsunlu bir şekilde, bizi başarıya götüreceği ana fikri üzerinde durur. Kendi hayatından fikrini destekleyen örnekler anlatır. Bu yüksek lisans tez çalışmasının da Jobs'un ana fikrini destekleyen bir etkisi olduğunu düşünüyorum. Tocqueville üzerine başlangıçtaki çalışma gayelerimin maddi unsurları tez çalışmam daha bitmeden ortadan kalkmıştı. Amacım, bir klasik dönem sosyoloğu belirleyerek onun fikirleri üzerine çalışmaktı. Tocqueville, bu amaçla aklıma gelen isimlerden biriydi. Tez danışmanım Enes Kabakcı'yla görüştüğümde beni Tocqueville üzerine çalışmaya cesaretlendirdi. Neden bir klasik dönem sosyoloğu üzerine tez yazıyordum?

Tocqueville'in hayatına dair ilk yaptığım okumalar kendi kendime sorduğum bu sorudan beni çekip çıkardı. Tabii ki Tocqueville'in teorik katkısı, hayatımın her anında güçlü bir yol arkadaşı olacağına inandığım eşim Reyhan Hanım'ın hiçbir şeyden vazgeçmemem gerektiğine dair konuşmaları olmasaydı hiçbir anlam ifade etmezdi. Onun bana umut veren konuşmalarıyla sadece çalışma gayretim değil, yaptığım çalışmaların önemine dair inancım da arttı. Eğer bilginin peşinden koşma heyecanım yaşadığım kötü olaylardan etkilenmeden devam edebiliyorsa bu, onun hayatıma nazikçe kattığı cesaretin bir sonucudur.

Tez çalışmalarım boyunca İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)'nin kütüphanesi benim için çok kaliteli bir çalışma ortamı oldu. Merkez bünyesindeki Araştırmacı Yetiştirme Programı (AYP)'na kabul edilmem, bilgi peşinde her zorlandığım anda bana madden ve manen bir tutunma noktası oldu. Program kapsamında aldığım Araştırma Yöntemleri dersinin bu tezin ortaya çıkmasında büyük katkısı vardır. Emeklerini bizden esirgemeyen Eyüp Said Kaya'ya bu vesileyle bir kez daha şükranlarımı sunuyorum. Aynı şekilde AYP bünyesinde İslam Toplulukları grubu olarak yaptığımız aylık buluşmalarımızda Nurullah Ardiç, sadece fikirleriyle değil aynı zamanda duruşu ve düşünme yöntemiyle de genç bir araştırmacı olarak bana büyük katkılarda bulundu. Bu toplantılarda arkadaşlarımla fikirlerinden de çok fazla istifade ettim.

Bu tez çalışması elbette benim İstanbul Üniversitesi'nde aldığım yüksek lisans eğitimimin bir parçasıdır. Fakat lisans eğitimim boyunca beni ilk olarak akademiyle tanıştıran Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde aldığım eğitim, bilimsel araştırmalara beni teşvik etti ve ilk fikirlerimin oluşmasını sağladı. Oradaki tüm hocalarımla ve akademik atmosferin bende emeği büyüktür, burada da bir kez daha teşekkür etmek istiyorum.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, dışarıdan görüldüğü gibi tarihte kalmış ve durağan bir bölüm olmadığını, aldığım ilk derslerden itibaren bana hissettirdi. Beni bölümle tanıştıran ve sosyoloji alanında çalışma yapmaya teşvik eden İsmail Coşkun'un üzerimde büyük emeği vardır. Sağlıklı ve huzurlu şekilde çalışmalarımı sürdürebildiysem bu, hocamızın bölümdeki uğraşları sayesinde. Kendisine şükranlarımı sunuyorum. Bölümümüzün diğer bir hocası Murat Şentürk ise kapısını her çaldığımda muhabbetini ve değerli fikirlerini benimle paylaştı, beni her zaman sabırla dinledi. Benim için çok değerli olan bu sohbetler için ona ne kadar teşekkür etsem azdır. Enes Kabakcı hocam ise tez çalışmamın danışmanlığını yürüttü. Toz bulutlarının arasında boğulduğum her zaman değerli katkılarıyla zihnimde o toz bulutlarından bir düşünce evreni kurmama yardımcı oldu. Hocamın nezaketle yaptığı uyarılar olmasa boşluklarda kaybolma ihtimalim epey yüksekti.

Dostluklarıyla bana abilik yapan Hasan Soygüzel ve Hüseyin Avni Önder, her zaman ileriye gayretle bakmama yardımcı oldular. Benimle paylaştıkları kardeşlik için onlara teşekkür ediyorum.

Her ne kadar görece uzun olmasa da hayatım boyunca ailem her zaman benim için büyük bir güç kaynağı oldu. Annem, babam ve kardeşim iyiliğe dair hayatta ne varsa bana göstermeye çalıştılar, beni her zaman dinlediler. Ayrıca evlendikten sonra yeni bir ailem daha oldu. Bu tez çalışması boyunca her iki ailem de bana destek oldular. Onlara minnettarım.

Ben bu çalışmayı kaleme alırken, kapsamlı bir metni yazmanın ne kadar zor bir iş olduğunu kavradım ve incelediğim çalışmalara daha insafli yaklaşmaya başladım. Elbette okuyucudan insaf beklemiyorum. Hayattaki bu kadar destekçime rağmen eğer bu çalışmada bazı hususlar eksik kalmışsa elbette ki bu, benim hatamdır.

6 Nisan 2017

Londra

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM:

Alexis de Tocqueville'in Yaşamı

1. 1. Liberal Düşünce İçerisinde Bir Aristokrat	9
1. 2. Hukukçu Kimliği ve Amerika Seyahati	18
1. 3. Siyasal Yaşamı: Düşünce Dünyasının Özeti	23
1. 4. Sömürge ve Kölelik	28

İKİNCİ BÖLÜM:

Tocqueville'in İki Büyük Eseri: “Amerika’da Demokrasi” ve “Eski Rejim ve Devrim”

2. 1. Amerika’da Demokrasi: Modern Bir Saha Araştırması	39
2. 1. 1. Demokrasi	48
2. 1. 2. Eşitlik	61
2. 1. 3. Özgürlük	71
2. 1. 4. Merkeziyetçiliğin İki Türü: Siyasi ve İdari Merkeziyetçilik	77
2. 1. 5. Bireysellik	84
2. 2. Eski Rejim ve Devrim: Fransız Devrimi’ni Hazırlayan Şartların Tarihsel Sosyolojik Değerlendirmesi	88
2. 2. 1. Eski Rejim ve Devrim Kitabının Nitelikleri Üzerine	90
2. 2. 2. Eski Rejim ile Devrim Sonrası Fransa Arasındaki Süreklilik	96
2. 2. 3. Fransız Devrimi’ne Giden Süreçte Toplumsal Özellikler	100
2. 2. 4. Fransız Devrimi’ni Oluşturan Dinamikler ve Devrimin Gelişimi	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

Alexis de Tocqueville Düşüncesinde Yöntem

3. 1. Tocqueville Yöntemsel Arayışları	118
3. 2. Tocqueville Düşüncesinin Yöntemsel Özellikleri	121
3. 3. Tocquevilleci Yöntemin Ekonomi Politik Boyutları	134
3. 3. 1. Fakirlik Üzerine Deneme	137
3. 3. 2. Amerika Seyahati Boyunca Ekonomi Görüşleri	140
3. 4. Tocquevilleci Düşüncenin ve Araştırma Gündeminin Unutulmuşu	142
SONUÇ	151
BİBLİYOGRAFYA	158

Giriş

1805 yılında aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Tocqueville, ailesi her ne kadar aristokratik yaşam değerlerini koruyor olsa da giderek burjuva kültürüyle hemhâl olan bir atmosferde büyür. Tocqueville'in yaşadığı 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa da benzer bir geçiş sürecini yaşamaktadır. 1789 İhtilali gerçekleşmiş ve Fransa'da eski düzeni yok etmeye ve yeni bir düzen oluşturmaya yönelik sert fikrî tartışmalar – hem halk düzeyinde hem de entelektüeller ve devlet adamları arasında – yürütülmektedir. Tocqueville, ilk eğitimini ve entelektüel fikirlerinin oluşum sürecindeki ilk tecrübelerini böyle bir ortamda kazanmıştır. Onun aristokrasi ve burjuvazi değerleri arasında kurmaya çalıştığı bağlantılar, hayatına yansıyan yönleriyle oluşturduğu sentez, aynı dönemde Fransa'nın da kaderi durumundadır.

Fransa ve dünya tarihi bakımından önemli sonuçlar doğurmuş böylesine sert değişimlerin yaşandığı bir dönemde, Tocqueville bir entelektüel, siyasetçi ve hukukçu olarak hayatta sahip olduğu farklı rolleri, gözlemlediği büyük değişimi anlamlandırmak için kullanmıştır. Biyografisi ve eserleri bir arada değerlendirildiğinde, Tocqueville'in gözlemlediği olayları ve olguları anlamlandırmaya ilişkin çabası açıkça görülür. Siyaset bilimi ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarının kurumsallaşma döneminde yaşamış biri olarak Tocqueville, aynı zamanda yöntemsel katkılarıyla gelecek toplumlarının nasıl anlaşılması gerektiği üzerine de yoğun fikirler ortaya koymuştur. Karşılaştığı dünyanın, kendinden öncekilerin ortaya koyduğu yöntemlerle anlaşılamayacağı kanaati, Tocqueville'in düşünsel gelişiminin erken dönemlerinde oluşmaya başlamış ve giderek pekişmiştir.

Entelektüel çabalarının yanında siyasetçi ve devlet adamı olan Tocqueville, bilimsel çalışmalarından elde ettiği bilgileri siyaset alanında söyleminin bir parçası olarak kullanmıştır. Milletvekilliği, valilik ve dış işleri bakanlığı gibi birçok görevde bulunan Tocqueville, ayrıca kurucu anayasa meclisinde üye olarak çalışmıştır. Siyaset ve devletteki görevlerinde büyük titizlikle incelediği demokratik toplumun geleceğine, dâhil olduğu siyasî tartışmalarla katkı sunmak istemiştir. Bu çalışma,

Tocqueville'in entelektüel olarak ortaya koyduğu fikirleri, devlet adamı ve siyasetçi olarak savunduğu politikaları ve geleceğin toplumlarını anlamak üzere geliştirdiği yöntemsel yaklaşımları bütüncül bir şekilde ele almaktadır. Tocqueville'in biyografisi, entelektüel çalışmalarıyla siyasî faaliyetlerinin iç içe geçtiğini açıkça göstermektedir. Yaşamı boyunca oluşturduğu toplum düşüncesi, toplumları incelemek için önerdiği sosyal bilimsel yöntemi ve siyasî fikirleri arasında bağlantı kurulmadan yapılacak bir çalışmanın eksik kalacağı düşünülmektedir.

Tocqueville üzerine yapılan çalışmalara göz atıldığında, yaşadığı dönemde fikirleriyle ve siyasetçi kimliğiyle büyük yankı uyandıran düşünürün ölümünün ardından unutulduğu görülmektedir. Fikrî mirasının değerlendirilmesi bakımından neredeyse 100 yıllık bir suskunluk yaşanmıştır. Üçüncü bölümde ayrıntılarıyla inceleneceği üzere Tocqueville, bilim çevrelerinde uzunca süre ismi geri çekilmiş bir düşünürdür. Bu konuda *Tomson Reuters*'in hazırladığı *Web of Science* atıf araştırma indeksine göre 1956'dan bu yana değerlendirildiğinde Tocqueville'e yapılan bilimsel atıf sayısının yılda ortalama 57 olduğu görülmektedir. 2000'li yıllara kadar durağanlığın yaşandığı Tocqueville çalışmalarında bir artış gözlenmektedir. Bu tarihten itibaren Tocqueville'e yapılan atıflar 100'ün üzerine çıkmış ve giderek artarak son yıllarda 280 atfı geçmiştir.¹ Elbette eserleriyle fikirlerini sonraki kuşaklara aktarmayı başarmıştır ancak akademik alan içerisinde Tocqueville'in fikirleri tartışılmamış ve düşünceleri etkinliğini kaybetmiştir. Söz konusu dönemde büyük bir gezi yazısı kaleme alan bir siyasetçi ya da siyaset teorisyeni olarak görülmüştür. Toplumsal teori alanındaki fikirleri neredeyse hiç tartışılmamıştır. Tocqueville'i toplum düşüncesi bakımından yeniden tartışılır kılan ise Raymond Aron'un *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*² başlıklı kitabıdır. Aron, Montesquieu ile başlattığı düşünce geleneğinin bir parçası olarak Tocqueville'in, sosyolojik düşünce tarihinin önemli aktörü olduğunu iddia etmiş; Tocqueville'in iki önemli eseri olan *Amerika'da Demokrasi* ile *Eski Rejim ve Devrim* kitaplarının bu nazarla okunması gerektiğini öne sürmüştür. Aron'un başlattığı bu tartışma, 1960'lı yıllar Fransız sosyolojisi üzerinde hâkim konumda olan Marksizm'e karşı, başka bir toplum

¹ "Web of Science Core Collection Citation Report," Erişim: 06.06.2017, Saat: 00.51 https://apps.webofknowledge.com/summary.do?product=WOS&search_mode=CitationReport&qid=2&SID=2EeByYq1u6qUbPunWSL&page=1&crNavigationAction=Previous&endYear=61.

² Raymond Aron, *Les Etapes de la pensée sociologique*, Paris, Gallimard, 1967.

düşüncesinin de Fransa'da var olduğunu göstermeye yönelik bir girişimdir. Böylelikle Aron, Fransa'da Marksist egemenliğin dışında başka bir düşünsel geleneğin de güçlü şekilde var olduğunu göstermek istemiştir. Lardinois, Aron'un çalışmasından hareketle Tocqueville'in yeniden hatırlanmasını *Tocqueville'in İcadı*³ başlıklı makalesinde anlatmaktadır. Ona göre Aron'un Marksist çizgi karşısında başka bir sosyolojik düşünce geleneğini ön plana çıkarma çabaları Tocqueville'in yeniden hatırlanmasıyla sonuçlanmıştır. Hatta Lardinois bir adım daha ileri giderek aynı çalışmasında, istenilen amaca ulaşmak için Tocqueville'in düşüncelerine fazla değer verildiğinden bahseder. Aron'a ek olarak Furet'nin çalışmaları da Tocqueville'in yeniden tarihsel analiz ve toplumsal değişim konuları çerçevesinde gündeme gelmesini sağlamıştır. Furet, özellikle *Devrim Üzerine Düşünmek*⁴ başlıklı kitabında Tocqueville'in genel entelektüel portresi üzerine tarihsel bir analiz yaptıktan sonra onun *Eski Rejim ve Devrim* kitabıyla bir tür muhasebe üzerine girerek devrim kavramının Tocquevilleci düşünce içerisindeki yerini analiz eder. Kitabının Tocqueville'e ilişkin bölümünün girişinde tarihin onun zihninde ne ifade ettiğini anlatır. Furet'ye göre Tocqueville için tarih entelektüel bir zevk ya da sadece bir araştırma tutkusu değildir. Onun yerine Tocqueville için tarihin güncel dair yapılan analizlerde bir kalkış noktası olduğundan bahseder.⁵ İleriki bölümlerde ayrıntılı şekilde inceleneceği üzere tarih, Tocqueville için bir kalkış noktası ve hatta yaratıcı bir süreçtir. Bu sebeple toplumsal değişimin uzun yıllara yayılan boyutlarını incelemek için birincil kaynaklara başvurmuş ve zihnindeki soruların cevaplarını hayatının son dönemlerinde arşivlerde aramıştır. Özellikle hayatının son dönemlerinde arşiv çalışmaları ve tarihe bakışı değerlendirilecek olursa yöntemsel olarak tarihsel sosyolojik analiz Tocquevilleci düşünenin ayrılmaz bir parçasıdır.

Tocquevilleci düşüncenin akademik alan içerisindeki etkileri bakımından diğer önemli bir husus da onun adıyla çıkan Fransızca ve İngilizce olarak iki dilde yayınlanan *Tocqueville Review/La revue Tocqueville* isimli dergidir. Dergi, Toronto Üniversitesi yayınları tarafından 1979 yılından bu yana çıkarılmaktadır. Karşılaştırmalı toplumsal değişim ve Tocqueville çalışmaları sayfaalarında yer

³ Roland Lardinois, "L'Invention de Tocqueville", *Actes de la recherche en sciences sociales*, No.135, 2000, s. 76–87.

⁴ François Furet, *Penser La Révolution Française*, Paris, Gallimard, 1978.

⁵ *Ibid.*, 209.

veren derginin düzenli olarak her yıl iki sayı halinde yayımlanmaktadır.⁶ Söz konusu derginin 70’li yılların sonunda yayım hayatına başlaması ve bu yıllardan itibaren Tocqueville’e yönelik akademik ilginin gelişmesi birbiriyle örtüşen bir durumu göstermektedir. Aron’un ve diğer Fransız sosyal bilim düşünürlerinin Tocqueville’i bir entelektüel köken olarak savunucu ya da eleştirel şekilde tartışmaya başlamaları ona olan ilgiyi arttırmıştır.

Tocqueville’in çalışmalarını toplum düşüncesi bağlamında değerlendiren önemli bir diğer eser ise Pierre Birnbaum’un *Tocqueville Sosyolojisi*⁷ başlıklı kitabıdır. Birnbaum kitabında Tocqueville’in toplum düşüncesini incelemiş ve onun düşünce mirasının Fransız sosyoloji geleneği içerisinde nasıl bir konuma sahip olduğu ve Tocqueville’in düşünce yönteminin sonraki dönemlerde sosyoloji biliminin gelişimini nasıl etkilediği üzerinde durmuştur. Tocqueville’e yöntemsel bir perspektiften bakan başka bir çalışma ise Aurelian Craiutu ve Sheldon Gellar’ın editörlüğünde hazırlanan *Tocqueville’le Konuşmalar: 21. Yüzyılda Küresel Demokratik Devrim*⁸ başlıklı kitaptır. Kitap boyunca demokrasi çalışmaları alanında Tocqueville’in eserlerinden çıkarılabilecek yöntemsel bir bakış açısının 21. yüzyıldaki demokratik gelişmeler hakkında nasıl kullanılabileceği üzerinde durulmuştur. Eser boyunca Tocqueville’in fikirlerinden oluşturulacak bir demokratikleşme analizi yönteminin imkânları üzerine tartışmalar yapılmıştır. Söz konusu tartışmalar çerçevesinde ikinci kısımda ise belirli ülkelerdeki demokratikleşme süreçleri Tocqueville’den hareketle tasarlanan kavramsal araçlarla incelenmiştir. Eser, Tocqueville’in araştırma yöntemini inceleyip bu yöntemin çağımızda ne ifade ettiğini sorgulaması bakımından önemlidir.

Tocqueville’in sosyal bilimlere yaptığı teorik katkıların dışında literatürde yaşamının tamamını veya belirli boyutlarını inceleyen birçok eser bulunmaktadır. Dubois, *Alexis de Tocqueville. Hayatı, Eserleri ve Kavramları*⁹ başlıklı kitabında hem Tocqueville’in hayatını incelemekte hem de onun sıklıkla atıf yaptığı kavramları

⁶ “The Tocqueville Review/La Revue Tocqueville,” Erişim: 07.072017, Saat: 17.37, <http://muse.jhu.edu/journal/445>.

⁷ Pierre Birnbaum, *Sociologie de Tocqueville*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970.

⁸ Aurelian Craiutu ve Sheldon Gellar, *Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century*, Plymouth, Lexington Books, 2009.

⁹ Christian Dubois, *Alexis de Tocqueville. Vie, œuvres, concepts*, Paris, Elipses, 2004.

yahut önemli fikirleri okuyucuya tanıtmaktadır. Eserlerinin genel bir değerlendirmesini de içeren kitap boyunca Dubois, Tocqueville düşüncesini anlamada kılavuzluk etmeyi amaçlamaktadır. Eserlerini ve kavramlara yaklaşımlarını bir arada göstermesi bakımından Dubois'ın metni Tocqueville'in fikirlerini hangi kavramsal araçlara müracaat ederek geliştirdiğini anlamak için önemlidir. Öte yandan Dubois, hayatıyla fikirlerini bir arada anlattığı Tocqueville'in görüşlerini anlamlandırmaya imkân veren tarihsel bir çerçeve de sunmaktadır. Kabakcı'nın *Alexis de Tocqueville'in Politik Eylemi*¹⁰ başlıklı yüksek lisans tez çalışması da, biyografisinden hareketle Tocqueville'in siyasî fikirlerini analiz etmektedir. Dubois ile benzer şekilde Kabakcı, tarihsel bir kişilik olarak Tocqueville'in siyasî çalışmalarını nasıl bir politik zeminde yürüttüğünü anlatmaktadır. Mansfield'in *Tocqueville: Kısa bir Giriş*¹¹ ve Kahan'ın *Muhafazakâr ve Özgürlükçü Düşünürler: Alexis de Tocqueville*¹² başlıklı eserleri de Tocqueville'in düşüncelerinin nasıl bir tarihsel-siyasal arka plana sahip olduğunu analiz etmektedir.

Tocqueville'in entelektüel kimliğini ortaya koymak bakımından iki önemli eseri daha anmak gerekir. Birincisi etkili bir çalışma olarak François Furet'nin *Tocqueville Düşüncesinin Entelektüel Kaynakları*¹³ başlıklı makalesidir. Furet, çalışmasında hem Tocqueville'in unutulmuş sosyal bilimci yanını göstermekte hem de onun fikirlerinin nasıl bir tarihsel arka plana dayandığını anlatmaktadır. Tocqueville'in entelektüel serüveninin hangi düşünce gelenekleriyle bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından Furet'nin çalışması önemlidir. Furet, Tocqueville'in entelektüel kökenlerini incelerken bir yandan da kullandığı kavramların tarihsel süreç içerisinde nasıl bir anlam değişikliğine uğradığına değinerek, Tocqueville'i okumada yararlı açılımlar getirmektedir. İkinci eser ise Raymond Aron'un *Tocqueville'in Siyasî Fikirleri ve*

¹⁰ Enes Kabakcı, *L'Activité politique d'Alexis de Tocqueville*, Yüksek Lisans Tezi, Université de Paris I Panthéon-Sorbonne, 1999.

¹¹ Harvey C. Mansfield, *Tocqueville. A Very Short Introduction*, Londra, Oxford University Press, 2010.

¹² Alan S. Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, New York, The Continuum International Publishing Group, 2010.

¹³ François Furet, "The Intellectual Origins of Tocqueville's Thought", Ed. Laurence Guellec, *Tocqueville et l'esprit de la démocratie*, Paris, Presses de Sciences Politiques, 2005, s. 121-40.

*Tarih Görüşü*¹⁴ başlıklı makalesidir. Tocqueville'in bilim çevrelerinde hatırlanması bakımından önemli olan bu makalede Aron, Tocqueville'in siyasî fikirlerinin oluşmasına kaynaklık eden tarihi yorumlama biçimleri üzerinde durmuştur.

Tocqueville'in sosyal bilimlerde yöntem tartışmalarına ilişkin yaptığı çalışmalar da literatürde geniş bir yere sahiptir. Poggi, toplumsal teoriler üzerine hazırladığı kitabında Tocqueville, Marx ve Durkheim'in fikirlerini ortak ve ayrılan yönleriyle incelemektedir.¹⁵ Tocqueville'in sosyal bilimler düşüncesi bakımından kurucu rolüne atıfla yazdığı makalede Poggi, onun demokratik toplum ideal tipini kurumsallaştırdığı tespitini merkeze alarak düşüncelerini incelemekte ve bu toplum tipinin kısa sürede dünyaya yayılması karşısında oluşabilecek tehlikelerin, ilk defa Tocqueville tarafından tartışıldığından bahsetmektedir. Swedberg ise *Tocqueville'in Siyasal İktisadı* başlıklı çalışmasında Tocqueville'in toplum incelemesinde iktisadî verilerden ne düzeyde yararlandığı sorusuna cevap aramaktadır. Swedberg, kitabında Tocqueville'in eserlerinde iktisadî çözümlemelere yeterince yer vermediğinin haksız bir eleştiri olduğu üzerinde durarak Tocqueville'in yazışmalarından, eserlerinden ve tanıklıklardan hareketle ekonomik analizi nasıl uyguladığını incelemektedir. Böylelikle Tocqueville'in düşünce yöntemi içerisinde ekonominin yerini belirginleştirmeyi hedeflemiştir.

Tocqueville üzerine Türkiye'de yapılan akademik çalışmalar sınırlı sayıdadır.¹⁶ Son yıllarda özellikle *Amerika'da Demokrasi* kitabının farklı çevirilerinin¹⁷ Türkiye'de yayımlanmasının Tocqueville'e ilgiyi arttıracakı düşünülebilir. Türkiye'deki Tocqueville ilgisi, düşünürün demokratik toplumun sivil toplum ve

¹⁴ Raymond Aron, "Idées politiques et vision historique de Tocqueville", *Revue française de science politique*, No.3, 1960, s. 509 – 526.

¹⁵ Gianfranco Poggi, *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx and Durkheim*, California, Stanford University Press, 1972.

¹⁶ Türkiye'de Tocqueville üzerine hazırlanan tezler şunlardır: Seçkin Sertdemir Özdemir, *Recherches sur le sens de la liberté politique chez H. Arendt et A. de Tocqueville* (H. Arendt ve A. de Tocqueville'de siyasal özgürlüğün anlamı üzerine araştırmalar), Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2011; Levent Bicil, *Alexis De Tocqueville'in Demokrasi Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006; Ahmet Ulvi Türkbağ, *Alexis de Tocqueville'de Amerikan Demokrasisi ve Bunun Getirdiği Problemler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990; Sündüs Gökşen, *Alexis de Tocqueville'in Demokrasi Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.

¹⁷ Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev. Özcan Doğan, Ankara, Doğu Batı, 2015; Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

muhafeletin örgütlülüğü gibi demokratik toplumun gelişimine dair fikirleriyle sınırlıdır. Türkiye'deki literatür tarandığında, Tocqueville'in düşünce yöntemi ve fikirlerinin entelektüel kökenleri hakkında neredeyse hiçbir çalışmaya rastlanmamaktadır. Öte yandan *Eski Rejim ve Devrim* kitabının tamamının *Amerika'da Demokrasi* kitabından daha önce Türkçe'ye çevrildiği düşünülecek olursa yazarın eserlerine bütüncül bakışın ilk olarak 1789'a giden süreci değerlendirdiği arşiv çalışmaları olduğu söylenebilir. Metnin Türkçe'ye ilk tercümesi Turhan Ilgaz tarafından 1995 yılında yapılmıştır.¹⁸ Ayrıca metnin girişine Mehmet Ali Kılıçbay tarafından yazılan bir inceleme yazısı da Türkiye'de entelektüel çevrelerin Tocqueville'den haberdar olma düzeyini göstermesi bakımından önemlidir. Genel olarak Tocqueville'in devrime giden süreçte Fransa'ya ilişkin değerlendirmelerini inceleyen Kılıçbay, metninde tarihi birincil kaynaklara başvurarak ve bir sosyal teori zemininde ele alan bir Tocqueville'i anlatmaktadır.

Tocqueville araştırmaları bakımından bu çalışma, onun siyasî fikirlerine, yaşamına, toplum düşüncesine katkılarına ve sosyal bilimsel yöntemine dair çalışmalarına birlikte odaklanmayı hedeflemektedir. Düşünür ve siyasetçi olarak bu üç farklı düzlemde var olan Tocquevillelerin arasındaki ilişkileri tarihsel arka plan içerisinde değerlendirmek onu tüm yönleriyle anlamlandırmaya ilişkin bir adım olacaktır. İlgili literatür değerlendirildiğinde hayatındaki üç düzlem olan düşünceleri, siyasî eylemleri ve yöntem önerilerinin farklı çalışmalarda herhangi ikisinin yahut ayrı şekilde üç alanın çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmada üçünü birleştiren bir analizle Tocqueville'in düşünceleri, siyasî eylemleri ve sosyal bilimsel yöntemle katkıları birbirleriyle kurdukları etkileşimler bağlamında incelenmektedir. Söz konusu inceleme sırasında Tocqueville'in ele alınan düşünceleri, eylemleri ve bunlar üzerine ortaya konulan fikirler tarihsel sosyolojik bir yöntemle incelenerek tartışılmış ve analiz edilmiştir. Tocqueville'in kişiliğini, siyasal yaşamını, fikirlerini ve sosyal bilimsel düşünce yöntemine katkılarını birlikte ele almayı amaçlayan bu çalışmanın belki de en önemli eksikliği Tocqueville'in kişisel arşivinin incelenememiş olmasıdır. Yazarın bütüncül analizinin gerekliliğine yönelik varsayım doğrultusunda,

¹⁸ Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995.

onun kişisel evrakından elde edilecek verilerin kuşkusuz son derece önemli olacağı düşünülebilir.

Siyasetin ve bilimin hayatında iç içe geçtiği bir şahsiyet olarak Tocqueville hakkında uzlaşmaz görünen birtakım hususların ancak söz konusu üç alanda yaptıkları beraber incelendiğinde anlaşılabilirliği düşünülmektedir. Zira Tocqueville'in toplum düşüncesi içerisindeki konumu ancak bu sayede net bir biçimde ortaya konabilir ve fikirleri bu zemin üzerinde daha anlaşılabilir hale gelebilir.

1. Alexis de Tocqueville'in Yaşamı

1. 1. Liberal Düşünce İçerisinde Bir Aristokrat

Alexis-Henri-Charles Clérel, comte de Tocqueville ama yaygın olarak anıldığı ismiyle söylenecek olursa Alexis de Tocqueville isminden de anlaşılacağı üzere aristokrat bir ailenin içerisine 29 Temmuz 1805 tarihinde dünyaya gelmiştir. Aristokrat bir ailede dünyaya gelmesine rağmen Tocqueville'in içine doğduğu koşullar klasik anlamda bir aristokrat ailenin durumunu yansıtmamaktadır. Kahan'ın belirttiğine göre Tocqueville, "bir sarayda değil, bir apartman dairesinde doğmuştur."¹ Bu durum, onun hayatında sürekli devam edecek düşünce gerilimlerinin zeminini hazırlamıştır. Aristokrat bir aileye mensup olmasına ve aristokratik değerleri hayatının çeşitli aşamalarında muhafaza etmesine rağmen burjuva hayatı sürmüştür. Düşünce adamı ve siyasetçi olarak burjuva dünya görüşünün parçalarını teşkil edecek fikirlerin savunucusu olmuştur. Tocqueville'in yaşamındaki bu gerilimi Kahan, toplumun içerisinde yaşarken aynı zamanda toplumun dışında da olabilen bir konuma sahip olmasıyla anlatır.² Hatta Kahan, bu durumu bir adım daha ileriye götürür. Tocqueville'in başarılı analizlerinin arkasında yatan sebep, ona göre hem toplumun dışında hem de içerisinde yer alabilmesidir.³ Gözlem gücü, içinde yaşadığı toplumla mücadele etmekle keskinleşmiştir.

Aristokrasiye mensup bir aileden gelmesiyle çocukluk yıllarının ve eğitim yaşantısının burjuva çevrelerinde geçmesi, hayatı boyunca gerilimlere neden olmuştur. 16 yaşına geldiğinde dini inançlarla ilgili yaşadığı sorgulamaların ailesi ve sosyal çevresi arasındaki gerilimlerin ürünü olduğu söylenebilir. Din karşısında yaşadığı sorgulamaları felsefe ve sosyal bilim metinlerine yönelerek aşmaya çalışmıştır.⁴ Babasının sosyal bilimlere olan merakı ve burjuva ideolojisini yansıtan çok sayıda kitaba kütüphanesinde yer vermesi, Tocqueville'in bu düşünce dünyasıyla tanışmasını kolaylaştırır. Pascal, Montesquieu ve Rousseau'nun metinleriyle de ilk

¹ Alan S. Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, New York, The Continuum International Publishing Group, 2010, s. 3.

² **Ibid.**

³ **Ibid.**

⁴ **Ibid.**, s. 6.

defa dinle ilgili sorgulamalara girdiğinde tanışan⁵ Tocqueville, yazdığı bir mektupta bu üç yazarı her zaman zihninde taşıdığından bahsetmektedir.⁶

1820 yılında Tocqueville, babası Metz valisiyken kraliyetin himayesinde modern tarzda eğitim veren bir liseye başlar. Bu lise aristokratik değerlere göre eğitim veren bir kurum değildir. Aksine çoğunluğunu burjuvazi kökenli öğrencilerin oluşturduğu bu lise, Tocqueville'in deyimleriyle söylenecek olursa aristokratik toplumdan demokratik topluma doğru yaşanan değişimin değerlerini yansıtmaktadır.⁷ Aristokrat bir aileye mensup olmasına rağmen burjuva değerleriyle eğitim alması ve babasının kütüphanesinde tanıştığı Aydınlanma düşünürleri sayesinde Tocqueville, değişen toplumsal yapının dinamiklerini gözlemleyebileceği düşüncelerle tanışmıştır. Yaşantısındaki gerilimler, aristokratik toplumdan demokratik topluma dönüşümü anlatan ve sonraki dönemlerde onun çalışmalarına konu olacak sosyal olguları kendi hayatında tecrübe etmesini sağlamıştır.⁸ Yetiştirdiği düşünce atmosferine ek olarak ailesinin, Terör Dönemi Fransa'sında giyotinden son anda Maximilien Robespierre'in⁹ öldürülmesiyle kurtulması, iktidarın sınırlılığı ve hukukun siyaseti denetlemesi meselelerini Tocqueville'in zihninde canlı tutan aile hafızasına dönüşmüştür. Zihninde şekillenen demokratik toplum tasavvurunun temelinde bireylerin eşit şartlarda katıldıkları bir sosyal yaşam olduğu görülmektedir. Her ne kadar ailesi Bourbon hanedanına sadakatle bağlıysa da lisedeki arkadaş çevresi ve sonrasında devam edeceği hukuk okulunda gözlemlediği toplum, bunun aksi yönde ilerlemektedir. Ona göre insanlığı eşitleyecek büyük bir devrim kaçınılmaz şekilde yaklaşmaktadır.¹⁰ Her ne kadar ailesini karşısına almış olsa da düşüncelerini savunmaya devam etmiş ve ailesiyle arasında yaşanan gerginlikler hayatı boyunca sürmüştür. Düşünce düzeyinde ailesiyle yaşadığı gerilimler, burjuva

⁵ *Ibid.*, 4.

⁶ Alexis de Tocqueville, *Correspondance*, Paris, Michel Levy Frères, 1867, s. 418.

⁷ Christian Dubois, *Alexis de Tocqueville. Vie, œuvres, concepts*, Paris, Ellipses, 2004, s. 6.

⁸ *Ibid.*

⁹ Maximilien de Robespierre (1758 – 1794), Fransız İhtilali'nin önemli aktörlerinden biri ve radikal Jakobenlerin lideridir. Fransız İhtilali'nin ardından yürütme gücünü kullanan Kamu Güvenliği Komitesi'nin 1793 yılında başkanı olmuştur. Onun başkanlığı sırasında Fransa'da devrim sonrası önemli siyasi dönemlerinden biri olan “Terör Dönemi” yaşanmıştır. Robespierre 1794 yılında iktidardan indirilerek idam edilmiştir. Bkz. Marc Bouloiseau, “Maximilien de Robespierre”, *Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul, C.XVIII, Ana Yayıncılık, 1987, s. 327 – 329.

¹⁰ André Jardin, “Préface”, *Démocratie en Amérique*, Paris, Institut Coppet, 2010, s. 14.

sosyal sınıfının değerlerini yaşamının bir parçası haline getirmesi ve İngiliz bir kadınla evlenmeyi tercih etmesiyle somut bir hal almıştır. Eşinin aristokrat bir aileden gelmemesi ve üstelik Fransız olmaması Tocqueville'in ailesine hayatı boyunca eşini kabul ettirememesine neden olmuştur.¹¹ Yaşam serüvenine bakıldığında denilebilir ki onu, demokrasi ve aristokrasi arasındaki gerginliği araştırmaya iten sebep, sadece soyut entelektüel sorgulamalardan ibaret değildir. Kendi yaşam pratiğinde etkilerini gözlemleyebildiği büyük değişimin her gün karşılaştığı sonuçlar da onun araştırma gündemi ve merakı üzerinde etkili olmuştur.

Özel hayatından başlayarak gelişen gerilimler, hayatının farklı aşamalarında sürekli biçimde ortaya çıkacaktır. Siyaset alanına dâhil olduğu dönemde -ailesinin siyasî mirası gereği muhafazakâr grubun içerisinde yer alması beklenirken- Tocqueville, hiçbir zaman belirli bir grubun tam olarak parçası olmamış, fakat birçok konuda liberallerle birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir.¹² Ait olduğu aile geçmişi ve sosyal kökene rağmen içinde bulunduğu gerçekliği aşarak aristokratik değerleri sürekli sorgulayacağı bir mesafede durması, onu ilerleyen dönemlerde hem siyasette hem de bilimsel çalışmalarında üretken hale getirmiştir.

Tocqueville'in eserlerini vereceği ve siyaset alanında mücadele edeceği Fransız toplumu, kişisel yaşamıyla paralellikler arz eden bir yapıya sahipti. Dönemin Fransa'sı devrim sonrası toplum olmanın tüm özelliklerini her düzeyde yansıtmaktadır.¹³ Aristokratik toplum düzeni hızlı bir şekilde çözülürken demokratik toplumu teşkil edecek kurallar ve kurumlar henüz oluşma döneminindedir. Bu anlamda Tocqueville'in hikâyesiyle Fransa toplumunun hikâyesinin iç içe geçtiği söylenebilir. Her ikisi de kökenlerinden geldiği değerleri ve kuralları sorgulamakta, onlarla hesaplaşmaktadır. Tocqueville'in aristokrat kökenden gelmesi ama burjuva fikirlerini savunması, Fransa toplumunun eski toplumsal düzenin kurallarını ve kurumlarını yok ederken öbür tarafta yeni kurulacak düzenin ne olacağı sorusu karşısında şiddetli tartışmaları içinde barındırmasına benzemektedir. Bu durum, Tocqueville'in hayatının, dönemin Fransa'sını anlamak bakımından ne kadar önemli olduğuna işaret

¹¹ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 3.

¹² Lütfi Sunar, "Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik", **Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 9.

¹³ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 34.

etmektedir. Hayatında bizzat karşılaştığı sorunların incelenmesi, onun düşüncelerini tartışırken aynı zamanda dönemin Fransa'sının toplumsal sorunlarına dair ipuçları vermektedir. Eserlerinde görülen toplumun demokrasi ve despotizm arasındaki geçişkenliğine vurgusu, modern toplumun ilk hallerini gözlemleyerek yaptığı tespitlerin açıklayıcılığı; onu okumayı, dönemi anlamak bakımından önemli kılmaktadır.

Tocqueville'i anlamaya başlamanın ilk yolu, onun etkilendiği düşünce adamlarını anlamaktan geçer. Hayatında önemli düşünce kırılmalarını barındıran birçok açıdan sosyal bilimlerin kurucu fikirlerini ortaya koymuş, içerisinde birçok fikrî sentez barındıran böylesine bir düşünürün entelektüel portresini tam olarak ortaya koymak oldukça zordur. Ancak entelektüel kökleri ve hangi tarihsellik içerisinde konuştuğu hesaba katılırsa mümkün hale gelebilir. Kahan'a göre Tocqueville'in etkilendiği düşünürler üç grupta toplanabilir.¹⁴ Buna göre ilk olarak Romantik edebiyatçılardan biri olan kuzeni Chateaubriand¹⁵, ikinci olarak Katolik sosyal düşünür Lamennais¹⁶ ve son olarak siyaset teorisi alanında eserler veren, hem derslerini takip ettiği hem de büyük saygı duyduğu Guizot¹⁷ gelmektedir.¹⁸ Daha önce belirtildiği üzere “aklımda sürekli olarak taşıdığım üç isim” şeklinde ifade ettiği Montesquieu, Rousseau ve Pascal da düşünüldüğünde Tocqueville'in etkilendiği yazarlar ve düşünceler için bir çerçeve oluşmaktadır. Bu isimlerden özellikle Guizot, onun zihninde siyaset tercihlerinin somutlaşmasına yardımcı olmuştur. Tocqueville,

¹⁴ *Ibid.*, s. 32.

¹⁵ François Chateaubriand (1768 – 1848), Fransız yazar ve siyasetçidir. Romantizm akımının Fransa'da önemli temsilcilerinden biri olan Chateaubriand, çok sayıda gazetede yazarlık ve editörlük yapmıştır. Aynı zamanda sürgün olarak gönderildiği İsveç'te elçilik görevinde çalışan Chateaubriand, 1830'da tahta çıkan Louis-Philippe'e karşı olduğu için siyasi kariyerini sürdüremez. Bkz. “François-Auguste-René, vicomte de Chateaubriand”, **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1989, s. 321 – 323.

¹⁶ Robert de Lamennais (1782 – 1854), Fransız rahip, yazar, filozof ve siyasetçisidir. Lamennais Fransız Katolik liberalizminin ve Hristiyan demokrat siyasi anlayışın öncüsüdür. 1833 yılında rahiplik görevinden istifa eden Lamennais siyasete girmiştir. 1848 yılında parlamentoya seçilir ve ölüm tarihi olan 1854 yılına kadar parlamenter olarak görev yapar. Bkz. “Félicité Lamennais”, **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1989, s. 123 – 125.

¹⁷ François Guizot (1787 – 1874), Fransız tarihçi ve siyasetçidir. Fransız siyaseti içerisinde muhafazakâr liberal düşünceyi savunan etkili isimlerden biri olan Guizot, eğitim bakanlığı, Londra büyükelçiliği, dışişleri bakanlığı ve başbakanlık gibi görevlerde bulunmuştur. Özellikle eğitim bakanlığı sırasında eğitimin halka yayılması konusunda yaptığı çalışmalarla devrim değerlerinin halkla buluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bkz. “François Guizot”, **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1989, s. 223 – 225

¹⁸ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 32.

Rousseau, Montesquieu, Pascal ve diğerlerinden felsefî ve yöntemsel olarak etkilense de çağdaşı olması ve doğrudan derslerini takip etmesi nedeniyle Guizot, Tocqueville'in araştırma gündemini belirleyen bir etkiye sahip olmuştur.¹⁹ Eserlerinde sıklıkla gözlemlenebilecek demokrasi, despotizm, iktidarın merkezîleşmesi sorunları gibi konu başlıklarına dair ilk fikirlerin zihninde uyanmasına yol açan kişilerin başında Guizot gelmektedir.²⁰ Her ne kadar siyasete atıldığı dönemde Guizot'nun yanında yer almasa da bu isim Tocqueville'in araştırma gündeminin oluşmasında, hukuk öğrencisiyken ondan aldığı dersler nedeniyle büyük bir öneme sahip olmuştur.

Ailesinden aldığı terbiye, taşıdığı sosyal kökenler ve eğitim yoluyla karşılaştığı yeni fikirlerle Tocqueville'in düşünce dünyasının temelleri oluşmuştur. İdeolojik çatışmaların bazı zaman dilimlerinde şiddete vardığı 19. yüzyılın ilk yarısı Fransı'nda Tocqueville, savunduğu ideolojik kimliği “yeni bir tür liberalizm” olarak isimlendirmekte ve bu isimlendirmeyi tarif ederken siyasî ve bilimsel olarak sahip olduğu toplum tasavvurunu anlatmaktadır.²¹

Tocqueville'in kendisini tanımladığı “yeni bir tür liberalizm” düşüncesinin en önemli yanı liberalizmin asla özgürlükten ayrı düşünölemeyeceğini sıkı sıkıya vurgulamasıdır. Bununla birlikte var olan toplumsal kurumlara saygıyı -ki bu kurumların arasında din kurumu da yer almaktadır- muhafaza etmesidir. Tocqueville'in liberalizm düşüncesi; eşitlik ve hukuka saygı ilkelerinden oluşmaktadır.²² Toplumsal kurumlara saygılı oluşu onu devrimci bir liberal olmaktan uzaklaştırmıştır. Kendi ideolojik pozisyonunu ifade ederken ‘yeni’ ifadesini tercih etmesi ile dönemin Fransı'nda hâkim olan devrimci ruhtan kendisini ayırmakta olduğu anlaşılabilir. Liberalizm düşüncesinde dikkat çeken bir başka özellik ise onun kendi liberalizmini ifade ederken demokrasiyi bir ilke olarak saymamasıdır. Kahan'ın aktardığına göre erken dönemlerinde Tocqueville, demokrasiye siyasal

¹⁹ François Furet, “The Intellectual Origins of Tocqueville's Thought”, *Tocqueville et l'esprit de la démocratie*, Paris, Presses de Sciences Politique, 2005, s. 121.

²⁰ Kubilay Aysever, “Alexis de Tocqueville”, *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 391.

²¹ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, 25.

²² *Ibid.*, 11.

ideolojisinin kurucu değeri olarak atıfta bulunmamıştır.²³ Bu noktada iki meselenin etkili olduğu düşünülebilir. İlk olarak Tocqueville, söz konusu düşüncelerini Amerika Birleşik Devletleri seyahatinden önce kaleme almıştır. Dolayısıyla demokrasinin işler halini ve tüm boyutlarıyla ne olduğunu gözlemleyemediği için demokrasiyi kendi ideolojik duruşunun ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirmemektedir. İkinci olarak, bu dönemde demokrasinin sadece yönetim elitini şekillendirdiğini düşünerek onun toplumsal etkilerini henüz gözlemlememiştir. Böylelikle hâkim siyasi aktörlerin kim olduğunun belirlendiği bir süreç olarak düşündüğü demokrasi, temelde liberalizm düşüncesinin parçası olmamıştır. Tocqueville’e göre demokratik yollarla iktidara gelmiş bir yönetici saydığı ilkeleri reddettiği takdirde liberal değerlerden uzaklaşabileceği gibi demokratik olmayan yollarla iktidara gelmiş bir aktör söz konusu ilkelere değer verdiği takdirde liberal bir düzen kurmayı başarmış olacaktır. Buradan anlaşılması gereken Tocqueville’in liberal toplum düşüncesi içerisinde demokrasiyi yok saydığı değil, liberal bir toplum için demokrasiyi olmazsa olmaz bir şart olarak görmediğidir.

Liberalizm değerlendirmelerinin dikkat çekici bir başka yanı ise, şan, şöhret gibi aristokratik düşünce dünyasına ait kavramlarla bu dünyanın değerleriyle karşıt olarak değerlendirilebilecek demokratik düşünce dünyası arasında bir tür senteze başvurmasıdır. Bunu liberal bir mantık içerisinde özgürlüğü ve Fransa’ya bağlılığı bir arada yorumlayarak yapar.²⁴ Tocqueville’in özgürlük düşüncesiyle Fransa’ya bağlılığının ideolojik olarak birbirini tamamlayıcı olduğundan bahsedilebilir. Sömürge ve kölelik tartışmalarında daha ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere onun için özgürlüğün sınırı Fransa’nın değerleridir. Fransa’nın zarar gördüğü noktada, Tocqueville’e göre artık özgürlükten bahsetmek mümkün olmayacaktır. Onun için özgürlük, Fransa’nın çıkarlarının zedelenmeye başladığı noktada sona erer. Ulusun çıkarları her şeyin üstündedir. Aristokratik değerler ve düşünce dünyasıyla birlikte düşünebileceğimiz bu durum, aynı zamanda “yeni bir tür liberalizm” olarak ifade ettiği düşüncesinin de içine dâhildir. Demokratik ve aristokratik düşünce dünyalarının sentezi Tocqueville’in liberalizm görüşlerinin temelinde yer alır. Bu nedenle Tocqueville, özellikle siyasî eylemleri çerçevesinde liberallerle de karşı

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., s. 23.

karşıya gelmiştir. Liberal grupların tam anlamıyla parçası olmamakla birlikte gerek mecliste gerekse de önemli siyaset gündemleri karşısında açıkladığı fikirlerinde liberal gruplarla birlikte hareket etmiştir.²⁵

Tocqueville'i çağdaşı liberallerden ayıran bir başka önemli özellik ise döneminde yaygın olduğu üzere kendi liberal düşüncesini felsefi fikirler üzerinden değil de güçlü gözlem yeteneğiyle yaptığı analitik tespitlerle inşa etmesidir.²⁶ Bu durum, liberal bir düşünür olmasının yanında sosyolog kimliğini de güçlendirmiştir.²⁷ Örneğin, Tocqueville'in yazıları yakın dostu ve dönemi açısından liberalizmin önde gelen düşünürlerinden John Stuart Mill'in yazılarıyla karşılaştırıldığında, Tocqueville'in kendi siyasi fikirlerini bir dizi argüman yerine toplumsal somut olgulara dayanarak geliştirdiği söylenebilir.²⁸

Ailesinden miras aldığı yaşam dinamikleri, fikri çatışmalar ve eğitim hayatının ardından gençliği boyunca temas ettiği düşünceler, onun hayatı boyunca izini süreceği fikirlerinin oluşmasında son derece etkili olmuştur. Bu sebeple Tocqueville'in düşünce dünyasının analiz edilmesinin ardından onun fikirlerine yapılacak genel bir bakış, düşünce tarihi içerisindeki konumunu anlamada yardımcı olacaktır.

Onu düşünce tarihi içerisinde özgün kılan özelliklerden biri de kendi çağı için yeni fikirler ortaya koymayı başarırken aynı zamanda kendinden sonrakiler için de kat edilmesi mümkün yeni fikir yolları açmasıdır.²⁹ Bunun için Tocqueville, değişik dönemlerde farklı şekillerde yorumlanarak tarihin akışı içerisinde birkaç kez yeniden üretilmiş bir düşünürdür.³⁰ Adeta zamanın ihtiyaç duyulan tartışma konuları yahut popüler hale gelen toplumsal sorunları karşısında Tocqueville'e her müracaat edildiğinde onun eserlerinin yeni yorumlar kazandığı görülmektedir. Bu durum hiç şüphesiz Tocqueville'in düşünce tarihinin klasikleri arasında yer edinmesini

²⁵ **Ibid.**, s. 17.

²⁶ Harvey C. Mansfield, **Tocqueville A Very Short Introduction**, Londra, Oxford University Press, 2010, s. 3.

²⁷ **Ibid.**

²⁸ **Ibid.**

²⁹ Sunar, **Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik**, s. 15.

³⁰ Tocqueville'in düşüncelerini değişik zamanlarda farklı biçimlerde üretilmesini inceleyen yazılar için bkz. Raymond Aron, "Tocqueville retrouvé", **Tocqueville et l'esprit de la démocratie**, Ed. Laurence Guellec, Paris, Presses de Sciences Politique, 2005, s. 25 – 46; Roland Lardinois, "L'Invention de Tocqueville", **Actes de la recherche en sciences sociales**, No.135, 2000, s. 76 – 87.

sağlamıştır. Nisbet'in aktardığına bakılacak olursa Tocqueville'in eserlerinin klasik olma özelliği, onu Alman filozof Dilthey'a göre Machiavelli ve Aristo da dâhil olmak üzere Batı düşüncesinin en büyük analizcisi yapmıştır.³¹

Analizci yönüne ek olarak fikirlerinin genel değerlendirmesi için önemli olan bir başka husus da onun sadece bir entelektüel olmamasıdır. Birbirinden farklı kimlikler altında beyan edilen fikirlerden oluşan Tocqueville düşüncesi, siyasetçi ve bir devlet adamı olarak birbirinden farklı söylem tarzlarında oluşmuş fikirlerden meydana gelmiştir. Bu durum, onun fikrî mirasını karmaşıklştırmıştır.³² İleriki bölümlerde daha detaylı şekilde incelenecek eserlerinde görüleceği gibi Tocqueville'in en güçlü yanı, birbirinden farklı söylemler içerisinde yaptığı keskin analizleridir. Birbirinden bağımsız konular gibi görünen başlıklar arasında kurduğu ilgiler, onun farklı konuları ele alsa da her zaman zihninde incelediği temel bir sorunun olduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan Furet'nin, Tocqueville'in düşüncelerinin kökenlerini incelediği çalışmasında ifade ettiği fikirlere katılmak mümkündür. Furet'ye göre onun düşünce sistemi iki basit mesele etrafında ele alınabilir. Bunlardan ilki, aristokratik ve demokratik toplumlar arasındaki zıtlık, ikincisi de demokratik topluma geçişin kaçınılmaz olmasıdır.³³ Kahan ise Tocqueville'in söz konusu analizlerini daha fazla siyaset alanındaki fikirlerine atıf yaparak şu üç başlıkla anlatmaktadır: "1) determinizmi reddi 2) burjuvaziden hoşlanmaması 3) Fransa'da özgürlüğün geleceğine dair artan kötümserliği."³⁴ Kahan'ın tespitini Furet'nin analiziyle birlikte düşündüğümüzde şu hususların Tocqueville'in değişik alanlardaki düşüncelerinin temelini oluşturacağı görülebilir: İlk olarak ona göre demokratik toplum, süreç içerisinde Avrupa'da aristokratik toplum düzeni karşısında galebe çalacaktır. Ancak bu durum, sanıldığı gibi özgürlüklerin de aynı oranda hâkim olacağı anlamına gelmemektedir; Fransa'da özgürlük karşıtı düzen devam edecektir. Demokrasinin hâkim olacağı ama özgürlüğün toplumda yerleşemeyeceği düşüncesi çağdaşı birçok düşünür incelendiği takdirde birbiriyle çatışıyor gibi görünebilir. Fakat onun determinizmden uzak durarak her toplumsal olguyu ayrı şekilde ele alışı

³¹ Robert Nisbet, "Many Tocquevilles", *The American Scholar*, C.46, No.1, 1977, s. 59.

³² Furet, *The Intellectual Origins of Tocqueville's Thought*, s. 129.

³³ *Ibid.*, 125.

³⁴ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 58.

ve toplumsal olgular arasındaki ilişkileri analiz düzeyinde ayrı şekilde değerlendirmesi, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı şekilde tartışılacağı üzere zihninde demokratik toplumlarda dahi despotizmin hâkim olabileceği düşüncesini uyandırmıştır. Genel olarak demokrasiyi oluşturan unsurların aynı zamanda onu tehlikeye düşürebileceğini düşünen Tocqueville, demokratik toplum üzerine yaptığı incelemelerde bu konuya geniş yer ayırmıştır. Böylelikle modernleşme ve demokratik topluma geçiş konularında hem yöntem hem de uygulama bakımından arkasında kat edilebilecek yeni fikir yolları bırakmıştır.

Yeni fikir yolları açması ve Amerika seyahati boyunca yaptığı gözlemlerin bir sonucu olarak demokratik toplumları anlamak için yeni bir siyaset bilimine ihtiyaç duyulduğuna dair tespiti, onun sosyal bilimler açısından önemli kurucu figürlerden biri olduğunu teyit etmektedir.³⁵ Demokratik toplumların incelenmesi için Tocqueville'e göre birbirinden bağımsız inceleme alanlarını ve yöntemlerini buluşturmak bir zorunluluktur. Onun disiplinlerarasılık vurgusunun temelinde ise toplumsal değişimin demokratik toplumlarda daha fazla olduğu ve bu değişimin anlaşılması için çok boyutlu analizlere ihtiyaç duyulduğuna dair görüşleri yatmaktadır.³⁶ Avrupa toplumlarının büyük değişimler geçirdiği bir dönemde yaşayan Tocqueville, aristokratik toplumdan demokratik topluma; sınıfsal yapıdan eşitliğe; toplumsal alanların tamamında imtiyazlarla kuşatılmış bir hukuki düzenden özgürlüğe çeşitli düzeylerde toplumsal değişimlerin analizlerine yönelmiştir.³⁷ Bunu yaparken de aslında belirlediği inceleme nesnelerinin en önemlisi, gelenekler olmuştur. Bir kısmından bahsettiğimiz ancak toplumdaki değişimin tamamını kendisine konu edinmiş Tocqueville için toplumsal değişimin izini sürebilmeye yardımcı olacak en kullanışlı alanlardan biri geleneklerin yani tarihsel mirasın ve siyasal kültürün incelenmesidir.³⁸

³⁵ Aurelian Craiutu ve Sheldon Gellar, "Tocqueville and Us", **Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century**, Plymouth, Lexington Books, 2009, s. 31.

³⁶ Aurelian Craiutu ve Sheldon Gellar, **Tocqueville and Us**, s. 32.

³⁷ Pierre Birnbaum, **Sociologie de Tocqueville**, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, s. 23.

³⁸ J. Judd Owen, **Making Religion Safe for Democracy Transformation from Hobbes to Tocqueville**, Londra, Cambridge University Press, 2015, s. 117.

Kurucu ve yöntem öneren boyutlarıyla Tocqueville düşüncesi, modern sosyal bilimlerin de ilk tartışmalarını içerisinde barındıran iki devrimin toplumlardaki değişik etkilerinin tartışılması üzerinde şekillenmiştir. Sosyal bilimlerin kurucu metinlerinde olduğu gibi Tocqueville'in çalışmaları da aslında Fransız ve Endüstri Devrimlerinin oluşturduğu etkiler içerisinde gelişerek şekillenmiştir.³⁹ Fikirlerinin ilk olduğu dönemlerdeki bu tartışmalara ek olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde yönetim alanında meydana gelen demokratik devrim ve ekonomiden sanata bu devrimin değişik alanlarda meydana getirdiği etkiler, Tocqueville'in düşüncelerinin oluşumunda büyük önemli bir paya sahip olmuştur. Liberal düşünce içerisinde bir aristokrat olarak Tocqueville, modern sosyal bilimler düşüncesinin ürünü bir düşünür olduğu gibi aynı zamanda modern sosyal bilimlerin kurucu figürlerinden biridir.

1. 2. Hukukçu Kimliği ve Amerika Seyahati

Tocqueville'in fikirlerinin oluşumunda hukukçu kimliğinin büyük bir önemi vardır. 19. yüzyılın başında bugünkü hukuk eğitiminden farklı olarak idare ve yönetim bilimlerini de içerisinde barındıran bir formasyonda eğitim almıştır. Derslerini tamamladıktan sonra Versailles'da avukatlık stajını yapmaya başlamıştır. ⁴⁰ Buradaki çalışmalarını sonuçlandırmak için staj bitirme tezi hazırlamakla yükümlüdür. Tocqueville'in bir konu hakkında düşüncelerini ilk defa bir arada görmemizi sağlayan bu bitirme tezi, Fransa tarihinde 'düellonun konumu' hakkındadır. Düello, sadece Fransa'da değil; tüm Avrupa'da hukuk sisteminin içerisinde yer alan bir cezalandırma şeklidir.⁴¹ Avrupa'da merkezî monarşilerin egemenliğinin öncesinde cezaların iki aile, iki grup arasında yapılacak bir düello mücadelesinin ardından belirlenmesi esasına dayanan bu cezalandırma şekli, toplumda değişik meşru şiddetler anlamına gelmektedir. Modern devletin oluşumuyla birlikte meşru şiddetin tekelleşmesi nedeniyle bu cezalandırma geleneği de sona ermiş, tüm cezalandırmalar devlet mekanizmasının hukukuna bırakılmıştır. Bununla ilgili en önemli adım da Fransa'da Jakobenler tarafından başlatılan bir

³⁹ Gianfranco Poggi, **Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx and Durkheim**, California, Stanford University Press, 1972, s. 3.

⁴⁰ Dubois, **Alexis de Tocqueville vie, œuvres, concepts**, s. 28.

⁴¹ Markku Peltonen, **The Duel in Early Modern England Civility, Politeness and Honour**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

girişimle düello karşıtı kampanyaların düzenlenmesi ve böylece bu uygulamanın Fransa’da yasaklanması olmuştur.⁴² Tocqueville, bitirme tezinde tüm bu gelişmelerin Fransa’daki izlerini araştırmıştır. Düello üzerine çalışması, aklındaki sorular arasında nasıl bir sürekliliğin var olduğunu da göstermektedir. Düello örnek olayıyla Tocqueville merkezîleşmenin hukuk, toplum ve gelenekler üzerinde nasıl bir etki uyandırdığını incelemeye yönelmiştir. Fikirlerini düzenli bir şekilde ifade ettiği ilk metinde dahi toplumsal değişim meselesi üzerinde durması, bu konuya entelektüel gelişiminin daha ilk safhalarından itibaren atfettiği önemin işaretidir.

Versailles’da yaptığı staj esnasında düşünceleri ve eylemleri bakımından geleceğine uzanan tek etki tarihsel anlamda düelloyu incelemesi değildir. Staj sürecinde aynı zamanda ömrü boyunca adeta ruh ikizi olarak hep kendisiyle birlikte olacak Gustave de Beaumont ile tanışmıştır. Kendisi gibi aristokrat bir aileden gelen Beaumont da Tocqueville gibi liberal düşünürlerin tesirinde genç bir avukat adaydır.⁴³ İki iyi arkadaş olarak Paris’in liberal düşünce çevrelerine beraber katılmışlar ve birçok fikri paylaşarak iki düşünce dostu olmuşlardır. İkisinin dostlukları Amerika seyahatinde güçlenerek devam etmiştir. Bir yılı aşkın süre boyunca seyahatlerinin tüm süreçlerinde beraber olmuşlardır.

Beaumont ve Tocqueville’in Amerika seyahatlerinin görünen sebebi, Amerika’daki hapisane sistemini inceleyerek bu sistemin Fransa’daki uygulama imkânları üzerine Adalet Bakanlığı için bir rapor hazırlamaktır. Ancak Tocqueville ve Beaumont zihinlerinde Amerika’da olup biten siyasi gelişmelerin doğuracağı yeni sonuçlar ve Avrupa’ya etkileri üzerine bir dizi soru taşımaktaydılar. Bu soruların temelinde ise Amerika’da kurulan Cumhuriyetçi rejimin nitelikleri ve demokratik toplumun nasıl bir değişime neden olacağı yatmaktaydı.⁴⁴ 1831 yılı Avrupası siyasî rejimler bakımından değerlendirildiğinde sadece İsviçre’nin küçük kantonlarında cumhuriyet rejiminin uygulandığı görülmektedir. Amerika ise büyük bir ülkeydi ve aynı zamanda potansiyel olarak büyük ekonomik gelişmelerin eşiğinde olduğu düşünülmüyordu. Eğer Fransız İhtilali’nin Cumhuriyetçi fikirleri göz önüne alınacak olursa bu sistemin bir başka ülkede çalışıp çalışmayacağına dair önemli tespitlerde

⁴² *Ibid.*, s. 80 - 131.

⁴³ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 6.

⁴⁴ Jardin, *Préface*, s. 15.

bulunulabilirdi. Böylelikle Cumhuriyetçiliğin ancak küçük yönetim birimlerinde uygulanabileceğine dair Fransız düşüncesinde var olan fikirlerle mücadele etmek daha kolay hale gelecekti.⁴⁵ Aslında denilebilir ki hem Beaumont hem de Tocqueville, Amerika'yı inceledikleri her noktada aynı zamanda zihinlerinde Fransa'yı da taşımaktaydılar.

Tocqueville'in işleyen demokrasinin iyi bir uygulaması olarak gördüğü Amerika'ya dair gözlemlerde bulunduğu seyahati, 29 Mart 1831 tarihinde başlamıştır.⁴⁶ Hapishane sistemleri için hazırlayacakları rapor, seyahat boyunca Tocqueville'in zihninde hiçbir zaman bağımsız bir amaç olarak yer almamıştır. Sonraki bölümlerde özellikle özgürlük, demokrasi ve bireysellik üzerine fikirlerinde daha ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere onun için cezaevleri aslında modern toplumun minyatürü konumundadır. Bu sebeptir ki Adalet Bakanlığı adına gönderilme amaçlarıyla işleyen bir demokrasinin toplumsal değişim üzerindeki etkilerini gözlemlemeye dair entelektüel sorularını iç içe geçirebilmeyi başaramamıştır. Amaçları, Fransa'nın geleceğini Amerika'da aramak ve gelişen sorunların Fransa'nın tarihsel olarak önünde olduğunu düşündükleri Amerika örneğinde gözlemlemektir. Aristokratik şan duyguları ve ulusun yüksek çıkarlarına dair düşünceleri hesaba katılacak olursa Fransa'nın geleceğini kurtarmaya yönelik fikirler üretmeyi amaçladıkları söylenebilir.⁴⁷

Seyahati boyunca Tocqueville, Amerika'yı analiz edebilmek maksadıyla bulabildiği herkesle konuşmuştur. Avrupa'dan gelen zengin bir aristokrat olarak Amerika seyahati boyunca ilgiyle karşılanmış, her düzeyden kişiyle konuşabilmeyi başarmıştır. Yayınlanmamış notlarından anlaşıldığı üzere eski Amerikan Başkanı John Quincy Adams'tan Kızılderili şeflerine kadar değişik kesimlerden herkesle benzer sorular kapsamında bir araya geliyor oluşu toplumsal analiz gücüne katkıda bulunmuştur denilebilir.⁴⁸

Tocqueville'in elbette seyahati boyunca sadece aklındaki entelektüel soruların

⁴⁵ **Ibid.**

⁴⁶ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 7.

⁴⁷ **Ibid.**

⁴⁸ **Ibid.**, s. 8.

cevaplarını aradığı düşünülemez. Yayınlanmamış notlarından⁴⁹ yahut dönemin entelektüel alanı içerisindeki etkin kişilerle yaptığı mektuplaşmalarından anlaşılabilceği üzere Tocqueville, Amerika seyahatinin sonucunda demokratik bir toplumda siyasetin işleyişine dair birçok tecrübe elde etmiştir. Amerika’da demokratik siyasetin ancak siyaset yapılarak öğrenilebileceğine dair gözlemlerinin kendisi için “eşsiz bilgiler” olduğunu söylemesi, tecrübelerinin onun için ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁰ Tocqueville’in pratikte siyasetle ilgili bahsettiği ikinci büyük kazanım ise felsefenin siyaset alanını Amerika kadar az şekilde işgal edebildiği bir başka ülkenin olmadığına dair düşünceleridir.⁵¹ Böylelikle Amerikan siyaseti açısından bölünme ve ideolojik ayrışma en aza indirgenerek toplumsal sorunların çözümüne dair fikirlerin rahatça tartışılabilceği bir ortamın sürekliliği Amerikan siyaseti içerisinde mümkün hale gelmiştir.⁵² Amerika’da partilerin değil şahısların öne çıktığı siyaset pratiği, ideolojiler üzerinden değil çıkarların müzakerelerle çatıştığı bir yapı sunmaktadır. Tocqueville’in Fransa’ya döndükten sonra bir parti grubuna bağlanmayı hiçbir zaman tercih etmeyerek bağımsız aday olmasında bu gözlemlerinin etkisi olduğu düşünülebilir.

Tocqueville’in seyahat boyunca zihnindeki sorulara ve yaklaşımlarına dair incelemede bulunduktan sonra Amerika’nın bu seyahatin gerçekleştirildiği dönemde nasıl bir sosyoekonomik durum içerisinde bulunduğunu analiz etmek, Tocqueville’in seyahatine dair genel tespitleri daha da anlamlı hale getirecektir. Dönemin Amerikası’na dair yapılabilecek tespitlerin başında 1830’ların ilk yıllarında Amerika’nın tarihî bir dönüşümün içerisinde olduğu gelir.⁵³ 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte hızlanacak büyük bir kalkınma döneminin içinde bulunan Amerika’da hızlı bir toplumsal değişim gözlemlenmektedir. Kendi kendine yeten bir tarım ülkesi olmaktan hızlı bir şekilde dünya endüstrisinin önemli merkezlerinden biri haline gelen ülkede, gayri safi yurtiçi hasıla ve işçi verimlilikleri 1830 yılında

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Mansfield, *Tocqueville A Very Short Introduction*, s. 9.

⁵¹ Ibid., s. 114.

⁵² Ibid.

⁵³ Richard Swedberg, *Tocqueville’s Political Economy*, Princeton, Princeton University Press, 2009, s. 9.

19. yüzyılın başıyla karşılaştırıldığında %30 oranında artmıştır.⁵⁴ Nüfusun da bu gelişmeye paralel olarak artması Amerika’da güçlü bir pazar ekonomisinin oluşumu için uygun zemini hazırlamıştır. Daha çok kırsalda yaşayan nüfus profilinden endüstri şehirlerinde ücretli işçi olarak çalışmaya başlayan nüfus profiline doğru yaşanan dönüşüm, beraberinde birçok toplumsal değişimi de getirmiştir. Bu manada dönemin Amerikası, Tocqueville’in seyahat amaçlarına uygun ve zihnindeki soruları cevaplayabilmesi için büyük imkânlar oluşturmuştur.

1830’ların başında Amerika’da meydana gelen değişimin bir diğer boyutu da eyaletler arasında ulaşım alanında meydana gelen büyük gelişmelerdir. Amerika tarihinde Jackson döneminde büyük demiryollarının inşa edildiği, gelişen pazar ekonomisinin ülke çapına yayılması ve ekonominin büyük bir genişleme göstermesi söz konusudur. Dolayısıyla modern anlamda ilk büyük piyasalaşmanın 19. yüzyılın ilk yarısında Amerika’da meydana geldiğinden bahsedilebilir. Swedberg bu durumu “pazar devrimi” olarak nitelendirmiştir.⁵⁵

Amerikan ekonomisinin yaşadığı pazar devrimi, modern ekonominin Amerika’da erken kurumsallaşma evrelerinden itibaren girişimciliğin ön planda olduğu ekonomik yapının oluşmasına kapı aralamıştır. Böylelikle “girişimci ruhun” oluşturduğu ekonomi, yaratıcılığın verdiği imkânlarla büyük gelişmeler göstermiştir.⁵⁶ Swedberg’in değerlendirmesine göre Tocqueville, “neredeyse her Amerikalı’nın gerçek bir endüstriyel girişimci olduğundan” bahsetmektedir.⁵⁷ Amerika’da endüstriyel girişimcilerin öncülüğünde gelişen pazar ekonomisi devrimi, toplumu şekillendiren en önemli etkenlerden biridir.⁵⁸ Amerikalıları “ticari insan” olarak tanımlayan Tocqueville için⁵⁹ onların sahip oldukları girişimcilik, “*idée mère*” yani her fikrin kendisinden neşet ettiği bir “ana fikir” olma özelliğine sahiptir. Böylelikle Tocqueville, Amerikalıların sahip oldukları “girişimci ruhun” tüm toplumsal gelişmelerin temelinde yer aldığını anlatmakta ve Amerikan demokratik toplumunun kültürden, siyasete ve hukuk alanlarına kadar bu ruhla şekillendiğini

⁵⁴ *Ibid.*, s. 70.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 9.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 11.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*, s. 13.

⁵⁹ *Ibid.*

söylemektedir. Max Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu⁶⁰ başlıklı kitabında Avrupa'daki gelişmenin kaynağı olarak gördüğü Protestan ahlakı gibi Tocqueville de Amerika'daki sosyoekonomik gelişmenin temelinde girişimci ruhun yer aldığını düşünmektedir.

1. 3. Siyasal Yaşamı: Düşünce Dünyasının Özeti

Alexis de Tocqueville, toplumsal fikirlerini sadece entelektüel olarak dile getirmiş bir düşünür değildir. Onu, düşünce tarihi bakımından ilginç kılan önemli bir özelliği de siyaset alanında yer alarak fikirlerini dile getirmiş ve ele aldığı sorunların pratik yansımalarıyla yüzleşmiş olmasıdır. Tocqueville'in siyasî yaşamı genel olarak değerlendirildiğinde dört boyutun yer aldığı görülebilir. Bunlar, köleliğin kaldırılması, bireylerin hapsedilmesinin ve cezaların azaltılması, Fransa'nın Cezayir'deki çıkarları ve İngiltere - Fransa ilişkileridir.⁶¹ Dubois'nın yaptığı bu tespiti Kabakcı, Tocqueville'in eğitim özgürlüğü alanında yürüttüğü çalışmaları da eklemiştir.⁶² Tocqueville, bu dört ana başlık altında yürüttüğü siyasî faaliyetleriyle meclis çalışmalarında özel bir konuma sahip olmuştur.

Dubois'nın Tocqueville'in hayatını anlatırken sıklıkla atıf yaptığı onun karakter olarak ana akım düşüncelerle sürekli hesaplaşan yapısı⁶³, siyaset alanında yürüttüğü çalışmalar için de geçerlidir. Düşünce dünyası itibariyle liberal filozoflara yakın olsa da Tocqueville, hiçbir zaman liberal partinin bir üyesi olmamıştır. Aynı şekilde aristokrat bir aileden geldiği hatırlanacak olursa muhafazakâr partinin üyesi olması düşünülebileceği halde muhafazakâr partiye de üye olmamıştır. Tocqueville, siyasî çalışmalarını bağımsız olarak sürdürmeyi tercih etmiştir.⁶⁴ Mecliste kendisiyle birlikte hareket edebilecek arkadaşlarıyla yeni bir parti oluşumuna giderken de *Commerce* isimli gazeteyi çıkarmaya karar verdiğinde de siyaset alanındaki bağımsız tutumunu sürdürür. *Commerce*'in ilk metinlerinden birinde gazetenin çıkarılma

⁶⁰ Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Gürata, İstanbul, Ayraç Yayınevi, 2002.

⁶¹ Dubois, **Alexis de Tocqueville. Vie, œuvres, concepts**, s. 13.

⁶² Enes Kabakcı, **L'Activité politique d'Alexis de Tocqueville**, Yüksek Lisans Tezi, Université de Paris I Panthéon-Sorbonne, 1999, s. 57 - 73.

⁶³ Dubois, **Alexis de Tocqueville Vie, œuvres, concepts**, s. 28.

⁶⁴ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 10.

amacını açıklarken kullandığı ifadeler siyaseten izlediği bağımsız çizgiyi anlatır niteliktedir. Gazetenin amacını “herhangi bir partinin sözcülüğünü yapmak değil yarım yüzyıldır devam eden devrimlerin sonucu olarak siyasî özgürlüğü ve kanun önünde eşitliği kurmak”⁶⁵ olarak açıklar.

Çıkardıkları gazeteyle birlikte aynı tutumun politik tercihlerinde de kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Siyasetin hem içerisinde hem de dışarısında bir tutumla ana akım görüşlerle sürekli hesaplaşmayı kendisine yöntem olarak belirleyen Tocqueville, daha üst amaçlar için siyaset yaptığı fikrini savunmuştur. ‘Genç Sol’ isimli parti girişiminde de aynı durum görülür. Kendisiyle birlikte hareket edebileceğini düşündüğü 20 kadar milletvekiliyle ‘Genç Sol’ isimli bir grup oluştururlar. Kabakcı’nın aktardığı üzere arkadaşı Beaumont’a yazdığı mektubunda Tocqueville, partinin amacının Fransız İhtilali’nin eşitlik ve özgürlük ideallerine sahip çıkmak olduğundan bahseder.⁶⁶

1848 Olayları’nın yaklaştığını hissetmekte ve mecliste siyasetçileri uyarmaktadır. 29 Ocak 1848 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada “büyük bir volkanın patlama aşamasına geldiği”⁶⁷ konusunda milletvekillerine ikaz niteliğinde değerlendirmelerde bulunur. Tocqueville’in konuşmasında dikkat çektiği hususların başında, işçi sınıfının problemleri konusunda hükümetin ve siyasetçilerin yeterince harekete geçmedikleri gelir. ⁶⁸ Bu durum Tocqueville’i iki sebeple endişelendirmektedir. İlk olarak işçi sınıfı şartlarının iyileşmediğini gördükçe sosyalist fikirlere kapılmaya başlayacaktır. Toplumsal sorunların çözümü için sosyalizmin getirdiği çözüm önerilerini doğru bulmayan Tocqueville için işçi sınıfının sosyalizme yönelmesi felaket olacaktır. İkinci olarak da devrime dönüşme tehlikesi olan bu fikirlerin Fransa’da demokratik kültürün gelişmesi bakımından hiçbir yararının olmayacağını ve sürecin yeni tür despotizmler getireceği konusunda endişelidir.⁶⁹

⁶⁵ Kabakcı, *L’Activité politique d’Alexis de Tocqueville*, s. 77.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 81.

⁶⁷ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 13.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*, s. 14.

Sadece ideolojik tutum olarak 1848 olayları karşısında değil genel olarak da Tocqueville, devrimci fikirleri ve sosyalizmin toplumsal çatışmayı esas alan yaklaşımlarını kabul etmez. Eşitliği demokratik toplumun önemli kurucu bir değeri olarak kabul etse de sosyalizmin eşitlik anlayışını reddettiğini milletvekilliği kampanyalarında sıkça dile getirmiştir.⁷⁰ Benzer tutumunu milletvekili seçildikten sonra anayasa yapıcı komisyonda sürdürdüğü çalışmalarında da devam ettirmiştir. Örneğin, anayasa tartışmalarında eşitliği, demokratik toplum idealleri bakımından sıkı bir şekilde savunmuştur. Sosyalistlerin savunduğu çalışma hakkı meselesine ise muhalefet etmiştir. Herkesin çalışma hakkının olduğunu ve bu konuda devletin sorumlu olduğuna dair önerilen anayasal kurala karşı çıkmıştır. Ona göre herkese çalışma hakkı verecek bir devlet mekanizması, toplum için despotik bir düzen üretmekten başka bir anlam taşımayacaktır.⁷¹

1848 Olayları Şubat ayında başladığı zaman Tocqueville, siyasetçi olarak büyük bir korkuya kapılacaktır. Kamu düzeninin devrim isteyen taraflarca bu denli bozulması Tocqueville'i Fransa'nın gelecekte anarşi ve despotizm arasında sıkışmak zorunda kalacağı düşüncesine yaklaştırır.⁷² Ocak ayı içerisinde mecliste yaptığı konuşmada haklı çıkmıştır. 1848 olaylarının ardından gelişen süreçte ona göre, Fransa'yı gelecekte beklediğini düşündüğü despotizm de anarşi de toplumu sarmaya başlamıştır. Demokratik topluma geçişte düşündüğü problemler ortaya çıkmış ve aristokratik toplumun despotik karakteri demokratik değerler çerçevesinde yeniden üretilmiştir. Bu olaylar karşısında Tocqueville'in dile getirdiği çözüm yollarından biri, oy hakkının genişlemesiyle herkesin oy verme hakkına sahip olmasıdır.⁷³ Böylelikle siyaset kurumu yeniden toplumsal sorunların tartışıldığı bir alan haline gelebilecektir. Aksi durumda ya anarşi ya da despotizm karşısında bir tercih yapmak zorunda kalacak Fransa, demokratik toplum olma şansını hızlı şekilde kaybedecektir.

1848 Olayları monarşinin yıkılmasına neden olmuştur. Bu gelişme, demokratik toplum için bir ilerleme olarak nitelenebilecekken meclis çoğunluğunu ele geçiren 1848 olaylarının aktörleri siyaset mekanizmasının toplumdan beklediklerini hayata

⁷⁰ *Ibid.*, s. 13.

⁷¹ *Ibid.*, s. 15.

⁷² *Ibid.*, s. 14.

⁷³ Kabakcı, *L'Activité politique d'Alexis de Tocqueville*, s. 84.

geçirememişlerdir. Bunda etkili olan en önemli husus ise yürütmenin başı olarak seçilen Cumhurbaşkanı Louis-Bonaparte'ın meclis iradesinin dışında halk tarafından doğrudan seçilmesidir. Böylelikle Louis-Bonaparte, siyasî meşruiyetini meclisten ayırtmak için önemli bir imkân elde etmiş ve sürecin sonuna kadar bu imkânı kullanmıştır. Meclisin çoğunluk iradesi, Cumhurbaşkanı'yla karşılaştığı her noktada kaybeden taraf olmuştur.⁷⁴ Giderek meclisin halk nezdinde hiçbir itibarı kalmamış ve Cumhurbaşkanı'nın görevinin sona ermesiyle birlikte çıkan siyasî çatışma sonucunda Cumhurbaşkanı, Louis-Bonaparte imparatorluğunu ilan ederek anayasayı ortadan kaldırmıştır.⁷⁵

Fransa ve dünya tarihi bakımından son derece önemli bu gelişmelerin merkezinde yer alan şahsiyetlerden biri de Tocqueville'dir. Anayasa yapıcı meclisin üyesi olarak Tocqueville, Amerika'da gözlemlediği örnekten de hareketle devlet kurumlarının demokratik meşruiyetlerinin güçlendirilmesini, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesini ve toplumun tüm kesimlerinin oy verme hakkına sahip olması gerektiğini savunur. Bu görüşlerinin bir kısmı kabul görür ancak Tocqueville seçimlerde kazanan aday olan ve dostluğu da bulunan Louis-Bonaparte'ı desteklemez. Onun yerine Cavaignac'ın Cumhurbaşkanlığı adaylığını destekler.⁷⁶ 1848 olaylarında monarşinin devrilmesinden yana olan aktörlerin çoğunlukta olduğu meclisle Cumhurbaşkanı arasında sürekli bir mücadele yaşanmıştır. Sonradan imparatorluğunu ilan eden Louis-Bonaparte'ın İmparator I. Napoléon'un yeğeni olduğu düşünülecek olursa Cumhurbaşkanı'nın Fransa'da imparatorluğun yeniden geri gelmesini savunan bir aileye mensup olması, meclisle arasındaki siyasi gerginliklerin sebeplerini anlaşılır kılmaktadır. Meclisle olan bu gerilimden dost olmalarına rağmen Tocqueville ve Louis-Bonaparte'ın ilişkisi de etkilenir. Kabakçı'nın aktardığına göre hükümetin Fransa'da düzeni sağlayamadığını ve dışarıda Fransa'nın itibarını koruyamadığını ilan eden imparatorun bu açıklamaları karşısında Tocqueville, dışişleri bakanlığı görevinden istifa eder.⁷⁷

⁷⁴ 1848 Olayları ve Louis Bonaparte'ın önce halkoyuyla seçilerek Cumhurbaşkanı olması ve sonrasında anayasayı ortadan kaldırarak kendisini imparator ilan etmesi süreciyle ilgili olarak Bkz. Karl Marx, **Le 18 Brumaire de Louis Napoléon Bonaparte**, Paris, Editions Sociales, 1976.

⁷⁵ Kabakçı, **L'Activité politique d'Alexis de Tocqueville**, s. 86.

⁷⁶ **Ibid.**, s. 95.

⁷⁷ **Ibid.**, s. 97.

Tocqueville, Cumhurbaşkanı'nın bu açıklamasından çok etkilenir ve bu durumu siyaset adabına yakıştıramadığı için görevinden çekilir. Dışişleri Bakanlığı görevi bittikten sonra Tocqueville, Cherbourg Genel Konseyi Başkanı olur. Bu görevi sürecinde bir kez Cumhurbaşkanı Louis-Bonaparte'ı ağırlar ve Chebourg'un önemli bir sorunu olan Paris demiryolu için ondan söz alır.⁷⁸ Açıklamasından dolayı Cumhurbaşkanı'na kızmış olsa da dostluklarının sürdüğü bu olaydan anlaşılmaktadır. Ancak Louis-Bonaparte'ın hükümet darbesiyle kendisini imparator ilan ettiği süreçte iki isim yeniden karşı karşıya gelecektir. Dönemin anayasasına göre Cumhurbaşkanı bir defaya mahsus halk tarafından seçilmektedir. Louis-Bonaparte görev süresinin bitimine yakın bir kez daha seçilmesi için düzenleme yapılmasını talep eder. Ancak meclis çoğunluğu bunu kabul etmez. Tocqueville, bu süreçte Cumhurbaşkanı'nın anayasayı ortadan kaldırarak darbe yapmak suretiyle imparatorluğunu ilan etmesine karşı çıkar. Bunun yerine Cumhurbaşkanı'na anayasaya aykırı şekilde de olsa Cumhurbaşkanlığı seçimi düzenlemesini ve böylece seçilerek göreve devam etmesini tavsiye eder.⁷⁹ Ancak Bonaparte, bunu kabul etmez ve 2 Aralık 1852 tarihinde darbe yaparak imparatorluğunu ilan eder.⁸⁰ Bu süreç, aynı zamanda Tocqueville'in de siyasetten ayrılmasıyla sonuçlanır. Gerçekleşen hükümet darbesiyle artık Fransa'da siyaset yapmanın imkânının kalmadığını düşünen Tocqueville,⁸¹ kendisini tarih çalışmalarına adayacağı bir döneme geçer.

Düşünce dünyasında sergilediği tutumu pratik olarak siyasetin içerisinde de sürdüren Tocqueville, hiçbir şekilde herhangi bir partiye bağlı olmamıştır. Aristokratik aile geleneğinden aldığı Fransa'nın şanını yüceltmeye dair düşünceleri ve burjuva kültürüyle girdiği ilişkiyle demokratik toplum düşüncesine inancının sentezinden oluşan idealleri, Tocqueville'in siyasî yaşamına damgasını vurmuştur. Bu sebeple siyasî yaşamını, düşünce dünyasının bir özeti olarak değerlendirmek mümkündür. Siyaset hayatı boyunca birçok konuda çalışmalar yürüten Tocqueville, Amerika gözlemlerinden başlayarak kölelik konusundaki fikirlerini derinleştirmiştir. Fransa'da 19. yüzyılın ilk yarısında siyasetin önemli tartışma konuları olarak ön

⁷⁸ *Ibid.*, s. 100.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 99.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 100.

⁸¹ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 17.

plana çıkan sömürge ve kölelik, entelektüel hayatından taşarak siyasî yaşamında da sürekli gündeminde olmuştur. Sömürge ve kölelik tartışmaları, sadece sosyolojik olarak dönemin toplum yapısını siyasî tartışmaları da kullanarak açıklamak için değil aynı zamanda Tocqueville'in zihnini şekillendiren aristokratik şan anlayışıyla demokratik toplumun değerleri arasında kurduğu ilişkinin sentez noktalarını ve çatışmalarını gözlemlemek için de önemlidir.

1. 4. Sömürge ve Kölelik

Sömürge ve kölelik üzerine tartışmalar, 19. yüzyılın ilk yarısında Fransız siyasetinin önemli tartışma başlıklarından biridir. Uluslararası düzenin aktörleri arasında sömürgecilikle ilgili süren yarış ve devletlerin kimi zaman karşı karşıya gelmeleri, siyasî tartışmaların sömürgelerin niteliği ve kölelik kurumunun geleceği üzerine yönelmesine neden olmuştur. Tocqueville de bir entelektüel ve siyaset adamı olarak tartışmaların tam merkezinde yer almıştır.

Amerika seyahatine giderken ve seyahat boyunca zihninde hem köleliğe hem de sömürge yönetimlerine dair taşıdığı sorular, dönüşte kaleme alacağı metne de yansımıştır. Sunar'a göre Amerika seyahati boyunca dikkat ettiği konuların başında "sömürgeleştirme siyaseti ve toplumsal entegrasyon"⁸² gelmiştir. Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* kitabında kölelik ve sömürge meselelerine sıkça yer vermesinin en önemli sebebi, konunun Fransız siyasetindeki merkezî tartışmalardan birisi olmasıdır. Kitabın Fransa'da oluşturduğu ilgi aynı zamanda sıkça tartışılan bu konuya atıflarda bulunmasıyla da açıklanabilir. Tocqueville, Amerika'da Demokrasi kitabı boyunca kölelik ve sömürgecilik meselelerini sadece karşılaştırma amacıyla ele almamıştır. Temelde her iki konuyu da tartışırken amaçladığı, Fransa'nın sömürgecilik politikalarının iyileştirilmesi ve yeni dünyanın hazırlayıcısı olarak değerlendirdiği Anglo-Amerikan tarzının incelenmesiyle Fransa için uygulanabilir politikalar geliştirmektir. Bu durumu Sunar da teyit eder: "Fransa için bir sömürge modeli geliştirmeye çalıştığı onun (Tocqueville-A.B) notlarından kolaylıkla izlenebilir."⁸³ Tocqueville'in entelektüel çabasının esasını teşkil eden aristokratik

⁸² Sunar, *Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik*, s. 23.

⁸³ *Ibid.*

toplumdan demokratik topluma geçişte eşitlik ve özgürlüğün nasıl sağlanacağına dair sorgulamaları düşünüldüğünde böylesine bir model üzerine çalışması anlaşılabilir. Demokratik toplumun dünyaya hızla yayılmasıyla ilk tartışılacak konu kölelerin durumu olacaktır.

Amerikan toplumu, Tocqueville'in gözünde demokratik bir toplumun kölelik meselesi karşısındaki mükemmel modelini oluşturmaz. Ona göre yerliler ve siyahiler eşitlik konusunda Amerikan toplumunun gelecekte karşılaştacağı sorunların iki önemli aktördür. Yerliler Tocqueville'e göre benliklerini kaybedip yakın gelecekte ya demokratik toplum sisteminin parçası olacaklar ya da fiziki olarak yok olacaklardır. Fakat siyahiler öyle değildir. "Yerliler yalnız yaşadıkları gibi yalnız öleceklerdir; fakat siyahilerin kaderi bir bakıma Avrupalıların kaderiyle birleşmiştir. Siyahlar ve beyazlar birbirine bağlanmışlardır, fakat iç içe geçmemişlerdir. Tamamen birleşmeleri ne kadar zorsa, tümüyle birbirinden ayrılmaları da o kadar zordur."⁸⁴ Sistemin hoşgörüsüzlüğünün ve eşitlik temelinde gelişecek toplumun homojenleştirici etkisinin açık şekilde görüleceği siyahilere yapılan uygulamalar Tocqueville'e göre Amerikan demokrasinin yüzleşeceği en önemli problemlerden birisi olacaktır.⁸⁵ Bu yüzleşme sonucunda eğer demokratik toplumun sürekliliği sağlanmak isteniyorsa Tocqueville'e göre yerlilere ve siyahilere hem siyasî hem de toplumsal hakları yakın gelecekte verilmelidir.⁸⁶

Yerlilerin bir şekilde sistem içerisinde eritilebileceğini düşünen Tocqueville, Amerikan demokratik toplumunun siyahiler karşısındaki tutumunun ise demokratik toplumun geleceğini belirleyeceği kanaatindedir. Siyahiler sadece sosyal konumları gereği köle olmadıkları gibi aynı zamanda ten renklerinden dolayı da ikinci sınıf olarak görülmektedir. Bu sebeple Tocqueville'e göre bir anda köleliğin kaldırılması siyahilerin demokratik toplum içerisinde karşılaştıkları sorunların çözülmesine yardımcı olmayacaktır.⁸⁷ Aynı zamanda siyahilerin köleliğinin kaldırılıp demokratik topluma entegrasyonları meselesi modern toplumun dinamikleri nedeniyle de sürece yayılmış bir şekilde gerçekleşmelidir.

⁸⁴ Alexis de Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 507.

⁸⁵ Jardin, **Préface**, s. 23.

⁸⁶ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 53.

⁸⁷ **Ibid.**, 508.

Tocqueville, modern toplumlarla eski çağlar arasında yasalar ve değer yargıları bakımından temel bir farklılık olduğunu düşünür.⁸⁸ Buna göre eskiden gelenekleri değiştirmek kolay, yasaları değiştirmek zordur. Bugün ise parlamentoda birkaç hafta içerisinde yapılacak tartışmalarla yasalar değişebilecekken modern zamanların insanları değer yargıları itibariyle geçmişe göre daha fazla tutucudurlar.⁸⁹ Dolayısıyla Amerika’da köleliğin durumuyla ilgili düşünülebilecek ikinci konu, sadece yasalarla demokratik topluma geçişin başarılamayacağıdır. Tocqueville, aslında Amerika’ya dair tespitlerde bulunurken aynı zamanda yakın gelecekte Fransa’yı bekleyen problemlere dair çözüm yolları da geliştirmektedir. Bu çerçevede Tocqueville’e göre Amerika’da olmayacağı⁹⁰ gibi Fransa’da da bir anda yasalar çıkararak sorunları çözmek mümkün olmayacaktır. Onun yerine daha kapsamlı toplumsal entegrasyon programlarının hazırlanması bir zorunluluktur. Sunar’a göre ise Tocqueville’in bu tutumu önemli bir çelişkidir. “Tocqueville, uzun uzun köleliğin ne kadar insanlık dışı ve demode olduğunu anlattıktan sonra, çelişkili bir biçimde köleliğin hemen kaldırılmaması gerektiği noktasına erişmektedir.”⁹¹ Fakat Tocqueville’in köleliğin kaldırılmasıyla ilgili önerdiği aşamalı fikirlerin onun düşüncesi bakımından çelişki anlamına gelmediği de düşünülebilir. Ona göre kölelerin topluma entegrasyonu önemli bir meseledir. Bir anda özgürlükleri verilen köleler nasıl toplumsal alanın parçası haline gelecek, hangi işlerde nasıl çalışacaklardır? İkinci olarak da köleler dönemin ekonomik yapısı göz önüne alındığında üretim aracı olarak değerlendirilmektedirler. Çok önemli bir üretim aracının ortadan kalktığı durumda ekonomik yapı bu yeni durumdan nasıl etkilenecektir? Söz konusu iki sebepten dolayı Tocqueville, köleler yerine ücretli işçilerin çalıştırılmasının daha verimli bir ekonomik yapı ortaya çıkaracağından

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Tocqueville, köleliğin Amerika’daki durumunu anlatırken konunun bir de siyasi çatışma yanının olduğuna dikkat çeker. 19. yüzyılın ilk yarısında Amerika’daki siyasi yapı düşünüldüğünde Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrılmış bulunan siyasi gerginliğin temelinde Güney’de köleliğe dayalı olarak gelişim gösteren ekonomik yapı karşısında Kuzeylilerin köleliğin kaldırılmasına yönelik fikirleri yer almaktadır. Köleliğin bir anda yapılacak yasal değişikliklerle ortadan kaldırılması Tocqueville’e göre Güneyliler ve Kuzeyliler arasında büyük bir iç savaşın ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Tarihin akışı da onu haklı çıkarmış ve Amerikan İç Savaşı, ülkenin siyasetinde köklü değişiklikler uyandıran bir süreç olarak gelişmiştir. Bkz. **Sunar, Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik**, s. 36.

⁹¹ Ibid.

bahseder. Ayrıca toplumsal entegrasyon alanlarının belirlenmeden köleliğin kaldırılmasının da kaosa neden olacağının altını çizerek. Köleliğe karşı olan Tocqueville'in tutumu ortaya koyduğu sosyal ve ekonomik sebeplerle birlikte düşünüldüğünde aslında hiç de çelişkili değildir.

Köleliğin kaldırılmasına dair düşünceleriyle birlikte Tocqueville, insanlığın bir özgürlük problemi olarak değerlendirdiği bu meseleyi tartışırken değer bağımlı düşünmez. Köleliğin kaldırılmasının ekonomik ve sosyal birçok boyutu olduğunu kaydeder. Aynı şekilde her iki alanda geliştirilecek akılcı izahlarla kölelik sorununu oluşacak yeni toplumsal ve ekonomik yapılar içerisinde çözüme kavuşturmayı düşünmektedir. İnsanların eşit olmalarını aristokratik toplumdan demokratik topluma geçişte bir olgu olarak değerlendiren Tocqueville, kölelerin durumunu ise eşitlik ideali çerçevesinde değil, ekonomik verimlilik ve sosyal uyum perspektifinden değerlendirir.⁹² Bununla birlikte Fransa'nın içinde bulunduğu sömürgeci yarış içerisinde köleliğin Fransa tarafından kaldırılması sömürgeleri nezdinde Fransa'nın itibarını arttıracaktır. Aynı zamanda sömürgelerindeki ekonomik verimlilik artacağı için köleliğin kaldırılması, Fransa'nın ekonomik kazançlarının da artmasını sağlayacaktır.⁹³ Benzer bir durum Sunar'a göre Fransa'da parlamentoda yapılan tartışmalara da hâkimdir. Köleliğin kaldırılması gerektiğini düşünenler, insanların eşit oldukları fikrinden ziyade köleliğin Fransızların şanına yakışmayacak bir eylem olduğunu ve köleliğin kaldırılmasının sömürgelerde yaratacağı olumlu etkiyle Fransızların hâkimiyet alanının genişleyeceğini savunmaktaydılar.⁹⁴ Parlamentoda yapılan tartışmalar ve Fransız siyasetine hâkim olan genel eğilimler ışığında Tocqueville'in konumu Sunar'ın belirttiği gibi "radikal ilgacılarla sömürge

⁹² Tocqueville köleliğin kaldırılmasına ilişkin fikirlerinde ekonomik verimlilik merkezî bir öneme sahiptir. Bu düşüncesinde aynı zamanda bir siyasetçi olması yani köleliğin kaldırılması konusunda eşitlik idealiyle düşünmeyenleri ikna etmek için çalışması da etkili olmuş olabilir. Fakat bunun teyit edilebileceği somut bir veri bulunmamaktadır. Öte yandan 19. yüzyılın ilk yarısında ekonomik yapının önemli bir bileşeni olarak bulunan kölelik kurumunun kaldırılması tüm yapının değişimine neden olacaktır. Tocqueville, demokratik topluma geçişte kölelik durumunu eski rejime ait bir kurum olarak değerlendirdiği için onun ekonomik olarak ne kadar verimsiz olduğuna yönelmiş olabilir. Bu sebeple de köleliğin kaldırılmasına dair düşüncelerinde ekonomik faktörleri ön plana çıkardığından söz edilebilir.

⁹³ Sunar, **Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik**, s. 30.

⁹⁴ **Ibid.**, s. 32.

plantasyonlarının arasında bir yerdedir.”⁹⁵ Tocqueville, kölelik konusunda Fransa’nın sömürgeleri üzerinde sağlayacağı itibarla genişleteceği hâkimiyet alanını düşünürken, aynı zamanda ekonomik olarak daha verimli ve demokratik toplum modeline uygun ekonomik bir yapıyı savunmaktadır. Dolayısıyla ekonomik verimliliğin ve dış politika başarısının kölelik konusunda Tocqueville’in zihnini şekillendiren iki bileşim olduğundan bahsedilebilir.

Tocqueville’in kölelik konusundaki fikirlerini şekillendiren önemli faktörlerden biri de İngilizlerle Fransızların sömürge ve kölelik anlayışlarına dair yaptığı karşılaştırmadır. Tocqueville, İngilizlerin sömürge yönetimini ve kölelik konusuna yaklaşımlarını doğru bulduğunu belirtir. İngilizlerle yaptığı karşılaştırmada Tocqueville’in düşüncelerinin esasını teşkil eden aristokratik toplumdan demokratik topluma olan dönüşümdür. Herhangi birinin ücretsiz olarak çalıştırılmasının insanların eşitlik temelinde örgütleneceği toplum fikrine aykırı olduğunu düşünen Tocqueville, bu düşüncesini ekonomik verimlilikle birleştirmiştir. Tocqueville’in bu yaklaşımını Sunar, şu cümlelerle anlatmaktadır: “İngilizlerin keşfettiği üzere bir kişi maaş için çalıştığında daha aktif; eğer elde etme imkânı varsa uygarlığın metalarına karşı daha hevesli; eğer kanun ona faydalı ise kanuna karşı daha itaatkâr; eğitimin faydasını görür görmez öğrenmeye daha açık; bir evi olduğunda daha yerleşik; ailenin hoşluklarını tatmasına izin verilirse adetlerinde daha sebatkârdır.”⁹⁶

Tocqueville, Sunar’ın da özetlediği gibi değişen ekonomik yapının kölelik kurumunu iktisadî olarak verimli olmaktan çıkardığını düşünmektedir. Bu değişimde en önemli faktör ise pazar ekonomisinin genişlemesidir. Kölelerin ücretsiz işçiler olmaktan çıkarılarak demokratik toplum yapısına entegre edilmesi, pazar ekonomisinin boyutlarını genişletecek ve köle olarak çalışan nüfustan daha fazla verim alınmasını sağlayacaktır. Fakat sömürge konusunda Tocqueville’in düşünceleri daha değişik bir düzlemde. Ona göre Fransa “uygar” dünyanın bir parçası olarak mutlaka sömürgelere sahip olmalıdır. Sömürgeciliği Fransa’nın şanı olarak değerlendirmektedir. Ayrıca sömürgelerden gelecek refah, Fransa’nın mutluluğu için de gereklidir. Bu sebeple Tocqueville, Fransa’nın ulusal çıkarını ve şanını temel politika hedefi olarak belirleyen aristokratik yanını daha da

⁹⁵ *Ibid.*, s. 35.

⁹⁶ *Ibid.*

belirginleştirerek Fransa'nın refahının artması için sömürge'nin bir gereklilik olduğunu savunacaktır. Sunar'ın aktardığına göre Cezayir örneğinde Tocqueville, bu toprak parçasının “anavatanın şanını gösteren bir anıta dönüştürülmesi”⁹⁷ gerektiğini savunacaktır.

Öte yandan sömürgeye sahip olmak sadece Tocqueville'in iktisadî açıdan değerlendirdiği bir konu değildir. Bir devletin egemenliğinin nasıl bayrak gibi sembolik göstergeleri bulunuyorsa sömürge de bunlardan birisidir. Dolayısıyla Fransa'nın Cezayir'den geri çekilmesine şiddetle karşı çıkar ve Fransa'nın Cezayir'deki hâkimiyetini ulusal egemenliğinin bir parçası olarak değerlendirir. Tocqueville için sömürge vazgeçilmezdir. Ancak Tocqueville, Fransa'nın sömürge yönetim modelini eleştirerek daha iyi bir anlayışla sömürgelerden elde edilebilecek kazancın daha da arttırılabileceğini savunur. Sömürge Tocqueville'e göre ne kadar gerekli ve Fransa'nın Cezayir üzerindeki hâkimiyeti ne derece önemliyse aynı şekilde yönetim modelinin geliştirilmesi sağlanarak Cezayir'den elde edilebilecek ekonomik verimlilik sonucu üretilecek kazanç da Fransa ekonomisi için büyük yararlar oluşturacaktır. Daha iyi planlanmış bir yönetim modeliyle Cezayir'in yerel halkı daha kolay yönetilecektir. Fransa için hem maliyetinin azalacağı hem de kazanç yollarının artacağı Cezayir, demokratik topluma geçişteki Fransa'nın büyük bir başarısı olacaktır. Bunun için Tocqueville, sömürge halklarıyla girilecek kültürel ilişkiden sömürgelerin mülkiyet yapılarına ve sömürgelerin idarî sistemlerinin incelenerek ona uygun bir yönetim tarzının belirlenmesine kadar bir dizi alanda değişimlerin yapılması gerektiğini düşünmektedir.

Tocqueville'in Fransa'nın sömürge yönetimlerinin nasıl daha iyi hale getirileceğine dair fikirlerini incelemeyi önce Sunar'ın onun neden sömürgeye sahip olunması gerektiğine dair düşüncelerini incelediği bir bölümü değerlendirmek, Tocqueville'in ulusal benlikle sömürge arasında kurduğu ilişkiyi anlamak bakımından yararlı olacaktır. Sunar, Tocqueville'in sömürgelere sahip olunması gerektiğine dair düşüncelerinin bir boyutunda da modern topluma geçiş sürecinde

⁹⁷ *Ibid.*, s. 10.

burjuvazi mülkiyet anlayışının ancak Fransa’da ve Fransa dışında yapılacak mülksüzleştirmeyle mümkün olabileceğini savunur.⁹⁸

“Buna göre her halükarda modern mülkiyet için mülksüzleştirme gerekmekteydi. İçeride burjuvazi değerleri üzerinde inşa edilen toplumsal düzen mülkiyet alanları oluşturabilmek için mülksüzleştirirken, dışarıdaki sömürgeciler mülkiyet elde etmek için yerlileri mülksüzleştirmektedirler. Bu aynı zamanda bir denge oluşumuna da tekabül etmekteydi. İçeride mülksüzleştirilen proletarya ve köylülerin mülk sahibi olabilmeleri için, sömürgelere sahip olunması gerekmekteydi. Böylece esasında Tocqueville, sömürgeyi, içerideki amansız bir biçimde karşı karşıya gelmiş sınıflar arasındaki savaşımın azaltılması ve sosyal sorunların çözümü için temel bir araç olarak görmekteydi.”⁹⁹

Sunar’ın bu değerlendirmesi, Fransa’nın refahı için neden sömürgelere sahip olunması gerektiğine dair Tocqueville’in görüşlerini yorumlayarak analiz eder niteliktedir. Tocqueville, Sunar’ın belirttiği mülkiyet ilişkilerine dair düzenden doğrudan söz etmemektedir. Ancak Fransa’nın ulusal çıkarlarını merkeze alan ekonomi politik düşünceleri göz önüne alınacak olursa 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa’da yaşanan toplumsal çatışmalar ve bunların ekonomi politik sonuçları, Tocqueville’in siyasi-entelektüel çabalarının merkezindedir. Bu nedenle Tocqueville’in zihninde kurduğu, siyaset gündeminin merkezinde tuttuğu şan, ulusal çıkar ve sömürge ekonomisi arasında dolaylı ilişkiler vardır.

Tocqueville, şan/ulusal çıkar, ekonomik refah ve dış politika olmak üzere üç sebepten dolayı Fransa’nın sömürgelere sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Modern bir ulus için siyasi bakımdan gerekli olduğunu düşündüğü sömürge, Fransa’nın şanı, ekonomik refahı ve dış politikadaki etkinliği bakımından büyük bir öneme sahiptir. Tocqueville, Fransa’nın hiçbir şekilde sömürgelerini bırakmaması gerektiğini savunur ve sömürge yönetimlerinin nasıl daha verimli olacağı üzerine araştırmalarda bulunur. *Amerika’da Demokrasi* kitabından başlayarak Fransız parlamentosunda Cezayir üzerine yapılan incelemeler sonucu hazırladığı raporlarla¹⁰⁰ devam ederek Fransa’nın sömürge yönetimlerine dair görüşlerini oluşturmuştur.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 47.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ Tocqueville, yaptığı geziler ve mecliste Cezayir araştırma komisyonu başkanlık görevini yürüttüğü süreçteki incelemeleri neticesinde raporlar kaleme almıştır. Bkz. Alexis de Tocqueville, **Tocqueville au Bas-Canada**, Montréal, Les Éditions du Jour, 1973. Alexis de Tocqueville, **Premier rapport sur l’Algérie**, Chicoutimi, Tremblay, 2001.

Tocqueville'in Fransız sömürge yönetimine dair eleştirilerinin başında sömürge yönetimi altında bulunan halkların tarihleriyle ve kültürleriyle ilgili daha fazla bilgiye sahip olunması gerektiği gelir.¹⁰¹ İyi şekilde tanınmayan halkların belki de basit idarî düzenlemelerle çözülecek sorunları büyüyerek ciddi problemlere neden olmaktadır. Bu sorunların temelinde ise söz konusu halkların alışkanlıkları, beğenileri ve değer yargıları üzerinde yeterince bilgi sahibi olunmaması gelmektedir. Bunun için Tocqueville'in önerisi, İngilizlerin yaptıklarının bir benzerini hayata geçirerek sömürge yönetimlerinde çalışacakları eğitecek ve sömürge halklarının kültürleri, tarihleri üzerine incelemelerde bulunacak okullar kurmaktır. Okullardan mezun olacak yöneticiler çalışacakları bölgenin dilini bilecek, kültürel ve toplumsal yaşamlarına hâkim olacaklardır. Böylelikle sömürge'nin idaresi daha verimli ve kolay hale gelecektir. Tocqueville, Sunar'ın aktardığı üzere 'barbarları ancak elde silah araştırabilirsiniz' diyerek insan ve toplum bilimleriyle sömürgecilik faaliyetlerinin ilişkisine dikkat çekmiştir. Cezayir gözlemleri sırasında sömürge yönetimine dair fikirlerini netleştirecek ve yazdığı mektupların ilkinde "Bana kalırsa bu ülke (Cezayir-AB) ile alakalı çok konuşuyor olmamıza rağmen aslında onları çok da anlayamadık"¹⁰² diyecektir.

Tocqueville'e göre Fransız siyasetçilerin Cezayir tarihi ve kültürü hakkında bilgi sahibi olmamaları orada yaşayan insanların sadece barbar olarak nitelenmesine neden olmuştur. Hâlbuki Tocqueville'e göre – her ne kadar kendisi de "barbar" nitelemesini kullansa da – Cezayir halkı bir yönetim kültürüne ve tarihine sahiptir. Hem hukukî hem de idarî düzeni yok etmek büyük problemlere yol açmıştır. Sunar, Tocqueville'in bu nedenlerle sömürge yönetiminde mutlaka yerel halktan kişilerle işbirliğine gidilmesi gerektiğine işaret ettiğini kaydeder.¹⁰³ Tocqueville'e göre Cezayir'deki tarihî yönetim modeli, Fransızların iddia ettiği gibi hiçbir geleneği olmamak bir kenara, birçok özgün uygulamayı barındırmaktadır. Cezayir mektubunda Tocqueville, şu cümlelere yer verir:

¹⁰¹ Sunar, **Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik**, s. 25.

¹⁰² Alexis de Tocqueville, "Birinci Cezayir Mektubu 23 Temmuz 1837", **Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 65.

¹⁰³ Sunar, **Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik**, s. 49.

“Biz Avrupa’da genelde tüm Arapların, birilerine ya da kabilelerine ait topraklarda gönüllü olarak çift süren kitleler halinde çalışan bir ırk olduğunu hayal ediyoruz. (...) Bayım bir düşünün, koca Cezayir’de bir inç kadar bile sahibi bilinmeyen bir toprak yoktur; ayrıca Mitidja’da, Argenteuil’de olduğu kadar terk edilmiş toprak yoktur. Tüm toprak sahipleri, bu unvanlarını bir devlet memurundan alırlar. Sanırım artık karşımızda çok özgün ilkeller olduğunu kabul etmeliyiz.”¹⁰⁴

Tocqueville, Fransa’da öncelikle Cezayir’e yönelik algıların değişmesi gerektiğini düşünür. “Barbar” ve hiçbir bilgileri olmayan insanlar tasavvuru, Cezayir’in daha uzun seneler anlaşılamamasına neden olacaktır. Bu durumda Fransa’nın sömürge yönetimindeki tutumları daha da problemli bir hâl alacaktır. Çünkü Tocqueville’e göre Fransa, Cezayir’e kendi yönetim geleneğini taşıyamamış ve üstelik Cezayir’deki yerleşik yönetim kültürünü de yok etmiştir. Sadece kaosa neden olan bu uygulamadan hızlı bir şekilde dönülmesi gerektiğini önerir.¹⁰⁵ Aynı durum, sadece Cezayir’in idari düzeninde söz konusu değildir. Sosyal yaşamı düzenleyen vakıfların düzeni de Fransız sömürge yönetimi tarafından bozulmuştur. “Fransız hükümeti, Cezayir’in her yerinde Müslüman vakıfların idaresini Müslüman makamlardan alalı birkaç sene oluyor. Benim payıma bu büyük bir hatadır.” Bu kanaate varmasının temel nedeni, toplumsal işleyişi bozacak girişimlerden kaçınılarak rasyonel verimliliğe odaklanıldığı durumda sömürgelerde verimliliğin ve etkin yönetimin sağlanacağına dair inancıdır.

Tocqueville, Fransa’nın sömürge yönetimine dair eleştirilerini nasıl iyi bir sömürge yönetimi kurulacağına dair incelemeleriyle birleştirir. İlk olarak sömürge yönetiminin oluşturulacağı bölge keşfedilmiş ve bölgede yaşayan halklara dair kapsamlı incelemelerde bulunulmuş olsa dahi halen yapılacak işler bulunmaktadır.¹⁰⁶ Sömürgeyi fiziksel olarak hâkimiyetine alan Fransızlar idare için bunu yeterli görmemelidirler. Tocqueville’e göre ilk olarak başlanması gereken nokta, Fransızların sömürge yönetimine dair kabiliyetlerinin geliştirilmesidir. Bu kapasitenin gelişmesinin önünde birtakım engeller yer almaktadır.¹⁰⁷ Daha önce de belirtildiği üzere Tocqueville’in düşüncesinde coğrafyanın büyük bir önemi vardır.

¹⁰⁴ Tocqueville, **Birinci Cezayir Mektubu 23 Temmuz 1837**, s. 68.

¹⁰⁵ Alexis de Tocqueville, “Kuran ve İslam Üzerine Notlar”, **Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 372.

¹⁰⁶ Alexis de Tocqueville, “Fransızların İyi Sömürgelere Sahip Olmalarını Engelleyen Nedenler Üzerine Bazı Fikirler”, **Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 193.

¹⁰⁷ **Ibid.**, s. 194.

Bu çerçevede sömürge konusunda da Tocqueville, Fransa'nın coğrafi özelliklerinin verimli bir sömürge ekonomisinin gelişmesinde engel olduğunu düşünmektedir. Fransa'da verimli tarım arazilerinin bulunması ve tarihsel olarak Fransa'nın kıta Avrupası'nda büyük bir güç olması onun deniz mücadelelerine yeterince vakit ayırmamasına neden olmuştur. Sömürge yönetimleri ise coğrafi olarak deniz aşırı yerlerde bulundukları için deniz güçlerinin geliştirilmesi ve zihniyet olarak deniz işleriyle ilgilenmenin kötü olmaktan çıkması gerekmektedir.

“Denizci ve tüccar kimseler için bir çeşit evlatlık çocuk saygınlığı bulunmaktadır. Bahri teşebbüsler Fransa'da asla cezbedici olmayacak, zenginliği ve hüneri kendisine çekemeyecektir. Genellikle, böylesi teşebbüslerle iştigal eden kişiler; yalnızca vasat yetenekte, azalan servet sahibi ya da kendi ülkelerinde umut vaat eden bir istikbali yasaklayan bir sabık hayata sahip olanlardır.”¹⁰⁸

Tocqueville tasvir ettiği zihniyetin değişmemesi durumunda sömürgecilik yarışında Fransa'nın geri kalacağını, hiçbir başarı elde edemeyeceğini ve mevcut sömürgelerini de verimli ekonomiler şeklinde yönetemeyeceğini düşünür. Dolayısıyla 19. yüzyılın ilk yarısındaki bir Fransız için sömürgelerde ekonomik menfaat elde etmek, oraların idaresi için çalışmaya gitmek ya da bilimsel olarak sömürge toplumlarını incelemeye çalışmak “muğlak muvaffakiyetle dolu bir teşebbüse tamamen kendisini vermek manasına gelmektedir.”¹⁰⁹ Tocqueville için insanların zihninde aşılması gereken büyük engeller vardır; ilk olarak bu engelleri kaldıracak faaliyetlerde bulunulması gerektiğine işaret eder. İkinci olarak Fransız devletinin zihninin yani idare anlayışının aşırı merkeziyetçi yaklaşımları nedeniyle verimli bir sömürge yönetimi kurma kabiliyetinden yoksun olduğunun altını çizer.

“Amme idaresine, sömürgecilerin şahsi çabalarına gelindiğinde, başkent onları ne denetleyebilir ne de denetlemelidir. Bütün büyük sömürgeci uluslar bu asgari denetimi uygulamaktadır. Fakat not düşmemiz gerekir ki hiçbiri memleketinde merkezîleşmemiştir.”¹¹⁰

Tocqueville, Anglo-Amerikan yönetim anlayışının sömürge idaresinde başarılı olmasını merkeziyetçilikten uzak yönetim geleneğine bağlamaktadır. Adem-i merkeziyetçiliğin hâkim olduğu yönetim anlayışı içerisinde her an merkezden

¹⁰⁸ **Ibid.**, s. 193.

¹⁰⁹ **Ibid.**, s. 197.

¹¹⁰ **Ibid.**

denetlenemeyecek deniz aşırı yerlerdeki bölgelerde hukuki normların ve idarecilerin uyması gereken kuralların belirlenmesinin ardından sömürge yönetimleri verimli bir şekilde çalışabilecektir. Ancak her şeyin merkezden verilen emirlerle yürütüldüğü Fransa örneğinde sömürgelerde yönetim açısından verimliliğin sağlanması mümkün olmamaktadır. Tocqueville, gerek bireylerde gerekse devlette bir zihniyet değişimi yaşanmadan Fransa'nın sömürge ekonomilerini verimli şekilde kullanamayacağını ve sömürgecilik yarışında geri kalacağını düşünmektedir.

Sömürge ve köleliğe dair Tocqueville'in düşüncelerini analiz ettikten sonra yaşamına, siyasetçi kimliğine ve savunduğu fikirlerine dair incelemeler bitmiş oluyor. Çalışmamızın ikinci bölümünde, Tocqueville'in sosyal bilimlere iki önemli katkısı olan *Amerika'da Demokrasi*¹¹¹ ile *Eski Rejim ve Devrim*¹¹² kitapları tahlil edilecektir. Tocqueville, güncel meseleleri sosyolojik ve politik kavrayışıyla analiz ederken aynı zamanda geleceğe yönelik projeksiyonlarda bulunmuş ve sadece siyasetçi ve devlet adamı olarak değil aynı zamanda bir entelektüel olarak da Fransa'nın geleceğine ve gelecekteki siyasî tartışmalarına dair fikirlerini dile getirmiştir. Arkasında bıraktığı bu iki önemli eser, entelektüel arayışlarının en önemli kısımlarını teşkil etmektedir.

¹¹¹ Alexis de Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, Paris, Institut Coppet, 2012.

¹¹² Alexis de Tocqueville, **L'Ancien régime et la révolution**, Paris, Les Editions Gallimard, 1952.

2. Tocqueville'in İki Büyük Eseri: “Amerika’da Demokrasi” ve “Eski Rejim ve Devrim”

2. 1. Amerika’da Demokrasi: Modern Bir Saha Araştırması

Tocqueville ve Beaumont, Fransa Adalet Bakanlığı için Amerika’daki hapisane sistemlerini araştırmak amacıyla çıktıkları seyahat boyunca incelemeler yapmış, bu incelemeleri bir rapor halinde sunmuşlardır. Bununla birlikte Tocqueville seyahat notları üzerine düşüncelerini anlatan bir kitabı da seyahat dönüşünde 1835 yılında yayımlamıştır. Sonrasında ikinci cildini de yayımlayacağı Amerika’da Demokrasi kitabının ilk cildi olan bu eser, Tocqueville’in Paris bilim ve edebiyat çevrelerinde büyük bir üne kavuşmasını sağlamıştır. Kitabının yayınlanmasının ardından büyük bir sanatçı gibi Paris çevrelerinde tanınmaya başlamıştır.¹ 1840’ta ise ikinci cildi yayınlandığında John Stuart Mill, kitap için “demokrasi üstüne yazılmış ilk büyük siyaset felsefesi eseri”² ifadeleriyle aynı zamanda yakın dostu olan Tocqueville’in kitabının modern zamanların kurucu siyaset felsefesi metinlerinden biri olduğunun altını çizmiştir.

Kitabın başarısı entelektüellerin niteliksel değerlendirmelerinin ötesinde satış rakamlarıyla da sabittir. Eserin ilk cildi Ocak 1835’te basıldıktan sonra kısa süre içerisinde 500 kopya satmış, sonraki dört yıl boyunca bu satış rakamına hiçbir kitap erişememiştir. Bu açıdan bakıldığında kitabın büyük bir başarı kazandığı anlaşılabılır.³ Epstein’a göre kitabın yayıncısı bu duruma şaşırılmış ve kitabın kısa bir süre sonra Almanca ve İngilizce çevirileri için sipariş vermiştir. Aynı ilgi çevrildiği dillerde de devam etmiştir.⁴ Dönemin Fransız edebiyat eleştirmenlerinin birçoğu

¹ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 10.

² Alexis de Tocqueville, **Amerika’da Demokrasi**, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 15.

³ Joseph Epstein, **Alexis de Tocqueville Democracy’s Guide**, New York, Harper Collins, 2009, s. 73.

⁴ **Ibid.** Amerika’da Demokrasi kitabı Türkçe’de önemli bir ilgiyle karşılanmamıştır. Yakın geçmişte ilk defa kitabın tamamını Türkçe’ye tercüme etmeye yönelik bir girişimde bulunulmuş ve kitabın ilk cildi tercüme edilmiştir. Bkz. Alexis de Tocqueville, **Amerika’da Demokrasi**, çev. Özcan Doğan, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015. Buna ek olarak kitabın tamamı da Türkçe’ye 2016 yılında çevrilmiştir. Bkz. Alexis de Tocqueville, **Amerika’da Demokrasi**, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016. Söz konusu iki çeviri de *Amerika’da Demokrasi* kitabının tamamının Türkçe’ye kazandırılması bakımından önemlidir. Zira kitabın önceki çevirisinde sadece

tarafından kitap, “yetenekli bir yazar tarafından kaleme alınmış, derin analizlerle dolu, bir bilgelik eseri”⁵ olarak nitelendirilmiştir. Tocqueville’in aldığı bu övgüler sadece edebiyat çevreleriyle sınırlı değildir. Aynı yıl Fransız Akademisi’nin yüksek düzeyde bilimsel katkı sunan eserlere verdiği “Prix Montyon” ödülüne layık görülür. Aynı yıl Ahlaki ve Siyasi Bilimler Akademisi’ne üye seçilen Tocqueville, kitabının ikinci cildinin yayınlanmasından sonra ise 1841 yılında Fransız Akademisi’ne üye olarak kabul edilmiştir.⁶

Kitaba duyulan ilginin bir başka önemli boyutu ise ideolojik ayrışmaların beğenileri, fikirleri ve değerleri kesin bir şekilde belirlediği bir dönemde kitabın, eşine az rastlanır bir şekilde hem sağ görüşten hem de sol görüşten entelektüeller, siyasetçiler ve edebiyatçılar tarafından ilgiyle karşılanmasıdır.⁷ Farklı görüşten kimselerin Tocqueville’e duydukları ilginin sadece yaşadığı dönemle sınırlı kalmaması ve ölümünden neredeyse 150 yıl sonra da aynı şekilde devam etmesi esere duyulan ilginin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Nisbet, Berkeley Üniversitesi’nde hazırladığı derslerde okuma listesine Tocqueville’i ilk defa

bazı bölümleri tercüme edilmiştir. Üstelik hangi amaçla bunun yapıldığı da belirtilmemiştir. Kitabın orijinalinden haberdar olmayan bir okuyucu son derece hacimli iki ciltlik bu eseri, 109 sayfadan ibaret sanabilir. Siyasi İlimler Derneği’nin kitaba yönelik yayımladığı bu çeviri, sınırlı bir girişim olarak değerlendirilebilir. Bkz. Alexis de Tocqueville, **Amerika’da Demokrasi**, çev. Taner Timur, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği, 1962.

Türk Siyasi İlimler Derneği’nin çevirisindeki konu seçimine bakıldığında Türkiye’de o dönemde Tocqueville’e duyulan ilginin hangi çerçevede geliştiğiyle ilgili önemli ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Söz konusu çeviride Tocqueville’in yaptığı incelemelerden yargının siyaset üzerindeki denetim rolü, basın özgürlüğünün önemi, çoğunluğun tirana dönüşebilme ihtimalinin demokratik toplumlardaki sonuçları, demokratik toplumlarda bireyciliğin ortaya çıkaracağı sorunlarla nasıl mücadele edileceği, siyasi iktidarı denetlemek bakımından sivil toplumun ve basının rolü konularına yer verilmektedir. *Amerika’da Demokrasi*’nin Türkçe’deki bu çevirisi 60’lı yılların Türkiye’sinde darbe sonrasında oluşan siyasi tartışmaların seçimle iktidara gelen partilerin denetlenmesi ve siyasal muhalefetin anayasal güvence altına alınmak olduğu düşünüldüğünde bu çevirinin hangi çerçevede Tocqueville’i algıladığı belirginleşmektedir. Yabancı dilde yazılmış klasik bir sosyal bilimler eserinin algılanmasında toplumsal ve siyasi durumların etkisinin ne yönde olduğuna önemli bir örnek görülmektedir. Demokratik toplumun oluşumuyla birlikte örneğin bürokrasinin yeni tür bir aristokrasiye dönüşerek despotik bir düzen kurabileceği yahut siyasi partilerin üzerinde hiçbir vesayet olmaması gerektiği, demokrasinin ancak bu şekilde çok sesliliği yakalayarak despotizmi önleyebileceği gibi konulara Türkçe çeviride yer verilmemiştir. Aynı şekilde memurların yargılanmasında idari izne lüzum olmaması ilkesinin demokratik toplumda despotizmi önleyici boyutlarına dair Tocqueville’in Amerikan örneğini incelediği bölümler de bu çeviride mevcut değildir. 1960’lar Türkiye’sinde önemli tartışma başlıkları arasında yer alan Anayasa Mahkemesi ve siyasi partiler kanunu konularına ilişkin Tocqueville’in düşüncelerinin Türkçe’ye tercüme edilmemesi de not edilmesi gereken bir başka husustur.

⁵ Epstein, **Alexis de Tocqueville Democracy’s Guide**, s. 75.

⁶ Sunar, **Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik**, s. 74.

⁷ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 35.

koyduğunda hem Yeni Sol görüşteki öğrencilerin hem de Yeni Muhafazakâr görüşten olanların aynı oranda Tocqueville'in fikirlerini ilgiyle karşılamalarını şaşkınlıkla izlediğini anlatmaktadır.⁸ Anlaşılan kitabın değişik ideolojik gerilimleri aşarak farklı kesimlere ulaşabilmesi uzun yıllar devam etmiştir.

Kitabın içeriğine girmeden önce birkaç hususun altını çizmek faydalı olacaktır. Tocqueville'in seyahatinde gözlemlediği inceleme alanının özellikleri nelerdir ve bu özellikler analizlerini nasıl etkilemiştir? Bu iki soruya verilecek cevaplar onun inceleme alanıyla tespitlerini zihinlerde yakınlıştırmaya ve yazarın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Amerika'nın sosyoekonomik durumu hakkında önceki bölümlerde yapılan incelemeler doğrultusunda Tocqueville, eserinin özellikle son kısımlarında Amerika'da devam etmekte olan bir devrimin yaşandığını anlatır.⁹ Dolayısıyla onun inceleme alanı her an değişmekte olan ekonomik, kültürel, siyasî ve hukuki meselelerden oluşmaktadır. Tocqueville gibi toplumsal değişimi gözlemlemenin kendisinde adeta tutkuya dönüştüğü bir düşünür için bu bakımdan Amerika, büyük imkânlara sahiptir. Toplumsal yapının yeni şekillenmekte olduğu bir dönemde nelerin değişeceği, nelerin değişmeyeceği belli olmayan bir alanda analizleri de büyük güçlüklerle karşı karşıyadır.¹⁰ Bu sebeple Tocqueville, gözlemlerini yaparken belirsizlik faktörüyle karşı karşıyadır. Yeni çizilen bir resmi anlamaya çalışan yazar, baktığı manzara karşısında şunları söyleyecektir: "Beşerî meselelerin ortaya koyduğu muazzam karmaşanın ortasında, eski kurumlardan ve teamüllerden geriye hangilerinin kalacağını ve hangilerinin ise yok olacağını henüz kimse söyleyecek durumda değildir."¹¹ Onun anlamaya çalıştığı Amerika, geçmişin geleceği aydınlatamadığını düşündüğü Dünya'da hızla yayılacak yeni fikirlerin ortaya çıktığı sosyal ortamdır.¹² Dolayısıyla *Amerika'da Demokrasi*'yle ilgili yapılması gereken ilk tespit, onun büyük değişimi anlamaya yönelmiş bir çalışma olmasıdır.

⁸ Nisbet, **Many Tocquevilles**, s. 70.

⁹ Alexis de Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 762.

¹⁰ **Ibid.**

¹¹ **Ibid.**

¹² **Ibid.**, s. 763.

Kitabın içeriğine girmeden önce yapılması gereken ikinci önemli tespit, Amerika üzerine yazılmış olan bu kitabın, her noktasında Fransa'nın düşünülmüş olmasıdır. Yabancı bir ülke hakkında Fransa'da yazılmış bir kitabın büyük bir ilgiyle karşılanmasında onun Fransa'daki tartışmalara da cevaplar getiren boyutlarının olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Tocqueville'in Amerika'ya dair gözlemleriyle Fransa ve Avrupa'ya dair sorularının birbirinden bağımsız olarak düşünülmemesi gerekir.

Amerika'daki incelemelerinin odaklarından biri de Cumhuriyet fikridir. Fransa'daki siyasi tartışmaların odak noktalarından biri olan Cumhuriyet rejiminin Fransa'da gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair sorular, Tocqueville'in seyahati boyunca zihninde dolaşmıştır. Seyahat incelemelerinde bazı yerlerde doğrudan bazı yerlerde ise incelediği tartışmalar bakımından Tocqueville'in Amerika örneğinden hareketle Avrupa'da karşılaşılan sorunları çözmeye yönelik arayışlar içerisinde olduğu görülmektedir. Onun için "Fransa'daki Cumhuriyet sakin mi olacak yoksa çalkantılı mı?"¹³ sorusu Amerika'da incelediği özgürlüklere dayalı Cumhuriyet rejiminin Fransa'da kurumsallaşma ihtimalleri üzerinedir. Fakat Amerika'yı kendisine bir düşünce platformu olarak seçen yazar için gözlemlediği toplumsal pratikler kesinlikle basit taklitçilikle tezahür etmemiştir. Yazar, bundan özellikle kaçındığını birçok yerde vurgulamıştır. Amerikan kurumlarının Fransa'ya aynı şekilde uygulanması yerine, orada gözlemlediği kurumların, geleneklerin ve kuralların Fransa'da yaşanan sorunların çözümüne ilişkin nasıl katkı sunacağına ele alınmasının daha doğru olacağını düşünür.¹⁴ Böylelikle Fransa'da Amerika'yı örneklemek yerine modernlik bakımından Fransa'dan ileride olduğunu düşündüğü Amerika örneğinin karşılaştığı sorunların çözümüne de yönelecektir. Amerika'nın o gün yaşadığı sorunların demokratik toplum modelinin yayıldığı her yerde soruna dönüşeceğini düşünmektedir.¹⁵ Raymond Aron'un *Amerika'da Demokrasi* kitabı üzerine yaptığı tespit, yazarın basit taklitlerden hareket etmeyerek siyaset alanının özelliklerini kavramaya ve sorunlarına çözüm üretmeye yöneldiğini göstermektedir. Aron'a göre kitap, Amerikan toplumunun neden liberal olduğuna, bu tip bir

¹³ *Ibid.*, s. 32.

¹⁴ *Ibid.*, s. 33.

¹⁵ *Ibid.*

toplumsal yapının özelliklerine ve sorunlarına dair bir incelemedir.¹⁶ Tocqueville'in amacı, kitabına esas teşkil eden gözlemleriyle liberal bir toplumun özelliklerini ve kurumlarının niteliklerini anlamaya çalışmak olmuştur. Özgürlükler temelinde bir toplumun Fransa'da kurulmasına dair zorlukları, sorunları ve çözümleri yaptığı incelemeler üzerinden anlatmayı tercih etmiştir. Paul Janet de benzer şekilde Tocqueville'in seyahati boyunca aklında olan en önemli sorunun Avrupa demokrasilerinin problemlerinin nasıl özgürlükçü yöntemlerle çözüleceği olduğundan bahseder.¹⁷

Demokrasinin yakın bir gelecekte hızla tüm dünyaya yayılacağını düşünen Tocqueville için Avrupa'da demokrasinin gelişmesine dair engellerin varlığı çok temel sorunlara neden olacaktır. Amerika seyahati boyunca karşılaştığı örnekleri gözlemleyerek yakın zamanda Avrupa'yı bekleyen problemlerin çözümüne dair analizler yapmıştır. Amerika'da Demokrasi kitabı onun için yabancı bir ülkeye dair incelemeler olsa da, kitabın her satırında Fransa zihnindedir.

Tocqueville'in tüm entelektüel yaşamı boyunca üzerinde durduğu meselelerin tamamında Fransa'nın gelecekte karşılaşacağı sorunlara çözümler üretmek önemli bir gündem maddesi olmuştur. Amerika seyahati öncesinde İngiltere'nin koloni siyaseti üzerine yaptığı karşılaştırmalarda ve seyahati boyunca demokrasi olgusunun toplumu şekillendirici etkileri üzerine düşüncelerinde aslında sürekli zihninde Fransa'yı taşımaktadır. *Amerika'da Demokrasi* kitabı boyunca ele aldığı konuların tamamında Tocqueville, konunun Fransa'ya etkilerini her zaman zihninde tutmuştur. Demokrasi olgusunun tüm dünyaya yayılarak toplumları dönüştürücü etkisi, demokrasiyle bağlantılı olarak gelişen özgürlük ve eşitlik konuları, merkeziyetçiliğin toplum üzerinde uyandırdığı etkiler, kölelik gibi konuların tamamında Tocqueville aslında Amerika'da şekillenmekte olan demokratik toplumun sorunlarının Fransa'nın gelecekte karşılaşacağı toplumsal konular şeklinde değerlendirmiştir. Amerika seyahati öncesinde incelediği İngiltere ve seyahat sonrasında Amerika'ya dair kaleme aldığı gözlemleri, Fransa'nın bu ülkelerden en önemli farklılığının sorunların büyük bir devrim etrafında çözüleceğine dair sahip olunan tarihsel arka

¹⁶ Raymond Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*, s. 164.

¹⁷ Paul Janet, "Alexis de Tocqueville et la science politique au XIXe siècle", *Revue des deux mondes*, No.34, 1861, s. 105.

plan olduğunu kaydetmiştir.¹⁸ Bu farklılık, Fransa’da özgürlükçü bir cumhuriyetin oluşmasını engellemekte; her ne kadar demokratik toplumun zamanla oluşmasıyla eşitlik sağlansa da bu durum başka türlü bir despotizmin üretimini kaçınılmaz hale getirmektedir. Aysevener, kitaptaki temel sorulardan birinin de devrim sonrasında Fransa’da özgürlüklerin korunmasında neden problemlerle karşı karşıya kalındığı olduğundan bahseder.¹⁹

Tocqueville’in Amerika incelemelerinde Fransa’yı düşünmesinin tek nedeni özgürlükler değildir. Demokrasinin tüm Dünya’ya yayılacağını düşünmektedir. Toplumların demokratikleştikçe hızlı bir değişim sürecinin içerisine gireceğini anlattıktan sonra aynı zamanda söz konusu bu değişimin anlaşılması için yeni bir siyaset bilimine ihtiyaç duyulacağını öngörmektedir.²⁰ Kitabın hemen başında yapılan bu tespitle yazar, kitabının aslında ihtiyaç duyulacağını belirttiği düşünme şeklini yaygınlaştırmayı hedeflemiştir. Kitabın yöntemi üzerine yapılacak incelemelerde daha açık şekilde görülebileceği üzere uyguladığı yöntemler itibariyle Tocqueville, aristokratik toplumdan demokratik topluma geçişin oluşturacağı etkilerin yeni bakış açılarıyla ele alınarak çalışılması gerektiğini düşünmektedir.

Amerika’da Demokrasi’nin her satırında Fransa’nın göz önünde tutularak Amerika’nın incelendiği düşünülecek olursa Tocqueville’in gözlemlerini sınıflandırmada kullandığı yöntemlerin başında karşılaştırmalı yöntemin kullanıldığını söylemek gerekir.²¹ 19. yüzyılın ilk yarısında ve özellikle Amerika’nın ekonomik olarak yükselişe geçtiği dönemde Avrupalı entelektüellerin Amerika’ya seyahatler gerçekleştirdiği bilinmektedir.²² Bu seyahatlerde ileri bir toplum olarak değerlendirdikleri Amerika’nın içerisinde bulunduğu şartlarla Avrupa’yı kıyaslamak ve “eski dünyanın” nasıl olup da “yeni dünyanın” yaşam standartlarına, yönetim özelliklerine ve toplumsal koşullarına sahip olacağını düşünmek, seyahatlerinin çoğunda karşılaştırmalı bir düşünce şeklini beraberinde getirmiştir. Dönem itibariyle

¹⁸ Furet, *The Intellectual Origins of Tocqueville’s Thought*, s. 132.

¹⁹ Aysevener, *Alexis de Tocqueville*, s. 392.

²⁰ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 35.

²¹ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 35.

²² Amerika’ya Avrupalı entelektüellerin gerçekleştirdikleri seyahatler önemli incelemelere de konu olmuştur. Bunlardan birisi için bkz. Claus Offev, *Reflections on America*, Malden, Polity, 2005. Seyahatleri sırasında yaptıkları gözlemler ve inceledikleri konuların yanı sıra bu seyahatlere hangi sorularla çıktıkları, dönemin Avrupa entelektüel alanını yorumlamak bakımından değerlidir.

sadece Tocqueville'e has olarak değerdendirilemeyecek bu düşünme şekli ilk önemli Amerika seyahatlerinden birini gerçekleştirmiş bu önemli entelektüel zihnin yol açıcı niteliğidir. Karşılaştırmalara yer vermesiyle birlikte değerdendirilmesi gereken ikinci yöntemsel özellik ise Tocqueville'in gözlemlere dayanan karşılaştırmalar yapmasıdır. Kahan onun bu bakış açısını Weber'in sistemleştirdiği sosyolojik düşünme yöntemine benzetmektedir.²³ Özellikle aristokratik toplumda yaşanan değışimin Tocqueville tarafından demokratik topluma geçiş olarak açıklanması, hangi toplumsal özelliklere sahip olduğu henüz bilinmeyen demokratik toplumun Amerika'da Demokrasi kitabında ideal tip olarak görünmesine yol açmıştır.²⁴ Amerika'yu bir demokratik toplum ideal tipi olarak tasvir eden Tocqueville, aristokratik toplumun kurumlarının, adetlerinin ve kültürünün yaşadığı değışimleri bu ideal tipten hareketle yorumlamıştır. Tocqueville'in, karşılaştırmalı gözlemlerine dayanarak resmettiği demokratik toplum ve demokratik insan, aslında inşa edilmiş birer ideal tiptir.²⁵ Karşılaştırmalı gözlemlere dayalı olarak kurguladığı eserinde Tocqueville, yeni bir siyaset biliminin araçlarını ve yöntemlerini keşfetmeye çalışırken aynı zamanda Fransa düşünce tarihi bakımından da sahip olduğu tarihsel mirası muhafaza etmektedir. Kahan'ın aktardığına göre Tocqueville'in "The New Montesquieu" (Yeni Montesquieu) olarak anılması, onun düşüncesinin tarihsel kökenleri ve yeni fikirleri ararken hangi köklerden istifade ettiğini anlamak bakımından açıklayıcıdır. Burjuva değerdleriyle ilişki kuran bir aristokrat olarak Tocqueville, Yeni Montesquieu yanıyla geleneğin temsilini üstlenirken aynı zamanda dünya'nın kavranmasına ilişkin yöntemsel arayışlarıyla demokratik toplumun düşünürü olmaktadır. Mill'in deyiimiyle demokrasi üzerine en önemli

²³ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 35.

²⁴ Poggi, **Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx and Durkheim**, s. 12. Poggi'nin tespitleri arasında en fazla dikkat çekici olanı Weber'in yöntemiyle Tocqueville'in düşünce sistemi arasında ilişki kurmasıdır. Ona göre Tocqueville'in hem aristokratik toplum hem de demokratik toplum diyerek anlatmaya çalıştıkları aslında ideal tipler oluşturmaya ilişkin girişimlerdir. Aristokratik toplumlar için yapılan bu ideal tiplleştirme girişimini tarihsel bir analiz, demokratik toplumlar için yapılanı ise oluşum sürecindeki bir gerçekliğin yorumlanması olarak ifade eder. Bkz. **Ibid.**, s. 32. Aynı şekilde Dubois da Tocqueville'in Amerika'da Demokrasi kitabını yazarken ideal tipléstirmelere müracaat ettiğini tespit etmektedir. Ona göre kökleri Yunan düşüncesine dayandırılabilir bu düşünme yönteminin Tocqueville tarafından kullanılması Montesquieu ile kurduğu ilişkinin bir sonucudur. Bkz. Dubois, **Alexis de Tocqueville. Vie, œuvres, concepts**, s. 59.

²⁵ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 36.

felsefî metinlerden birini ortaya koymasına vesile olan tam da gelenekle yeni yöntemler arasında kurduğu ilişkidir.

Yenilik konusu Tocqueville'in düşüncelerini anlamak bakımından önemlidir. *Amerika'da Demokrasi*'nin bir bölümünde kendisi yenilik gayretine işaret eder. Yeni bir düşünme yöntemi geliştirebilmek için kitabını, herhangi bir ideolojik yahut siyasi pozisyona sıkı sıkıya bağlı olmadan oluşturduğunu vurgular.²⁶ Üstelik Tocqueville için ülkenin yaşadığı büyük değişim içerisinde belirli sorunlar üzerine odaklanmak sadece yakın geleceği düşünmek anlamına gelecektir. Ancak onun için değerli olan yeni bakış açılarıyla söz konusu değişimi kavrayabileceği yollar geliştirmektir. Böylelikle Fransa'yı gelecekte bekleyen sorunların üstesinden gelerek hedeflerine ulaşması mümkün olacaktır.

Tocqueville'in karşılaştırmalı gözlemler yaparak belirli ideal tipler oluşturduğu üzerinde durduktan sonra anlaşılması gereken hangi inceleme nesnelerini kullanarak yöntemle pratik arasında ilişki kurduğudur. *Amerika'da Demokrasi* genel olarak değerlendirildiğinde geleneklerin, hukuk kurallarının ve çevresel faktörlerin Tocqueville'in incelemelerinin esasını teşkil ettiği görülecektir. Gellar'ın yaptığı tespite göre de kültür, kurumlar ve fiziki faktörler (coğrafya, demografi vb.) arasındaki etkileşim, Tocqueville'in yönteminin esasını teşkil etmektedir.²⁷ Dolayısıyla herhangi bir olguyu incelerken üç faktör arasındaki etkileşim noktalarını öne çıkararak gözlemlerini somutlaştırdığı düşünülebilir. Örneğin, üç faktör arasındaki ilişkileri oluşturarak hangisinin Amerika demokrasinin gelişiminin temelinde yer aldığına dair sorgulamaları, hem farklı faktörlerin işaret ettiği sosyal gerçekleri anlamlandırması hem de bu faktörleri sınıflandırarak kullanması bakımından önemlidir. Tocqueville, uzun sorgulamaların sonucunda Amerika demokrasisinin gelişiminin temelinde geleneklerin yer aldığını tespit etmiştir.²⁸

Gözlem yaparken Tocqueville'in dikkate aldığı bir diğer husus da tarihsel arka plandır. Her üç faktör değerlendirildiğinde her bir faktör için tarihsel analizin yapıldığı dikkat çekmektedir. Craiutu, Tocqueville'in tarihsel analize başvurmasını

²⁶ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 652.

²⁷ Sheldon Gellar, "Tocquevillian Analytics and the Global Democratic Revolution", *Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century*, Plymouth, Lexington Books, 2009, s. 116.

²⁸ Gellar ve Craiutu, *Tocqueville and Us*, s. 31.

“kalkış noktası”²⁹ olarak tarif edecektir. Kendisine inceleme nesnesi olarak belirlediği olguları ele alırken her zaman tarihsel arka plana öncelikli olarak müracaat etmektedir. Tarih, olayların ve olguların analizi için Tocqueville’e göre yöntemsel olarak müracaat edilmesi gereken en önemli başvuru kaynağı olmuştur. Tarihi bir kalkış noktası olarak belirlemesi onun kaderci yanıyla da ilişkilendirilmiştir. Buna göre Tocqueville, tarihin bir akışı olduğuna inanmakta ve zamana misyon yükleyerek olayların ve olguların bu misyondan etkilendiğinden bahsetmektedir. Birnbaum’a göre Tocqueville, analizlerinde aktörlerin eylemlerinden ziyade tarihin bu misyonuna daha fazla belirleyici rol atfetmektedir.³⁰ Tarihin bu etkisini her yerde hazır ne nâzır bir güç olarak konumlandıran Tocqueville, aktörlerin iradelerinin de tarihin bu gücü karşısında sürekli biçimde baskılandığından bahseder.³¹ Onun bu tutumunu şu gerçeklik teyit eder niteliktedir: Amerika’da Demokrasi kitabı boyunca insanlığın yeni dünyasına ait kurumlar, adetler, kültürel özellikler ve hatta coğrafi yapılara dair birçok unsurun analiziyle karşılaşılrsa da görülmeyen tek şey aktörlerdir. Tocqueville kitabında hiçbir aktöre birincil derecede önem vermez. Bu tercihi onun tarihi hareket noktası olarak kabul eden kaderci yanıyla açıklanabilir.³²

Amerika’da Demokrasi kitabı üzerine yapılması gereken genel tespitler tamamladıktan sonra kitabın içeriğine daha fazla girmek yararlı olacaktır. Kitabı kuşatan temel tartışma ve temalar şu başlıklar altında incelenecektir: demokrasi, özgürlük, eşitlik ve merkeziyetçilik.

²⁹ Aurelian Craiutu, “What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?”, **Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century**, Plymouth: Lexington Books, 2009, s. 145.

³⁰ Birnbaum, **Sociologie de Tocqueville**, s. 17.

³¹ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 5.

³² Tocqueville’in tarihi hareket noktası olarak kabul eden ve başka herhangi bir aktöre birincil konum atfetmeyen yaklaşımında Montesquieu’den etkilendiğinden bahsedilebilir. *Romalıların Büyüklük ve Çöküş Nedenleri Üzerine Düşünceler* başlıklı metninde Montesquieu, Roma İmparatorluğu’nun çöküşünü tarihsel bir ruhun sonucu olarak değerlendirmiştir. Aktörlerin yükselişte ya da imparatorluğun gerilemesinde ve yıkılmasında hiçbir etkisinin bulunmadığını savunan Montesquieu yaşananların tamamının temel belirleyiciliğinin Tanrı’ya ve onun görünen şekli olan tarihe ait olduğunu söylemiştir. Bkz. Montesquieu, **Considérations sur les causes de la grandeur des romains et de leur décadence**, Chicoutimi, Tremblay, 2001.

2. 1. 1. Demokrasi

Demokrasi, Tocqueville'in düşüncesindeki en merkezî kavramlardan biri, hatta en önemlisidir. Zira Tocqueville'e göre modern toplumu şekillendirecek düşüncelerin başında demokrasi gelmektedir. Amerika seyahati boyunca zihninde dolaşan temel mesele, demokrasinin niteliği ve diğer toplumsal olgularla etkileşimidir. Özgürlükçü formunu Amerika'da gözlemleyeceğini düşündüğü demokrasinin değişik toplumsal alanlardaki etkilerini incelemeyi kendine amaç edinmiştir. Son derece teknik bir amaç olarak düşünülebilecek hapishane sistemleri üzerine incelemeleri ona aklındaki sorunların cevaplarını verecek kapsamlı saha araştırması için fırsat olmuştur. Demokrasinin modern toplumu şekillendirici yönlerini açıklamak bakımından özellikle Amerika'da Demokrasi kitabının ikinci cildinde demokrasinin kültürden, sanata, edebiyata kadar değişik alanlardaki etkilerini incelemesi onun demokrasiye yüklediği merkezî önemi göstermektedir. Hem seyahati açısından hem de düşüncesinin geneli bakımından büyük öneme sahip demokrasiye dair temel düşünceleri bu bölümde incelenecektir. Düşüncesindeki merkezî konumu nedeniyle birçok toplumsal kurum ve olguyla ilişkisi üzerine tespitlerde bulunmuştur. Ancak bu bölümde onun demokrasi ideal tipine yönelik yaptığı birtakım temel tartışmalar ele alınacaktır. İlk olarak demokrasinin niteliği üzerine değerlendirmeleri analiz edilecek, sonrasında toplumsal değişim analizleri nedeniyle demokrasi ve aristokrasi arasında kurduğu ikili yapı tartışılacaktır. Ayrıca aristokratik toplumdan demokratik topluma yaşanan değişimin kaçınılmazlığı üzerine yaptığı tespitler ele alınarak demokrasinin sorunlarına yönelik sorgulamaları incelenecektir.

Tocqueville'in demokrasi üzerine düşüncelerinin tartışıldığı literatürde onun demokrasiyi nasıl konumlandığına dair tartışmalar büyük bir hacme ulaşmaktadır. Temel olarak Tocqueville'in kesin bir demokrasi tanımı yapmadığından bahsedilebilir.³³ Onun kesin hatları olan bir demokrasi tanımı yapmamasını demokrasinin Tocqueville düşüncesinde belirsiz olduğuna dair yaklaşımlar izler.

³³ Gellar, *Tocquevillian Analytics and the Global Democratic Revolution*, s. 94.; Jon Elster, *Alexis de Tocqueville The First Social Scientist*, New York, Cambridge University Press, 2009, s. 113; Raymond Aron, "Idées politiques et vision historique de Tocqueville", *Revue française de science politique*, No.3, 1960, s. 512.

‘Demokrasi bir toplumsal düzen midir, bir ideoloji midir yoksa bir yönetim biçimi midir?’ Bu soruların Tocqueville düşüncesi içerisinde açık bir cevabının bulunmadığından hareketle muğlaklık eleştirisinde bulunmaktadır.

Tocqueville tarafından demokrasiye dair bir tanımın geliştirilmemesinin problem olarak ele alınması yanlıştır. Demokrasi, onun için literatürde yöneltilen soruların hepsinin cevabıdır. Önceki bölümlerde ele alındığı üzere Tocqueville için demokrasi bir “*idée mère*”, her şeyin kendisinden çıktığı bir düşüncedir. Bunun için demokrasiyi Tocqueville’in penceresinde incelemek ancak bağlamın ne olduğuna karar verildiğinde doğru sonuçlara götürecektir. Gellar’ın incelemesi bu bakımdan önemlidir.³⁴ Ona göre Tocqueville’in zihninde toplumsal bir düzen olarak demokrasi, eşitlik anlamına gelirken bir siyasî sistem olarak halk egemenliği anlamına gelecektir. Demokrasiye bir ideoloji olarak yaklaşıldığında ise onun tüm toplumsal alanlarda özgürlüğün savunulması anlamına geldiği görülecektir. Eğer özgürlük yoksa ne kadar demokratik süreçlerle belirlenen siyasî iktidarlardan söz edilse de toplumsal alan Tocqueville’e göre despotizmle örtülecektir. Gellar bu tespitlerinde demokrasiyi değişik alanlarda yine başka tartışmalı ve muğlaklıkla nitelenebilecek kavramlarla ilişkilendirmektedir. Ancak demokrasinin Tocqueville düşüncesi bakımından merkeziliğini vurgulamak için bu düşünme şekli doğrudur. İkinci olarak eşitlik, özgürlük ve halk egemenliği kavramlaştırmalarının Tocqueville’in zihninde demokrasi kavramıyla bağımlı olarak ortaya çıktığını göstermesi bakımından da Gellar’ın analizi yerinde saptamalar içermektedir. Benzer bir yorumlamayı Dubois da yapmaktadır.³⁵ Ona göre demokrasi kavramının sosyolojik ve politik boyutları vardır ve bu boyutlar iç içe geçmiş özelliklere sahiptir. Siyasi olarak demokrasi, halk egemenliği anlamına gelirken sosyolojik olarak fırsat eşitliği anlamını taşımaktadır. Aristokratik toplum düzenini demokratik toplumdan ayırt eden temel farklılık olarak değerlendirilebilecek fırsat eşitliği, bireylerin eşitlik temelinde örgütlendiği ve her türlü teşebbüsünde hem özgür hem de eşit oldukları bir toplum modelidir. Dubois’nın sınıflandırması demokrasinin içinden her şeyin çıktığı fikir olma özelliğini göstermekle birlikte aynı zamanda demokrasinin değişik siyasî ve sosyal boyutların iç içe geçmesinden oluştuğunu da anlatmaktadır. Toplumsal ve

³⁴ Gellar, *Tocquevillian Analytics and the Global Democratic Revolution*, s. 94.

³⁵ Dubois, *Alexis de Tocqueville Vie, œuvres, concepts*, s. 66.

siyasal alanların iç içe geçtiği andan itibaren de aristokratik düzen çözülmekte, birbirleriyle aynı zamanlarda fırsatların eşitlendiği ve özgürlüklerin arttığı bir düzen fikri ekonomiden sanata, kültüre ve siyasete kadar değişik alanlarda etkisini göstermeye başlamaktadır.

Tocqueville'in demokrasiye atfettiği merkezî rol, John Stuart Mill'e göre siyaset felsefesinin o döneme kadar takip ettiği yaklaşımları, modern toplumun yönelimleri doğrultusunda değiştirmektedir.³⁶ Demokrasinin merkeze alınması sonucu yapılan toplumsal analizler, geleneksel toplum yapılarının çözüldüğü atmosferde yeni şekillenen düzen üzerine olacaktır. Bireyin siyasal özne olarak ortaya çıkışıyla birlikte geleneksel toplum düzeni çözülmekte ve yerini demokratik toplumun kuruluşuyla yeni ilişki tarzlarına bırakmaktadır. Tüm bu süreçler demokrasi fikriyle yakından ilişkilidir. Manent'in deyimiyle söylenecek olursa Tocqueville'in böylesine devasa bir dönüşümü demokrasi kavramını merkeze alarak incelemesi onun "sanatıdır."³⁷ Mill'in siyaset felsefesinin tartışma eksenlerinde oluşturduğu değişim nedeniyle Tocqueville'i kutlamasının temelinde, aristokratik toplumdan demokratik topluma geçişi Manent'in açıkladığı sanatla ifade etmesi yer almaktadır.

Tocqueville'in adeta bir sanat gibi odaklandığı mesele, aristokratik toplum düzeninin değişerek yerini modern demokratik topluma bırakmasıdır. Demokrasi olgusunu incelerken ve demokratik toplum ideal tipini geliştirirken bir ötekiden faydalanmaktadır. Bu da aristokratik toplum düzenidir. Kendisi de aristokrasi düşünce dünyasının içinden gelen biri olarak iki farklı dünya algısının karşılaştırılmasını incelemelerinde önemli bir mesele olarak ele almıştır. Böylelikle yorumlamayı hedeflediği demokratik toplumu, onun ötekisi olarak konumlandığı aristokratik toplumla karşılaştırarak anlatmayı seçmiştir. Poggi, Tocqueville'in eğitim, fırsat eşitliği (*égalité des conditions*) ve halkın kararlara katılımı gibi konularla aristokratik ve demokratik toplumlar arasında sert ikilikler kurduğundan bahsetmektedir.³⁸ Bunu yaparken Tocqueville, aristokratik toplumu kesin şekilde kötüleyip demokratik toplumu yüceltmez. Normatif analizler yapmanın ötesinde,

³⁶ Gellar ve Craiutu, **Tocqueville and Us**, s. 25.

³⁷ Pierre Manent, **Tocqueville and the Nature of Democracy**, Londra, Rowman & Littlefield Publishers, 1996, s. 12.

³⁸ Poggi, **Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx and Durkheim**, s. 6.

Avrupa’da ve Dünya’da gelecek dönemde beklediği muhtemel değişimlerin gelişimlerini analiz etmektedir.

Aristokratik toplum düzeninde nelerin değişeceğini gözlemleyerek demokratik topluma dönüşümde oluşması muhtemel problem alanları hakkında çözümler geliştirmek Tocqueville’in başlıca amacıdır. Örneğin, bürokrasi içerisinde yer alacak kişiler hakkında demokratik toplumla aristokratik toplum arasında yaptığı karşılaştırma önemlidir. Aristokratik toplum düzeni içerisinde yönetimde yer alacak kişiler zengin olan kişiler arasından seçilmektedir. Demokrasilerde ise devlet adamları yoksullar arasından çıkar ve bu kişiler sadece kendi emekleriyle sahip oldukları konumlara gelirler. Dolayısıyla aristokratik düzen içerisinde yer alan kişilerin rüşvet almak yoluyla yönetimi yozlaştırmaları daha düşük bir ihtimalken aynı durum demokratik toplumlar için son derece yüksek bir ihtimalkendir. Bu örnekte de açıkça görülebileceği gibi Tocqueville’in yaptığı, normatif şekilde bir toplum düzenini diğerinin üstüne çıkartmak değildir. Aristokratik toplumdan demokratik topluma geçiş sürecini tahlil ederek oluşum sürecindeki modern demokratik toplumun özellikleri, sorunları ve sınırları hakkında analizler yapmaktadır.³⁹

Tocqueville’in henüz oluşum sürecinde bir olgu olarak değerlendirdiği demokrasi üzerinde durması ve bu olgunun geleceğine odaklanmasının başlıca sebebi ise demokrasinin yakın bir gelecekte Dünya’ya yayılacağını düşünmesidir. Amerika’da Demokrasi kitabının 10. baskısı için yazdığı önsözde demokrasinin yakın gelecekte Dünya’ya yayılacak olmasının kitabın yazılmasındaki sebeplerden en önemlisi olduğundan bahseder.⁴⁰ Önceki bölümlerde tartışıldığı üzere kaderciliğiyle birlikte düşünüldüğünde demokrasinin toplumsal bir düzen olarak hâkimiyeti ona göre tarihin emrettiği bir dönüşümdür.⁴¹ Dolayısıyla demokrasinin gelişmesinin önünde durmak Tocqueville için Tanrı’ya karşı savaşmak anlamına gelecektir.⁴² Öyle ki Tocqueville gibi tarihi yeryüzünde Tanrı’nın olaylara müdahale

³⁹ Aristokratik toplumdan demokratik topluma dönüşüm, Tocqueville’in hayatı boyunca zihninde taşıdığı temel meselelerden biridir. Versailles’daki avukatlık stajında düello üzerine hazırladığı tezinde de Amerika’da Demokrasi’yi kaleme alırken demokratik toplum düzenine dair incelemelerinde de yahut Eski Rejim ve Devrim kitabında da aynı meselelerin farklı boyutlarıyla incelendiği görülebilir.

⁴⁰ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 31.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*, s. 40.

şekli gibi değerlendiren bir düşünür için demokrasi, tarih ve Tanrı tarafından insanlığa empoze edilmektedir.⁴³ Toplumlari yönetme görevinde olan kişiler de bu durumun farkında olmalıdırlar. Toplumlara empoze edilen bu düzen yöneticiler için de bir görev olarak düşünölmelidir. Toplumlarda demokrasi költürünü yerleştirmek ve demokrasiyi gerekli olduğu şekillerde kendi tarihî arka planlarına göre yorumlamak toplumun yöneticilerinin en önemli görevleridir.⁴⁴ Demokrasinin yakın bir gelecekte tüm Dünya'ya yayılacağını düşönen Tocqueville, toplumda demokratik düzeni tesis edecek kurumlari, ilkeleri ve gelenekleri tahlil etmek için Amerika seyahati boyunca gözlemlerde bulunmuştur.

Tocqueville'in demokratik toplum düzeninin özgürlükçü bir formda nasıl oluşacağına ilişkin incelediğı ilk alan yasalarđır. Ona göre federal yasalar Amerika örneğinde demokratik toplumun sürekliliğı bakımından büyük bir avantaj ortaya çıkarmıştır. Federal sistemin verdiği imkân sayesinde Amerika Birleşik Devletleri aynı anda büyük bir cumhuriyetin verdiği güçlü imkânlardan yararlanabilirken öte yandan güçlü bir merkezîyetçiliğın oluşturacağı baskılardan da kurtulmaktadır.⁴⁵ Söz konusu baskılardan en önemlisi ise Tocqueville'in toplumun gelişimi önünde en büyük engel olarak değerlendirdiğı despotizmin toplumsal düzene hâkim olmasıdır.

Sistemin yasalar temelinde gelişmesiyle bağlantılı olarak demokratik bir toplum için vazgeçilmez olan şartlardan bir diğeri de yerel yönetimlerin önemidir. Toplumun komünal örgütlenmeler üzerinden bir araya geldiğı yapılar oluşturması çoğunluk diktatörlüğünün oluşmasını engelleyebilecek en önemli güç olacaktır.⁴⁶ Öyle ki Tocqueville göre yerel yönetimlerin güçlü olmadığı sistemlerde insanlar, yönetimleri belirlemede özgür olarak görünebilirler ancak asla özgür olamayacaklarını iddia edecektir. ⁴⁷ Yasaların uygulanmasını sağlayan mahkemelerle birlikte düşünöldüğünde bağımsız yargının denetiminde olacak hukuk alanıyla birlikte demokratik bir toplumu yasalar itibariyle oluşturacak şartlar tamamlanmaktadır. Tocqueville, bağımsız yargıyla ilgili olarak yaptığı Amerika ve Fransa mukayesesi

⁴³ *Ibid.*, s. 41.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Jardin, *Préface*, s. 17.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*, s. 15.

üzerinden devlet görevlilerinin yargılanması konusuna büyük önem atfeder ve bu konuyu kitabında genişçe değerlendirir. Devlet görevlilerinin yargılanmalarının Fransa'da bürokratik sistem içerisindeki amirlerin iznine bağlı olmasını yargının bağımsızlığı önündeki en büyük engellerden biri olarak değerlendirir. Amerika'da mahkemelerin tüm kamu görevlilerine dava açabilmesini ise demokratik toplum için önemli bir şart olarak gördüğünü vurgular.⁴⁸ Böylelikle yürütme erkinin yargı üzerindeki hâkimiyeti kırılacaktır. Oluşacak bu demokratik yasa sistemi, halk egemenliğinin her zaman korunmasını sağlayarak despotik bir rejim oluşmasını engelleyecek ve toplumda hem eşitliğin hem de özgürlüğün oluşması için uygun zemini hazırlayacaktır. Sistemin garantisi ise yasaların oluşturduğu değerleri koruyacak bağımsız yargı gücü olacaktır.

Yasaların ardından Amerika örneği içerisindeki demokrasi pratiğiyle ilgili olarak Tocqueville'in gösterdiği ikinci etken, Amerikan toplumunun sahip olduğu coğrafi konumdur.⁴⁹ Komşu ülkeler arasında yakın bir tehdidin bulunmaması Amerikalıları büyük merkezî bir siyasi yapı oluşturmaya zorlamamıştır. Bu durum neticesinde yerel örgütlenmelere imkân tanıyan ve demokratik siyasî tartışmalar şeklinde örgütlenmesi mümkün olan bir toplum şekillenmiştir.

Demokrasinin gelişimi bakımından gösterilebilecek üçüncü mesele ise Amerikan toplumunun sahip olduğu geleneklerdir. Bu gelenekler sayesinde özgürlüğün korunduğu bir toplumsal yapıda kuralların hâkim olduğu bir düzen, şiddet ya da Fransa örneğinde olduğu gibi devrim şartları altında gelişmek zorunda kalmamıştır.

Birbiriyle etkileşim halinde olan üç faktörün sonucunda Amerika'da halk egemenliği toplumun tüm alanlarını kapsayacak şekilde kurulabilmiştir. Eğer 1776 yılında yayınlanan Bağımsızlık Bildirisi bir milat olarak kabul edilecek olursa zamansal olarak Fransa'dan çok önce halk egemenliği ilkesini kabul eden Amerika, Tocqueville'e göre yasalarla ilan edilmiş halk egemenliğine sahip olmakla birlikte gelenekleri itibarıyla da bu ilkenin gereklerine inanmış bir halktan oluşmaktadır.⁵⁰ Bunun için Amerika'da bir diktatörlüğün kurularak halka hâkim olması neredeyse

⁴⁸ *Ibid.*, s. 16.

⁴⁹ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 417.

⁵⁰ Jardin, *Préface*, s. 15.

imkânsızdır. Zira “Halkın egemenliği ilkesi tüm Amerikan toplumunu kuşatmaktadır.”⁵¹

Kitap boyunca Amerika’da demokrasinin özelliklerini gözlemlerken atıfta bulunulan meselelerden birisi de yargıya başvuru konusunda vatandaşların Fransa’yla karşılaştırıldığında çok büyük kolaylık içerisinde olmasıdır. Böylelikle toplumda görülmesi muhtemel hak ihlalleri birikerek büyük siyasi sorunlara yol açmak yerine herkesin başvuru imkânının bulunduğu küçük davalar kanalıyla çözülebilmektedir.⁵² Hukuk ve gelenekler yoluyla korunan cumhuriyet, böylelikle özgür bir cumhuriyet haline gelmektedir. Dolayısıyla hukukî düzenlemelerle kuruluşu gerçekleştirilebilecek cumhuriyet rejiminin özgürlükçü bir formda olmasını sağlayacak, gelenekler ve hukuktur. Bu anlamda Tocqueville’in, Fransa’ya ve Amerika’ya dair geliştirdiği şu karşılaştırma manidardır: “Bir kral tarafından yönetilmekle birlikte, Fransa bir cumhuriyet olmaya ne denli yakınsa, bir başkan tarafından yönetilen Birleşik Devletler de monarşi olmaya o denli uzaktır, diye düşünüyorum.”⁵³ Amerika’da demokrasiyi şekillendirdiğinden bahsedilen üç faktör değerlendirildiğinde Tocqueville’e göre Fransa, bir cumhuriyet rejiminin oluşumu için elverişli özelliklere sahiptir ve Tocqueville yakın gelecekte bunun gerçekleşeceğinden bahsetmektedir. Fakat esas mesele, yaklaşmakta olan bu cumhuriyetin içinde, uygulanmaya başlayacak demokratik rejimin özgürlükçü olup olamayacağıdır. Onun demokrasi ideal tipi aslında özgürlükçü bir cumhuriyettir. Araştırılması gereken temel meselenin de bu olduğuna inanır. Bu çerçevede iki önemli meselenin altını çizer. İlki özgür basın ortamının olması, ikincisi ise kamu hizmetlerinin ücreti konusudur.

Tocqueville’e göre basın tüm toplumlarda halka kamuoyunu ilgilendiren konularda bilgi ulaştırarak onları haberdar etme görevine sahiptir. Böylelikle demokrasinin önemli gerekliliklerinden biri olan iktidarın denetlenmesi sağlanarak muhalefetin söylemlerini geniş kitlelere yayması kolay hale gelir. Öte yandan Tocqueville, Fransa’da kendi yaşadığı örneklerden hareketle basının toplumu kötü amaçlı yönlendirdiğinden ve olumsuz gelişmelerin ortaya çıkabildiğinden bahseder.

⁵¹ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 105.

⁵² **Ibid.**, s. 172.

⁵³ **Ibid.**, s. 201.

Bunu engellemenin yolu olarak Amerika’da gözlemlediği basın özgürlüğünün Fransa’da da sağlanmasını örnek olarak gösterir. Basın özgürlüğünün sağlandığı bir kamuoyunda söylemlerini iletme isteyen herkes, gazete çıkarabileceği için kamuoyuna hitap eden çok fazla bilgi olacağından gazetelerin tek bir söylemle toplumu yönlendirebilme imkânları kalmayacaktır. Bunun neden Fransa’da gerçekleşmediğiyle ilgili olarak Tocqueville, büyük bir şaşkınlık içerisinde: “Gazetelerin etkisini azaltmanın tek yolu gazete sayısını arttırmaktır. Böylesine açık bir gerçeğin bizim ülkemizde henüz yeterince bilinmemesini anlamakta zorlanıyorum”.⁵⁴ Bu konuda ikinci olarak Tocqueville, kamu hizmetlerinin ne miktarda olursa olsun ücretli olmasının kamu hizmetlerinin hak olarak görülerek devlet tarafından vatandaşa dağıtılmasının önüne geçeceğini kaydeder. Ücret ödenerek bu hizmetler alındığı için vatandaşların satın alma imkânıyla bu hizmetlere ulaşması nedeniyle topluma verilen hizmetler karşılığında despotik bir tavrın hâkim olamayacağından bahseder.⁵⁵

Tocqueville’in demokrasi incelemeleriyle ilgili olarak temelde analiz edilmesi gereken bir diğer başlık ise onun demokrasinin problemlerine yönelik yaptığı tespitlerdir. Yakın bir gelecekte Fransa’da da etkili olacağını düşündüğü demokrasinin Amerika’da ortaya çıkan problemlerini inceleyerek, Fransa için ileride var olabilecek problemler adına önceden çözüm önerileri geliştirmeyi hedeflemiştir.

Demokrasinin bir ülkede kurumsallaşması başlı başına Tocqueville düşüncesi içerisinde özgür bir siyasi rejimin kurulabileceği anlamına gelmez. Yasalarda teknik olarak tarif edildiği üzere halkın seçimle yöneticilerini seçmesi, Tocqueville için demokratik bir siyasi rejimin oluşumu bakımından yeterli değildir. “Demokrasi, bir özgürlük ve eşitlik rejimi de olabilir, bir baskı rejimine de dönüşebilir, hatta bu iki uç bazen eş zamanlı olarak birlikte var olabilir.”⁵⁶ 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa’da hâkim olan tartışmalar değerlendirilecek olursa Tocqueville’e göre krallığın yok edildiği ve parlamentonun yönetime hâkim olduğu bir siyasi rejimin istenilen özgürlük ortamını oluşturmada yetersiz kalabilme ihtimali söz konusudur. Amerika seyahati boyunca yaptığı incelemelerde zihnindeki temel bir soru da demokrasinin

⁵⁴ *Ibid.*, s. 285.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 314.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 18.

kurumsallaşmasının ardından nasıl özgürlüğü ve eşitliği temin eder bir tarzda süreceğine ilişkindir. Jardin, “Tocqueville’in bu kitabı (Amerika’da Demokrasi - A.B) yazmasındaki asıl amacı, demokratik bir toplumda insanın özgürlüğünü tehdit edebilecek tehlikeleri açığa vurmaktır⁵⁷” diyerek demokrasinin, despotizme kaymadan varlığını sürdürebileceğine dair sorgulamaların Tocqueville için önemine işaret etmiştir.

Demokrasinin rayından çıkarak despotizme dönüşmesi için kralın geri dönerek ülkeyi yönetmesi gerekmez. Tocqueville’e göre “yeni tür despotizm”⁵⁸ olarak ifade edilebilecek bu süreç faşist ve totaliter toplumların oluşmasına neden olabilir. Tocqueville, “Bilindiği üzere totalitarizm, demokrasinin sorunlarına çözüm gibi görünür, çoğu zaman bu iddiayı taşıyarak iktidara gelir⁵⁹” diyerek demokrasi içerisinde her zaman totaliter toplumlara doğru kayma eğiliminin mevcut olduğundan bahseder. Bu çerçevede Sunar’ın yaptığı tespit önemlidir: “Nihayetinde Tocqueville, dönemin Fransa’sındaki politik tartışma çemberinin dışına çıkarak demokrasinin anarşik bir kaos veya uyumlu bir düzen getirmenin ötesinde birçok zorbalığı getirmeye de açık bir rejim olduğunu dile getirir.”⁶⁰

Amerika seyahatine çıkarken işleyen bir demokrasi uygulamasını incelemenin Tocqueville için önemli olduğundan bahsedilmişti. Büyük ve gelişmekte olan bir ekonominin demokrasiyle yönetiliyor oluşu, Tocqueville ve arkadaşı Beaumont’un İsviçre örneğinin aksine büyük bir ülkenin nasıl olup da demokrasiyle yönetildiğine dair sorgulamaları, seyahatlerinin temel sorularından birini oluşturmaktaydı. Bu mesele, demokratik toplumun özgürlükleri ve eşitliği toplumda güvence altına almak konusunda üstesinden gelmesi gereken problemlerin bir yüzüdür. Sunar’ın da ifade ettiği gibi meselenin bir de demokratik toplum içerisinde çoğunluğun despotik bir düzene dönüşmesinin nasıl engelleneceği yönü vardır. Tocqueville’in demokratik toplumları incelerken yaygın görüş olan kaos ve anarşinin topluma hâkim olabileceği endişesinden sıyrılarak demokrasinin çoğunluk despotizmine dönüşümünü

⁵⁷ Jardin, **Préface**, s. 28.

⁵⁸ Mansfield, **Tocqueville A Very Short Introduction**, s. 41.

⁵⁹ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 19.

⁶⁰ Sunar, **Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik**, s. 22.

sorunsallaştırması, onun Amerika’da işleyen demokrasinin sınırlarına ve sorunlarına dair yaptığı gözlemlerle ilgilidir.

Demokratik toplum içerisinde çıkacak “yeni tür despotizm” geçmiş dönemlerde toplumları baskı altına alan siyasî iktidarların yaptıklarından farklılıklar oluşturacaktır. Prosedürel olarak yönetme meşruiyetini halktan alan demokratik toplumun içerisinde çıkma ihtimaline sahip bu tür bir despotizm daha detaylı şekilde sadece insanlara fiziksel olarak zulmeden değil, oluşturulan rızalarla insanların ruhlarına etki eden bir siyasi rejim olacaktır. Sunar’ın aktardığına göre Tocqueville, böylesi yeni tür despotizmin toplumun bireyci şekilde davranan insanlardan oluşması ve bununla bağlantılı olarak devlet iktidarı karşısında örgütlenme kapasitelerinin olmamasıyla mümkün olacağını düşünmektedir.⁶¹ Onun için bireysellik olgusunun görüldüğü modern toplumda çeşitli örgütlenme pratiklerinin hayata geçirilememesi yeni tür despotizme neden olacaktır. Siyasî merkezîyetçiliğin toplumsal kaynakların sevk ve idaresinde yararlı olabileceğini kaydeden Tocqueville’e göre toplumsal kaynakların tamamına ulaşabilecek böyle bir bölüşüm mekanizması beraberinde insanların merkeze itaat ettikleri bir düzeni getirecektir.⁶²

İktidarın her yerde oluşunun özgürlük ve eşitlik temelinde gelişen demokratik toplum üzerindeki etkisinin denetim altına alınmadığı durumlarda Tocqueville’e göre çoğunluğun diktatörlüğünün ortaya çıkması da olasıdır. Bu nedenle onun özgürlükçü bir demokrasinin unsurları olarak tespit ettiği hukuk, yargı bağımsızlığı ve geleneklerin demokrasiyi güçlendirmeyi hedeflemesi büyük önem arz etmektedir. Tocqueville’in tasvir ettiği demokrasi içerisinde despotik ve özgürlükçü⁶³ olmak üzere iki tür demokratik toplum olduğundan bahsedilebilir. Demokratik toplumun içerisinde sürekli olarak despotizme dönüşebilecek unsurlar mevcuttur.

⁶¹ *Ibid.*, s. 23.

⁶² Mehmet Yetiş, “Tocqueville ve Merkezîyetçilik Sorunu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.3, No.61, 2006, s. 287.

⁶³ Poggi benzer bir değerlendirmeyi despotik ve cumhuriyetçi demokratik toplumlar şeklinde yapmıştır. Bkz. Poggi, *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx and Durkheim*, s. 41. Bu değerlendirmenin doğru olmadığı düşünülmektedir. Bir toplumda cumhuriyet rejimi var olsa da aynı zamanda bu toplum despotik bir yönetim altında olabilir. Tocqueville’in demokratik toplumlar arasında yaptığı ayırmada farklılığa neden olan esas olarak özgürlüğün toplumda var olup olmamasıdır.

Tocqueville demokratik toplumlarda ortaya çıkabilecek despotizmi tarif ederken iki isimlendirmeye müracaat eder. Bunlardan ilki ele alındığı gibi “yeni tür despotizm”⁶⁴ nitelemesidir. İkinci olarak da, aynı olguyu özellikle hapishane incelemelerinde yaptığı gözlemlerden hareketle “ılımlı despotizm”⁶⁵ (*despotisme modéré*) olarak ifade eder. Tocqueville, hapishane sistemleri üzerine yaptığı incelemelerde bu kurumların aslında içerisinde her zaman despotik unsurlar barındıran -ve bir şekilde özgürlükçü demokratik toplum için denetlenmesi gereken, toplumun küçük bir özeti olduğundan bahseder.⁶⁶ Foucault’nun hapishanelerin doğuşu üzerine çalışmasından⁶⁷ 150 yıl kadar önce Tocqueville’in böyle bir tespiti yapması gerçekten ilgi çekicidir. Hapishanelerde olduğu gibi Tocqueville’e göre ılımlı despotizm yoluyla modern toplum içerisinde bireylerin hapishanedeki hayatların kopyalarında yaşamaya itilmesi de mümkündür. Boesche’in aktardıklarına bakılacak olursa Tocqueville’in seyahati boyunca kaleme aldığı mektuplarda Amerika’daki hapishanelerin çalışma yöntemlerini ilgiyle incelediği anlaşılmaktadır. İncelemelerinin odağında ise demokratik toplumda oluşması muhtemel yeni bir tür despotizmin ortaya çıkması durumunda hapishanelerdeki yaşamın tüm topluma yayılacağından korkması yer alır.⁶⁸ Demokratik toplumların eşitlik temelli oluşu eğer özgürlükle birlikte gelişmezse despotizme kapı aralanacak ve insanların birbirlerine benzedikleri toplumlar ortaya çıkacaktır.

“Hepsi aynı kıyafetleri giyerler, aynı ekmeği yerler. Hepsi çalışır. Çünkü her mahkûm eşitliğe zorlanır. Sıkılmanın ve umutsuzluğun dışında hepsi uzun saatler boyunca çalışır. Hapishane, Tocqueville için boş zamanın ve aristokratik sınıfın olmadığı eşitlikçi bir toplumdur.”⁶⁹

Tocqueville’in demokrasinin erken evrelerinden birinde böylesine tespitler yapması ilgi çekicidir. Bazı yazarlar onun Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı’na neden olan faşist ideolojilerin yükselişine ortam hazırlayan gelişmeleri önceden tahmin

⁶⁴ Alexis de Tocqueville ve Gustave de Beaumont, **On The Penitentiary System in the United States and Its Application in France**, Philadelphia, Carey, Lea and Blanchard, 1833, s. 79.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 80.

⁶⁶ Roger Boesche, “The Prison: Tocqueville’s Model for Despotism”, **The Western Political Quarterly**, No.33, 1980, s. 550 – 563.

⁶⁷ Michel Foucault, **Surveiller et punir: naissance de la prison**, Paris, Gallimard, 1976.

⁶⁸ Boesche, **The Prison Tocqueville’s Model for Despotism**, s. 550.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 552.

ettiğinden bahseder. Örneğin Jardin “Modern demokrasilerin çocukluk çağlarını gözlemleyen Tocqueville, bu demokrasilerin ilerlemesiyle birlikte vücut bulan kötülüklerin nüvesiyle yüz yüze gelmişti”⁷⁰ diyerek onun faşizmin yükselişine ve tüketim toplumunun oluşumuna yönelik öncü tespitlerde bulunduğundan bahseder. Hapishane ve modern demokratik toplum yapıları arasındaki benzerliklere dair yaptığı tespitler değerlendirildiğinde ise bir kez daha açıkça görülmektedir ki demokratik toplumlar, her zaman içlerinde despotizme evrilecek unsurlar taşımaktadır. Burada belirleyici olacak ise özgürlük ve eşitlik arasında kurulacak dengedir. Modern demokratik toplumlar için fikir özgürlüğü vazgeçilmez bir unsurdur. Tocqueville de fikir özgürlüğünün önemini birçok yerde anlatır. Demokratik toplumların içinde despotizme yol açan unsurlar taşıdığına dair fikir özgürlüğünü örnek göstermesi dikkat çekicidir.

Tocqueville, fikir özgürlüğünün bir toplumda tesis edilmesiyle birlikte oluşacak toplumsal durumları Ortaçağ toplumlarının dini inanışlarına benzetmektedir. Basın kanallarının artması ve kamusal meselelerin daha fazla toplum içerisinde tartışılmasıyla herhangi bir siyasî tartışmaya ilişkin çok fazla fikir, toplum içerisinde dolaşıma girecektir. Niceliksel olarak bu denli büyük tartışmalar içerisinde de bireyler, tıpkı Ortaçağ’da dinî görüşlerini korudukları gibi modern zamanlarda da siyasî görüşlerini koruyacaklardır. Böylelikle toplumda tartışılan fikirlerin önündeki engeller her ne kadar yok olsa da insanlar bu fikirleri “satın almayacaklardır.” Herkesin kendi gerçekliğine çekildiği bu toplumsal düzen içerisinde çoğunluğun siyasal araçları kullanarak hâkim söylem şeklinde toplum içerisinde yayılması daha kolay hale gelecektir.⁷¹

Tocqueville, Amerika’da gözlemlediği demokratik toplumun sorunlarına ilişkin demokrasinin yakın gelecekte tüm Dünya’ya yayılacağına inandığı için aynı zamanda söz konusu sorunların nasıl aşılabacağına dair incelemelere yönelmiştir. Bu meseleye ilişkin yaptığı tespitler değerlendirildiğinde onun temel yaklaşımının demokratik toplumun temellerini oluşturan özelliklerin korunmasından yana olduğu anlaşılır. Demokrasiyi var eden temel unsurlar hukuk kuralları ve geleneklerle korunursa demokratik toplum garanti altına alınacak ve despotizmin oluşmasının

⁷⁰ Jardin, *Préface*, s. 14.

⁷¹ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 290.

önüne geçilecektir. Demokratik toplumun temellerinin korunmasına yönelik Amerika örneğinde bulunduğu örneklerden ilki, yasaların anayasaya aykırılığının mahkemelerce tespitinin yapılmasıdır. Böylelikle yasama organının verdiği kararlar demokratik hukuk kuralları çerçevesini aşmamakta ve çoğunluk keyfi biçimde aldığı kuralları toplumun geri kalanına kabul ettirmeyi başaramamaktadır.⁷² Hukuk tekniğine ait bir düzenleme gibi görünen yasa yapım süreçlerinin mahkemelerce denetlenmesi, hukukun birçok alanını kapsayacak şekilde demokratik toplumun çoğunluk tarafından yok edilmesinin önüne geçmektedir. Hukuk kurallarının demokratik toplumun sürekliliği bakımından önemiyle birlikte Tocqueville'in Amerika örneğinde gözlemlediği bir olgu da hukukçulara verilen değerdir. Sistemin denetlenmesinin hukuk alanındaki etkin çalışmalarla mümkün olabileceği tezini işledikten sonra Tocqueville, hukukçulara verilen bu değer kökeninde sistemin hukuk kuralları vasıtasıyla korunmasını görür.⁷³ Hukuk kurallarıyla birlikte demokrasiyi güçlendirecek diğer faktör ise geleneklerin demokratik sistemin sürekliliğini korumasıdır.

Tocqueville, sivil toplum kuruluşlarının demokratik geleneklerin oluşumu ve korunmasına yönelik en önemli yapılar olduğunu kaydeder. Mansfield, onun sivil toplum kuruluşlarını “resmî olmayan demokrasi” olarak nitelmesini örnek göstererek Tocqueville'in zihninde bu yapıların resmî demokrasi yapılarından daha güçlü olduklarını düşündüğünü anlatır.⁷⁴ İnsanların özgürce bir araya gelerek oluşturdukları dernek, vakıf ve platformlar onların bir arada iş yapabilme kapasitelerinin gelişmesine katkı sağlayacak ve böylelikle despotizmin oluşabilmesinin önüne geçecek öğretilerin nesilden nesile aktarılmasını ve sürekli biçimde toplum içerisinde yayılmasını sağlayacaktır.

Demokrasinin yüzleştiği problemlere yönelik Tocqueville'in geliştirdiği çözüm önerilerinden sonuncusu bu yeni rejimin yöneticilerine dairdir. Demokratik toplumdaki yöneticilerin diğer yönetim tarzlarındakilere göre daha fazla bilgili ve toplumsal görevlerini yerine getirebilme kapasiteleri, daha gelişmiş olmalıdırlar.⁷⁵

⁷² **Ibid.**, s. 161.

⁷³ **Ibid.**

⁷⁴ Mansfield, **Tocqueville A Very Short Introduction**, s. 37.

⁷⁵ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 392.

Buna sebep olarak demokrasinin yararlarının anlaşılmasının güç ve eleştirilmesinin kolay olmasını gösterir. Demokratik toplumun yöneticileri, bu yeni toplumsal düzenin değerlerini korumak için Tocqueville'e göre son derece nitelikli olmak mecburiyetindedirler.⁷⁶Demokrasinin karşılaştığı problemlerde önemli olan, kurucu değerlerin sürekli biçimde güçlendirilmesidir. Eşitliğin ve özgürlüğün uyum içerisinde uygulanması demokratik toplumun geleceği bakımından hayati derecede önemli olacaktır. Söz konusu iki değer arasındaki bir uyumsuzluk demokratik toplumun despotizme esir olması sonucunu doğuracaktır.

2. 1. 2. Eşitlik

Tarihsel olarak Avrupa kıtasındaki sınıflı toplumsal düzenin etkilendiği en önemli kırılma dönemlerinden biri aristokrasi sınıfının yapı ve aktörleriyle çözülerek hâkimiyetini kaybetmesidir. Böylelikle insanların eşit bireyler olarak yaşayacaklarını vaat eden demokratik toplum düzeninin oluşumu mümkün olmuştur. Tocqueville, demokratik toplum için eşitlik ve özgürlüğün toplumda daha fazla hâkim olarak aristokratik toplumdan demokratik topluma kaçınılmaz bir geçişin yaşanmakta olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple ona göre eşitlik vazgeçilmez öneme sahip ilkelere biridir.

Tocqueville'in eşitliğe dair görüşleri diğer birçok kavramı değerlendirmesinde olduğu gibi mutlak bir tanıma sahip değildir. Demokrasi kavramına bakışının değerlendirildiği kısımlarda ifade edildiği üzere, kavramları bağlamında anlamlandırarak kullanan bir düşünme yöntemini benimsemiştir. Aynı durum eşitlik kavramı için de geçerlidir. Ona göre eşitlik, zihninde bir yönetim biçimi olarak görüldüğünde demokrasi anlamına gelirken aynı zamanda aristokrasinin karşıtı, herkesin eşit haklara ve var oluşa sahip olduğu bir toplumsal yapı anlamına gelebilmektedir.⁷⁷ Dolayısıyla eşitlik, halk egemenliği anlamına gelebilecek siyasal bir düzeni çağrıştırırken aynı zamanda değişik bir bağlamda fırsat eşitliği anlamına da gelmektedir.⁷⁸ Tocqueville'e göre her iki anlamında da eşitlik, Amerika'da hayata geçirilmektedir. Amerika yolculuğu boyunca zihninde tartıştığı temel meselelerden

⁷⁶ *Ibid.*, s. 353.

⁷⁷ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 39.

⁷⁸ Jardin, *Préface*, s. 19.

biri, “koşullarda kalıtsal farklılık olmaması ve bütün uğraşların, bütün mesleklerin, bütün saygınlıkların, bütün şereflerin herkese açık olması anlamına”⁷⁹ gelen fırsat eşitliğinin Fransa’da neden oluşmadığıdır. Bununla bağlantılı ikinci soru ise nasıl oluşabileceğidir.

Amerikan demokratik toplumunu incelemeye başladığından itibaren Tocqueville’in en fazla dikkatini çeken özellik fırsat eşitliğidir.⁸⁰ İleriki kısımlarda daha detaylı şekilde inceleneceği üzere Tocqueville için toplumların eşitlik temelinde yeniden örgütlenecek olması tüm dünyaya yakın gelecekte yayılacak evrensel ve kaçınılmaz bir süreçtir. Dolayısıyla seyahati boyunca Amerikan toplumunda gözlemlediği eşitlik temelli demokratik toplumsal düzende Fransa’nın geleceğini gördüğünü düşünmüştür. Ona göre eşitlik ilkesi toplumların geleceğine damgasını vuracak demokratik toplumun olmazsa olmaz şartlarından biri olacaktır.

Tocqueville’e göre demokratik toplum düzeni içerisinde tüm hukuk kurallarına ve demokratik geleneklere kaynaklık edecek ilke, eşitlik olacaktır.⁸¹ Eski düzen ve kurulmakta olan yeni toplumsal yapı arasındaki en temel farklılık da Tocqueville için budur. Amerika örneğinde aristokratik toplumdan demokratik toplum düzenine geçişte onlarca yıla yayılan süreç içerisinde eşitlik, demokratik toplumun kurulması için gerekli şartları yaratıcı bir etkiye bulunmuştur. Bu yaratıcı etki, demokratik topluma dair düşüncelerin gelişmesine kaynaklık etmiştir. Mansfield’in işaret ettiği gibi demokratik toplumun tesis edilebilmesi için komşunuzun sizden daha zengin olduğu yahut soylu bir aileden geldiği için sizden daha üstün niteliklere sahip olduğunu düşünmemeniz gerekmektedir.⁸² Aksi halde demokratik toplumun gerekleri olarak işaret edilen hukuk kurallarının ve geleneklerin oluşması mümkün olamayacaktır. Bu sebeple eşitlik ilkesi, demokratik toplum düşüncesinin tam da merkezinde yer alan bir öneme sahiptir.

Tocqueville, eşitliğin merkezî önemini iki başlıkta anlatmaktadır.⁸³ İlk olarak eşitlik, demokrasinin uygulanması, kurumsallaştırılması ve sürekli hale getirilmesi

⁷⁹ Aron, *Les Etapes de la pensée sociologique*, s. 165.

⁸⁰ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 35.

⁸¹ Manent, *Tocqueville and the Nature of Democracy*, s. 28.

⁸² Mansfield, *Tocqueville A Very Short Introduction*, s. 49.

⁸³ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 80.

için gerekli hukuk kurallarını ve gelenekleri oluşturacak zihin dünyası için gereklidir. Mansfield'ın komşu üzerinden anlattığı örnekle birlikte demokratik toplumu kavrayabilmek ve geliştirebilmek için eşitlik ilkesi gereklidir. İkinci olarak demokrasinin temelinde yer alan bireysel hakların korunması için eşitlik ilkesi şarttır. Aksi halde imtiyazlarla donatılmış bir toplumda bazı gruplar diğerleri üzerinde hâkim olacağı için diğer bireyler toplumsal gücü kullanan bu insanlar karşısında güçsüzlük hissi yaşayacaklardır.

Öte yandan eşitlik ilkesinin toplumda hâkim kılınması demokratik toplumun oluşumu için tek başına yeterli değildir. Eşitliğin de barındırdığı riskler vardır. Söz konusu risklerden en önemlisi eşitlikçi toplumun doğasıyla ilgilidir. “Benim bildiğim kadarıyla, siyasal düzlemde eşitliği hâkim kılmanın yalnızca iki yolu vardır: Ya her yurttaşa haklarını verirsiniz ya da hiç kimseye hiçbir hak vermezsiniz.”⁸⁴ Her iki durumda da toplumda eşitlik temelinde gelişmiş bir düzen oluşur. Aynı şekilde hiç kimseye hiçbir hakkın verilmediği bir toplum halk egemenliğine dayanan, fırsat eşitliği ilkesini kabul eden bir toplum da olabilir. Fakat Tocqueville'in de belirttiği gibi kimsenin hiçbir şey yapmaya hakkı yoktur. İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçteki totaliter toplum düzenini andıran bu toplum benzetmesiyle Tocqueville, demokratik toplumlar içerisinde oluşabilecek bir problem alanına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla herkesin fırsat olarak hiçbir hakkı olmaması şeklinde gelişebilecek eşitlik düşüncesi Tocqueville'e göre demokratik toplumu tehdit edecektir.⁸⁵ Bu sebeple eşitlik mutlaka özgürlükle birlikte olduğunda demokratik toplum için yararlı olabilir. Aksi halde bireylerin eşit olduğu fakat hiçbir alanda

⁸⁴ *Ibid.*, s. 101.

⁸⁵ Tocqueville'in despotizm hakkındaki fikirlerini oluştururken de Montesquieu'den etkilendiğinden bahsedilebilir. *Kanunların Ruhu* başlıklı eserinde Montesquieu, hükümet çeşitlerini cumhuriyetçi, monarşik ve despotik olmak üzere üçe ayırır. Ona göre her hükümet tarzının kanunlarla ilgili olarak kendine has bir yapısı ve kendisine has olan bu yapı o hükümeti oluşturan temeldir. Montesquieu ayrıca hükümete ait olan tarzla birlikte hükümeti sürdürececek ilkelerin de olduğundan bahseder. “Despotizmin hâkim olduğu devletlerin ilkesi şeref değildir. İnsanların tamamı eşit olduklarından kişi kendisini başkalarının üstünde göremez. Bütün insanlar köle olduklarından kişi kendini orada hiçbir şeyin üstünde de göremez.” Bkz. *Montesquieu, De l'Esprit des lois*, Chicoutimi, Tremblay, 2001. Tocqueville'in burada Montesquieu'nün despotik düzenin devamı için gerekli ilke olarak gösterdiği insanların tamamının eşit olması ve hiçbirinin kendisini diğerinden farklı görmediği için şereflerini kaybettiğini böylece despotizmin devam ettiğine dair düşüncelerini demokratik toplum içerisinde hayata geçen eşitlik ilkesiyle birlikte değerlendirmiştir. Eğer demokratik toplumun eşitlik değeri özgürlük alanını açarak bireylerin özgür teşebbüslerinin hayata geçmesini engellerse bunun sonucunda toplum despotik bir yönetimin esiri haline gelecektir.

özgür olmadıkları durumlarda Tocqueville'in "ılımlı despotizm" diyerek ifade ettiği baskı, topluma hâkim olacaktır. Hapishane sistemleri üzerine yaptığı gözlemlerinden çıkardığı sonuçların en önemlilerinden biri de budur. Eğer özgürlüklerin kısıtlı olduğu ama herkesin eşit olduğu bir toplumsal düzen kurulacak olursa bireyler parmaklıklar yerine ılımlı despotizmin vicdanları baskı altına alan araçlarının arkasında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalacaklardır. Tüm toplum, büyük bir hapishaneye dönüşecektir.⁸⁶

Tocqueville'in Amerika seyahatinin görünen amacını oluşturan hapishane sistemi üzerine incelemeleri demokratik toplumun birçok boyutunu incelemesine de yardımcı olmuştur. Eşitliğin demokratik toplum için getireceği tehlikeleri, hapishane sisteminin modern toplum içerisinde oluşma potansiyeline sahip "yeni tür despotizm" in küçültülmüş hali olarak değerlendirmektedir. İleriki kısımlarda daha detaylı şekilde ele alınacağı üzere eşitliğin kaçınılmazlığıyla birlikte düşünüldüğünde nasıl demokratik toplum kaçınılmaz ve onun içerisinde eşitlik her toplumu bekleyen bir olguysa ortaya çıkacak problemler de aynı şekilde insanlığı beklemektedir. "Günümüzün ulusları, kendi içlerinde koşullar eşit değilmiş gibi davranamazlar; ama eşitliğin onları kulluğa mı yoksa özgürlüğe mi, aydınlığa mı yoksa barbarlığa mı, refaha mı yoksa sefalet mi götüreceği kendilerine bağlıdır."⁸⁷ Tocqueville'in hapishane incelemeleri sonucu geliştirdiği analogi düşünülecek olursa demokratik topluma doğru yaşanan değişim insanları büyük hapishane toplumlarına itme riski taşımaktadır.

Amerika seyahati boyunca incelediği hapishanelerde mahkûmlar üzerinde otorite oluşturulmasını mümkün kılan üç ilke olduğunu saptamıştır.⁸⁸ Bu ilkeler eşitlik, izolasyon ve güçsüzlüktür. Demokratik toplumda gelişmesi muhtemel "ılımlı despotizm", modern toplumda eşitlik ilkesinin içerisinde barındırdığı problem alanlarından faydalanarak bireyler üzerindeki hâkimiyetini arttıracaktır. *Bireyler, çoğunluk* karşısında güçsüz olacaklardır. Eşitlik ilkesinin getirdiği değişimler nedeniyle siyasi gücün baskısıyla karşılaştıklarında ise eski rejimde olduğu gibi kendilerini koruyacak aristokratik bir beyi olmadığı için toplum karşısında yaptığı

⁸⁶ Boesche, *The Prison: Tocqueville's Model for Despotism*, s. 553.

⁸⁷ Tocqueville, *De la Démocratie En Amérique*, s. 525.

⁸⁸ Sunar, *Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik*, s. 53.

her eylemde *birey*, yalnız olacaktır. Boesche'nin güçsüzlük konusunda eşitlik ilkesine göndermeyle yaptığı analiz bu çerçevede büyük önem taşımaktadır. “Eşitlik ilkesi ve izolasyondan kaynaklanan güçsüzlük hissi, hem despotizmin artan iktidarı için hem de insanların duygularının ve fikirlerinin değişmesi için uygun kaynağı oluşturacaktır.”⁸⁹ Eşitlik, hâkim anlayış olarak varlığını sürdürdüğü için ılımlı despotizm klasik anlamdaki despotizmden farklılaşarak doğrudan ve somut şekilde bireyin üzerinde baskı oluşturmaz. Aksine “ılımlı despotizm” varlığını somut olarak hissettirmeden bireyler üzerinde tahakküm oluşturabilme kapasitesine sahiptir.⁹⁰

Tocqueville'in eşitlikle bağlantılı olarak işaret ettiği problemler sadece yapısal unsurlar taşımamaktadır. Ona göre eşitlik temelinde şekillenen demokratik toplum, içerisinde aktör olarak var olan bürokratlar ve hukukçular eşitlik ilkesini tehlikeye düşürebilecek ayrıcalıklı bir sınıf oluşturabilme potansiyeline sahiptir. Tocqueville, bürokratları “yeni toplumun aristokratları”⁹¹ olarak niteler.⁹² Ona göre bürokratlar sahip oldukları yönetime dair teknik kabiliyetleri nedeniyle kendilerini ayrı ve üstün bir noktada konumlandırarak o bilgi ve yetkilere sahip olmayan toplumun geri kalanı üzerinde baskı oluşturma potansiyeline sahiptirler.⁹³ Bu nedenle bürokratik alanının sıkı şekilde denetlenmesi gerekmektedir. Yürütme gücünün denetlenmesini sağlayacak hukukun sahip olduğu rol, onun aktörlerini de önemli hale getirmektedir. Hukukçular demokratik toplum içerisinde oluşan güçsüzlük hislerini ortadan kaldıracak ve bireylerin özgürlüklerini koruyacaklardır. ⁹⁴ Teoride böyle

⁸⁹ Boesche, *The Prison: Tocqueville's Model for Despotism*, s. 555.

⁹⁰ Sunar, *Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik*, s. 54. Burada Tocqueville'in eşitlik temelinde kurulan demokratik toplumlarda gelişme ihtimali bulunan izolasyon yani bireylerin birbirilerinden tamamen ayrı olduğu bir toplumda despotik bir düzenin kurulması tehlikesini sadece Batı toplumları için işaret etmesine dikkat çekilmesi gerekiyor. Tocqueville, konu sömürgeler olduğunda izolasyonu bir siyasi araç olarak savunmakta hatta verimli bir sömürge tesis edilebilmesi için bunun gerekli olduğuna işaret etmektedir. Siyaset alanına hakim olan ulusun yüksek çıkarlarının savunulması şeklinde de düşünülebilecek bu tavrın Tocqueville'in Batı dışı toplumlara bakışında temel belirleyicilerden biri olduğundan bahsedilebilir. Bkz. *Ibid.*, 55.

⁹¹ Tocqueville, *De la Démocratie En Amérique*, s. 231.

⁹² Mansfield, *Tocqueville A Very Short Introduction*, s. 92.

⁹³ *Ibid.*, s. 93.

⁹⁴ Yapısal olarak Amerika'daki hukuk sisteminin eşitlik ilkesine aykırı özellikler barındırması da Tocqueville için önemli bir problemdir. Bu çerçevede özellikle birçok cezanın paraya çevrilmesini eleştirir ve Amerika'daki ceza hukuku sisteminde giderek cezaların paraya çevrilmesinin genişlediğinden bahseder. Paranın önemli bir temel belirleyici olduğu modern toplum içerisinde ceza sisteminin bu şekilde organize edilmesi para sahibi olanların ayrıcalıklı konumlarını geliştireceği için

gerçekleşmesi umulan hukukçuların rolleri, zamanla Tocqueville'e göre onları eski düzende aristokratların sahip olduğu ayrıcalıklarla donatma riski taşımaktadır. "Hukukçular demokrasinin doğal bileşenlerine zahmetsizce nüfuz edebilen, etkili ve kalıcı bir biçimde onlarla birleşebilen yegâne aristokratik unsurlardır"⁹⁵ diyerek hukukçuların aristokratik bir sınıfa dönüşmesi sorununu somut şekilde ifade etmektedir. Bürokratların durumunda olduğu gibi hukukçular da toplum tarafından kendilerine verilen ayrıcalığı toplumun aleyhine kullanma tehlikesine sahiptirler. Tocqueville'in hukukçularla ilgili değerlendirmesi bununla da sınır değildir. Ona göre hukukçuların sahip olduğu üstün konum giderek onların toplumdan ayrışmasına da neden olacaktır. "İngiltere ve Amerika'da hukukçulara duyulan ihtiyaç ve onların bilgeliğine atfedilen yüksek değer hukukçuları giderek halktan uzaklaştırır ve sonunda onları ayrı bir sınıf haline getirir."⁹⁶ Demokratik toplumun sürekliliği bakımından hukukçuların sahip oldukları ayrıcalıklı konum, onları eşitlik ilkesini ortadan kaldıracak bir üstün insan haline getirme potansiyeline sahiptir. Tocqueville söz konusu durumu, Anglo-Amerikan dünyada hukukçuların sahip oldukları konumla Fransız hukukçularının durumunu karşılaştırdığı şu cümlelerinde anlatır: "Fransız hukukçusu bir bilim insanından başka bir şey değildir; fakat Amerikan ya da İngiliz hukukçuları deyim yerindeyse Mısır rahiplerine benzer; tıpkı onlar gibi gizli bir bilimin yegâne icracısıdır." ⁹⁷

19. yüzyılın başlarında Fransa toplumunda eşitlikle ilgili tartışılan önemli başlıklardan biri de dinin demokratik toplum içerisindeki rolüdür. Tocqueville, Fransa'daki bu tartışma ikliminden de etkilenerek Amerika seyahati boyunca dinin toplum üzerindeki etkilerini izlemiştir. "Katolikliğin belli bir partiye – muzaffer bir partiye – bağlı olduğu Fransa'nın aksine, dinin temel rolü, yurttaşlığın hayata geçirilmesi sürecinde vicdani hükümleri devreye sokmaktır."⁹⁸ Böyle olduğunda din, demokratik yaşamın bir parçası olabilecek ve kendi güçlü konumunu pekiştirecektir. Tocqueville, dinin siyasi meseleler karşısında Fransa'da kilisenin oynadığı rolde

Tocqueville'e göre aristokratik sınıfı yeniden üretme tehlikesine sahiptir. Bkz. Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 92.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 402.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 403.

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ *Ibid.*, s. 22.

olduğu gibi katı pozisyonları savunmak yerine siyasi konulara karışmamayı tercih ettiği için toplumda daha da güçlü bir konuma sahip olduğunu savunmaktadır.⁹⁹ Dolayısıyla Amerika örneği içinde dinî kurumların iki özelliği, bireyler üzerinde Fransa'ya göre daha güçlü bir etkiye sahip olmalarını sağlamıştır. Din, bireylerin toplumsal konularda örgütlenebileceği uygun platformlar olarak gelişmiş ve siyasi meselelerde taraf olmayarak toplumun tamamını kuşatabilmiştir. Dolayısıyla Tocqueville'e göre Fransa'da örgütlenme biçimini benzer şekilde değiştirebilecek dinî kurumlar demokratik toplumun kuruluşu ve sürekliliği için önemli roller oynayabilir. "Tanrı karşısında tüm insanları eşit kılan Hristiyanlık, bütün vatandaşların kanunlar önünde eşit olmasından rahatsız olmayacaktır."¹⁰⁰ Tocqueville ortaya çıktığı ilk dönemlerde Roma İmparatorluğu'nun baskıcı düzenine karşı insanların eşitlenmesi yönünde önemli bir rol üstlenen Hristiyanlığı modernliğin aristokratik toplumdan demokratik topluma dönüşümünde yeniden göreve çağırmaktadır. Ona göre dinin burada üstlenebileceği iki önemli görev vardır. Buna göre dinî kurumlar, özgürlüklere anlamlı bir çerçeve çizebilecek ahlaki görevlerin benimsetilmesi için çalışabilir ve dinin toplumu siyasi güç karşısında örgütlü kılabilen organizasyon kapasitesini arttırmada önemli bir rol oynayabilir.

Demokratik toplumun oluşabilmesi için özgürlükler eşitlikle birlikte hayati derecede öneme sahiptir. İkisinin arasındaki dengenin iyi şekilde kurulamamış olması herhangi bir şekilde despotizmin yeniden üretilmesi anlamına gelecektir. Özgürlükle eşitliğin doğru bir dengeyle kurumsallaştırılması ise "ılımlı despotizm"i ortaya çıkmasını engelleyecektir. "İnsanlar bütünüyle eşit oldukları için mükemmel bir özgürlüğe kavuşurlar; bütünüyle özgür oldukları için de mükemmel bir eşitliğe kavuşurlar."¹⁰¹ Tocqueville, özgürlük ve eşitlik temelli bir toplumsal düzeninin kurulmasını savunanların dine müracaat etmelerinde hiçbir yanlış görmemektedir.¹⁰² Çünkü din, demokratik toplum içerisinde gelişecek özgürlüklerin demokrasi çerçevesinde kalmasını sağlayacak ahlak sistemini oluşturabilecek tek toplumsal kurumdur. Aksi halde eşitlikçi bir toplum düzeni olduğu için hiç kimse diğerinin

⁹⁹ *Ibid.*, s. 185.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 46.

¹⁰¹ Aysevener, *Alexis de Tocqueville*, s. 393.

¹⁰² Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 46.

üzerinde normatif bir etki uyandıramayacağından özgürlüklerin toplumda kaosa dönüşmesi muhtemeldir. Tocqueville'e göre bu kaos bir süre sonra özgürlüklerin ortadan kaldırılması için siyasi güce uygun imkânlar sunacaktır. Ancak sadece dinin ortaya çıkarabileceği ahlak düzeni, özgürlükleri düzenleyerek siyasi otoritenin özgürlükleri tehdit edebileceği bir kaos ortamının oluşmasını engelleyecektir.¹⁰³ İkinci olarak eşitlik temelinde kurulacak bir toplumda despotlar karşısında örgütlenebilecek toplumsal muhalefetin gelişmesi daha güç olacaktır. Bireyler, eşitlik temelinde yaşamlarını sürdürürken aynı zamanda birbirlerine karşı yabancılaşma yaşamaya başlayacaklardır. Kimsenin hayatı kimseyi ilgilendirmedeği için "ılımlı despotizm" toplumda yaygınlaşırken herhangi birinin hayatına ulaşana kadar bu durum, bireyleri ilgilendirmeyecektir. Kendi hayatlarına ulaşıldığında ise artık her şey için çok geç olacaktır. Tocqueville'e göre insanların sürekli şekilde bir araya gelmeleri için uygun platformlar hazırlayan din kurumunun insanları birbirleri hakkında haberdar eden bir işlevi olduğu için "ılımlı despotizm"e yol açacak, güçsüzlük hissi hiçbir zaman toplumu ele geçiremeyecektir. İnsanların dinî kurumlar vesilesiyle oluşturdukları birliktelikler buna engel olacaktır. Dinin oynayacağı bu rol, Tocqueville'e göre demokratik toplumun sürekliliği bakımından önemli bir katkı olacaktır. "Aristokratik bir sistemde toplum despotizmin aşırılıklarına karşı koruma altındadır diyebiliriz; çünkü despotlara karşı direnmeye hazır örgütlü güçler vardır her zaman. Yerel kurumlara sahip olmayan bir demokrasinin buna benzer tehlikelere karşı herhangi bir güvencesi yoktur. Basit meselelerde özgürce tavırlar geliştiremeyen bir topluluğun büyük meselelerde özgürlüğe sahip çıkmasını nasıl sağlayabiliriz? Tek tek bireylerin zayıf olduğu ve herhangi bir ortak çıkar etrafında birleşmediği bir ülkede zorbalığa karşı nasıl direnilebilir?"¹⁰⁴ İşte din, güçlü bir yerel kurum olarak insanlar arasında oluşabilecek despotizm karşısındaki örgütlülüğü sağlayacaktır.

Tocqueville, eşitliğin bir sonucu olarak gelişen atomize toplumun despotizm karşısında yüzleşeceği problemleri gözlemlerken aynı zamanda bunu telafi edecek yerel kurumlara yani aristokratik düzende merkezî siyasi güce karşı yerelin çıkarlarını gözeterek despotik bir anlayışın siyasete hâkim olmasını engelleyecek

¹⁰³ **Ibid.**

¹⁰⁴ **Ibid.**, s. 161.

örgütlülüğün demokratik toplum içerisinde yerel kurumlarla sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Bu yerel kurumlardan ilki, dinin yerelde insanları bir araya getirmesiyken ikincisi belediyelerdir (*municipalité*). Tocqueville'in genişçe bir yer ayırdığı Amerika seyahati boyunca incelediği belediyelere ayrıntılı şekilde merkeziyetçilik tartışmaları içerisinde değinilecektir. Yerel kurumlara Tocqueville düşüncesi içerisinde bu denli fazla atıf yapılmasının sebebi, modern iktidar düşüncesinin egemenlik düşüncesi ve kurumları üzerinden adeta bir Tanrı şeklinde siyasi iktidarı toplumun her yerinde tesis etmesidir. Böylece siyasi iktidar her yerde (*omnipotence*) bir niteliğe sahip olmaktadır. Tocqueville ise böyle bir gücün Tanrı'nın dışında herhangi bir dünyevi gücün elinde olmasının tehlikeli olacağını vurgular.¹⁰⁵ Demokratik toplumun halk egemenliği ve fırsat eşitliği ilkeleri nedeniyle çoğunluğun her yerde gücü hissedilen bir Tanrı'ya dönüşme tehlikesi bulunmaktadır. Yerel kurumlar, çoğunluğun eşitlik temelli kurulmuş toplumda Tanrılaşarak demokratik kural ve gelenekleri tehlikeye düşürmesini önlemek bakımından büyük öneme sahiptir. Demokratik toplum içerisinde kaçınılmaz bir şekilde toplumlar arasında eşitlikçi bir düzenin yaygınlaşacağını ve tarihsel olarak insanların sürekli biçimde eşitlenerek bugüne geldiğini düşünen biri olarak Tocqueville için yakın gelecekte yerel kurumların güçlendirilmesi hayati derecede önemlidir. Aksi halde çoğunluk tarafından demokratik toplum her an yok edilebilir.

Tocqueville'in eşitlik ilkesine dair düşüncelerinin bir diğer önemli boyutu ise eşitliğin demokratik toplumun önemli bir değeri olarak kaçınılmazlığıdır. Amerika seyahati içerisinde dikkatini en çok çeken olgulardan biri, eşitliğin, aristokratik toplumun yerini demokratik topluma bıraktığı Avrupa'ya geldiğidir. "Her geçen gün giderek bu düzeye yaklaşan fırsat eşitliğini gördüm; Amerikan toplumlarına hükmeden demokrasinin Avrupa'da hızla iktidara doğru yürüdüğünü gördüm."¹⁰⁶ Tocqueville, eşitlik ilkesinin Avrupa'ya da sirayet ederek siyasi sistem içerisinde hâkim değerlerden biri olacağını iddia etmektedir. Aynı zamanda eşitliğin Avrupa'ya uzak bir değer olmadığını, aksine yüzlerce yıllık Avrupa tarihinin bir anlamda insanların her adımda daha fazla eşitliğe ulaştığı bir süreç olduğundan bahseder.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 44.

¹⁰⁶ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 89.

¹⁰⁷ Manent, *Tocqueville and the Nature of Democracy*, s. 29.

Örneğin, Ortaçağ toplumlarındaki değişimi, Tocqueville, insanların eşitlik değerini yakaladığı bir süreç olarak değerlendirir ve Kilise'nin feodal toplum içerisinde ortaya çıkarak sosyo-ekonomik olarak en aşağı düzeydeki insan gruplarını sistemin üst noktalarına taşıdığından bahseder.¹⁰⁸ Avrupa tarihi Tocqueville için insanların süreç içerisinde eşitliğe ulaştıkları olaylardan ibarettir. "Tarihimizin sayfalarında gezinirken, yedi yüz yıldan beridir, dönüp dolaşıp sonunda insanlar arasındaki eşitliğe hizmet etmeyen neredeyse hiçbir büyük olayla karşılaşmadığımızı söyleyebiliriz."¹⁰⁹ Ona göre "Fransa'da krallar en hararetli ve en kararlı 'eşitleyiciler' olmuşlardır."¹¹⁰ Dolayısıyla bugün yaşanan ona göre aslında Avrupa tarihinde sürekliliğe sahip bir sürecin modernleşmeyle birlikte gelişen koşullarda yeniden üretilmesidir. Üstelik ona göre eşitliğin kaçınılmazlığı sadece tarihte meydana gelen olayların sebep sonuç ilişkisinden ibaret değildir. Adeta Tanrı, dünyayı yaratırken insanların sürekli biçimde oraya doğru ilerleyecekleri ve ulaşacakları bir düzen istemiştir. "Fırsat eşitliğinin kademeli gelişimi tanrısal bir olgudur; tanrısallığın temel niteliklerini taşır: Evrenseldir, süreklidir, her an insanların etkisinden bağımsızdır; bütün olaylar, tıpkı bütün insanlar gibi, onun gelişimine hizmet eder."¹¹¹ Tocqueville'in eşitliği tanrısal bir olgu olarak değerlendirmesinde ve Avrupa tarihini insanlığın sürekli biçimde ilerleyerek oluşturduğu bir toplumsal düzen şeklinde yorumlamasındaki en önemli etken 19. yüzyılda etkisini giderek arttıran ilerlemeci tarih düşüncesidir. İlerleme düşüncesinin temelinde yer alan tarihin sürekli biçimde gelişimi yorumu, Tocqueville düşüncesinde insanlığın sürekli daha fazla eşitlendiği bir toplumsal düzen kurarak gelişimini sürdürdüğü şeklinde ortaya çıkmıştır. Onun analizlerine göre Avrupa'nın bugün yaşadığı eşitliğe doğru ilerleyişi iki büyük tarihsel kırılmanın sonucudur.¹¹² İlk olarak toplumdaki kilise, lonca sistemleri yahut serflik gibi eski ara kurumlar ortadan kalkmış ya da kamusal etkilerini giderek yitirmişlerdir. Bu sürece paralel olarak yaşanan ikinci süreç ise aracı kurumların yerlerini hızlı şekilde merkezileşen

¹⁰⁸ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 36.

¹⁰⁹ **Ibid.**, s. 38; Manent, **Tocqueville and the Nature of Democracy**, s. 24.

¹¹⁰ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 38.

¹¹¹ **Ibid.**, 36; Elster, **Alexis de Tocqueville The First Social Scientist**, s. 94.

¹¹² Boesche, **The Prison: Tocqueville's Model for Despotism**, s. 554.

siyasi güce bırakmasıdır. Merkezîleşmenin en çok etkilendiği aktörler ise aristokrasi olmaktadır. Aristokrasinin ayrıcalıklarının ve toplumsal gücünün sınırlanmasıyla eşitlik toplum içerisinde daha da hâkim olmaya başlamıştır. Dolayısıyla eşitlik ilkesinin oluşumu doğrudan merkezîleşmeyle yani merkezî siyasi gücün yerel güçler karşısında etkisini arttırarak toplumun mutlak hâkimi olmasıyla ilgilidir. Bu nedenle Tocqueville'in değerlendirmelerinde özgürlükler ve merkezîyetçilik demokratik toplumu oluşturunca güçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat modernleşmeye damgasını vuran bu iki olgu aynı zamanda demokratik toplumun diğer tüm bileşenleri gibi onu tehdit edebilecek problem alanlarını da içerisinde barındırmaktadır.

2. 1. 3. Özgürlük

19. yüzyılın başı, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı büyük toplumsal değişimlere sahne olmuş bir zaman dilimidir. Merkezî otoritelerin güçlerini arttırdığı önemli siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısal dönüşümlerin gerçekleştiği bu dönemde iktidarların toplum karşısında hızla denetimlerinin artması ve büyük şehirlerin oluşmasıyla birlikte özgürlük problemi önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Özgürlük meselesi sadece Tocqueville tarafından değil; çağdaşı birçok isim tarafından değişik boyutlarıyla ele alınmıştır. Boesche'nin aktardığına göre Constant, Mill ve Tocqueville gibi liberal düşünürler için demokratik toplumun ortaya çıktığı bu dönemde eski devirlerin despotik anlayışlarının yeniden üretilmesi ciddi bir tehlikedir.¹¹³ Fakat Boesche'ye göre Tocqueville, döneminin özgürlük üzerine düşünen yazarlarından bir yanıyla ayrılmaktadır. Buna göre dönemin liberal yazarları siyasi iktidar karşısında kişisel hakları ve özel mülkiyeti korumanın peşindeyken Tocqueville'e göre bu çaba özgürlüğün tesis edilebilmesi için gerekli olduğu halde yetersizdir.¹¹⁴ Dönemin siyasi iktidarı özel alan ve özel mülkiyet bırakmayacak şekilde her geçen zaman diliminde daha da iyilerini ürettiği araçlarıyla bireyleri tehdit etmektedir. Dolayısıyla artık bireysel hakları ve mülkiyeti savunmak boşunadır. Tocqueville, iktidarın geliştirebileceği despotizm yöntemleri için toplumu

¹¹³ *Ibid.*, s. 556.

¹¹⁴ *Ibid.*

sürekli biçimde canlı tutacak ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğünün daha önemli olduğunu savunur. Ona göre iktidarı kişisel hayatlardan uzak tutacak girişimlerde bulunmak yeterli değildir. Despotizmle toplumsal olarak her an mücadele edilmesi gerekmektedir. Amerika’da özgürlüğün sürekliliği bakımından Tocqueville’in değerli gördüğü kurumlardan biri de bireylerin çeşitli amaçlarla toplandıkları platformlardır. Söz konusu amaca hizmet edecek kurumlar belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve çoğulcu rekabet ortamında faaliyet gösterecek siyasi partilerdir. Böylelikle ılımlı despotizmin demokratik toplumları esir almasının önüne geçilebilecektir.

Despotizmin oluşmasını demokratik toplum içerisinde sürekli bir problem olarak değerlendiren Tocqueville için özgürlükler, despotizmle mücadele edebilme bakımından büyük öneme sahip olduğu için onun birincil değeridir.¹¹⁵ Demokratik toplumun oluşabilmesi için kurumlar ve geleneklerde demokrasinin güçlü şekilde yer aldığı, insanlar arasında fırsat eşitliğinin sağlandığı bir toplumda özgürlükler, demokratik toplumun en önemli koruyucusu olacaktır. Bu sebeple hukukun koruyuculuğunda bir sistem, Tocqueville’e göre demokrasi için bir gerekliliktir. Kahan, Tocqueville’in özgürlük tanımının şöyle bir formüle dayandığından bahsetmektedir: “Özgürlük, sadece Tanrı’nın ve kanunların sınırlaması altında konuşabilme, hareket edebilme ve nefes alabilme zevkidir.”¹¹⁶ Ancak hukukun sınırlayabildiği özgürlük yapısı altında hukukun garanti altına aldığı örgütlenme, ifade özgürlükleriyle despotizmin oluşması engellenebilecektir.¹¹⁷ Bu teorik yapı, sadece özgürlüklerin korunması yoluyla despotizmin oluşmasının engellenmesi bakımından önemli değildir. Aynı zamanda doğabilecek toplumsal hoşnutsuzlukların sağlam toplumsal yapılar içerisinde çözüme kavuşturulması imkânı da oluşacağı için Tocqueville’in toplumlar için en büyük tehlike olarak değerlendirdiği devrimlerin de ortaya çıkmasının önüne geçilecektir. Toplumlar, çalışan kurumları ve güçlü demokratik yapılarıyla sorunları çözüme kavuşturabilme kapasitesine her zaman sahip olacaklardır.

¹¹⁵ Craiutu ve Gellar, *Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century*, s. 96.

¹¹⁶ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 24.

¹¹⁷ Aron, *Idées politiques et vision historique de Tocqueville*, s. 513; Aron, *les Etapes de la pensée sociologique*, s. 166.

Tocqueville'in ortaya koyduğu teorik-ideal durumun tam tersinde ise Thomas Hobbes'un Leviathan¹¹⁸ isimli eserinde doğa durumundan kurtulmak için tüm güçlerin devlette birleştirilmesi ve devletin tüm topluma hâkim olması gerektiği tezine dayalı bir toplum ortaya çıkacaktır. Tocqueville'in teorik-ideal durumunun tersinde ise toplumlar kaotik tehlikelerin bertaraf edilmesi karşısında büyük hapishanelere dönüştürülecektir. Kendi cümleleriyle bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: "Hükümetinden sadece huzur ve güven ortamı tesis etmesini isteyen bir halk esasen yüreğinin derinliklerinde köleleşmiştir, refahın kölesi olmuştur, kendisini zincire vuracak insana ortam hazırlar."¹¹⁹

Tocqueville'in çağdaşlarından ayrılan yönü ve onu devletin sadece huzur için toplumu esir almasına karşı çıkmasına yol açan özgürlük anlayışı, doğal haklar ve genel iradeye katılma haklarının toplamından oluşan bir özgürlüğü savunmasından ileri gelmektedir. Bu anlamda Tocqueville, İngiliz liberal anlayışıyla Fransız toplum sözleşmesi geleneği arasında bir sentez kurarak "ılımlı despotizmin" ortaya çıkmasını engelleyecek demokratik ideal toplum modelini savunmuştur. "Tocqueville'e göre özgürlük insanın yalnızca doğal haklarını kullanması değil, aynı zamanda –Rousseau'da olduğu gibi– genel iradeye katılmasıdır; bu da medeni bir ödev içerir."¹²⁰

Demokratik toplumlarda özgürlük asla insanların sadece bireysel alanlarına çekilmelerine yol açmamalıdır. Bu durumda demokratik toplum için son derece gerekli olan eşitliğin sonucu ortaya çıkmış bireylerin boşaltacağı kamusal alanlar hızlı şekilde merkezî hükümet tarafından doldurulacaktır.¹²¹ Dolayısıyla demokratik toplum, bireylerin sürekli biçimde kamusal alana katılımlarını tesis edecek yapılarla, araçlarla ve imkânlarla donatılmalıdır. Aksi durumda bireylerin kendi hayatlarına çekildikleri toplumlar, Durkheimci anlamda ifade edilecek olursa anominin¹²² hâkim

¹¹⁸ Thomas Hobbes, **Leviathan**, Londra, Penguin Books, 1985.

¹¹⁹ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 48.

¹²⁰ Jardin, **Préface**, s. 28.

¹²¹ Boesche, **The Prison: Tocqueville's Model for Despotism**, s. 558.

¹²² Durkheim, "anomi" (*anomie*) kavramını ilk defa "De la division du travail social" başlıklı eserinde kullanmıştır. Durkheim'a göre modern toplumlar normal olmayan işbölümleri üretirler. Bu işbölümü toplumda modern toplumun kendi dinamikleri içerisinde 'normal' hale gelir ve toplumsal dayanışmayı üretirler. Söz konusu toplumsal dayanışmanın üretilmediği durumlarda ise 'anomi' durumları ortaya çıkar. Durkheim'ın 'anomi' kavramıyla ilgili olarak bkz. Stephen R. Marks,

olduğu toplumlara dönüşecektir.¹²³ Anomik toplumda yaşayan bireyler, toplumdan izole edilmiş şekilde yaşamlarını sürdürecekleri yahut fikirlerini özgür şekilde dile getirme imkânları bulamayacakları için “ılımlı despotizm” altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalacaklardır. Toplumun büyük bir hapishaneye dönüşmesi karşısında toplumsal meşru kurumlar içerisinde demokratik toplumu koruyacak hiçbir yapı mevcudiyetini sürdüremeyecektir.

Bireyselliğin gelişimiyle birlikte insanların kamusal alandan soyutlanmaması demokratik toplumun korunması bakımından önemlidir. Bu sebeple Tocqueville, üç toplumsal yapının demokratik toplumu koruyacak doğal hakları ve toplumsal işlere katılma hakkını içerisinde barındıran özgürlüklerin korunması için gerekli olduğuna işaret etmektedir.¹²⁴ İlk olarak kamusal hayatın canlandırılması gerekmektedir. Bireylerin toplumsal işlere katılımının daha da canlı hale getirilmesi için güçlü yerel yönetimlerin varlığını sürdürmesi gerekmektedir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi insanların yaşadığı yerlerdeki kararlara katılımını güçlendireceği için bireyler kendi sınırlarına çekilmeyecek ve kamusal işleri üstleneceklerdir. Tocqueville’e göre bireyler, kamusal işleri üstlendikçe kişisel haklarını da koruyabilme imkânına sahip olabileceklerdir. Ona göre demokrasi ve özgürlük insanların hükümete katılmasından başka bir şey değildir. Hükümete katılamayan bireyin ise hiçbir özgürlüğünü koruyamayacağını düşünmektedir.¹²⁵

İkinci olarak toplumun eşitlik ilkesini zedelemeyecek şekilde gruplar oluşturmaya hem sivil toplum hem de yerel yönetimler aracılığıyla imkânlar oluşturulmalıdır. Ancak böylelikle bireyler eşitliklerini ve özgürlüklerini koruyarak kamusal işlerle ilgilenme imkânı elde edebilir. Burada Tocqueville’in işaret ettiği önemli bir tehlike ise toplumda oluşturulacak gruplaşmaların asla aristokratik yahut onun benzeri yapılara dönüşmesine müsaade edilmemesidir. Aksi halde demokratik

“Durkheim’s Theory of Anomie”, **American Journal of Sociology**, C.80, No.2, 1974, s. 329 – 363. Demokratik toplumlarda bireyselliğin ortaya çıkması eşitlikçi bir temelde toplumun örgütlenmesini sağlayacağı için demokratik toplum bakımından önemlidir. Öte yandan bireyselliğin gelişerek insanların kamusal alanlardan soyutlandığı toplumların oluşması Tocqueville için bir tehlikedir.

¹²³ Boesche, **The Prison: Tocqueville’s Model for Despotism**, s. 558.

¹²⁴ **Ibid.**, s. 561 – 563.

¹²⁵ **Ibid.**, s. 561.

toplumun esasını teşkil eden eşitlik ilkesi sarsılacağı için demokratik kurumlar sürekliliğini koruyamayacaklardır.¹²⁶

Üçüncü olarak ise insanların ülkenin geleceğine dair iyimser düşüncelerinin korunması gerekmektedir. Hapishanede bulunan bireylerin kendilerini güçsüz hissettikleri gibi bir hissiyata kapılmaları durumunda kendilerine koruyucu arayacak bireyler, eşitlik düşüncelerinden feragat ederek güvenliği ve huzuru isteyeceklerdir. Bunun için toplumun geleceğine dair umut dolu fikirlerin ve hayallerin hâkim kılınması amacıyla çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir.

Tocqueville için özgürlüklerin doğal haklar ve kamusal işlere katılım bağlamlarında korunduğu en önemli örnek, işleyen demokratik toplum olarak Amerika örneğidir. Tarihsel arka planı içerisinde Amerikan toplumunun özgürlüğün ve eşitliğin korunmaya çalışıldığı bir tarihsel süreklilik içerisinde olduğundan bahsetmektedir. 18. yüzyılın başlarından itibaren Yeni İngiltere'ye doğru göçlerle birlikte ilk defa “*township*”lerin¹²⁷ kurulduğunu görülmektedir. Avrupa'dan göçlerle oluşan Yeni İngiltere'ye gelenlerin en önemli sorunları son derece yabancı oldukları yeni dünya içerisinde yaşamlarını sürdürebilecekleri bir toplumsal yaşam inşa etmektir. Bununla birlikte doğanın zorlu şartları ve yerli kabileleriyle girdikleri mücadeleler içerisinde asla despotizme kapı aralayabilecek gelişmelere müsaade etmeyeceklerdir. Geldikleri Avrupa deneyiminin içerisinde benzer sorunlarla karşılaştıkları için yeni kurulacak toplumda herkes için koşulların eşit olduğu yani hiçbir aristokratik yapının bulunmadığı bir düzeni oluşturmayı hedeflemişlerdir.¹²⁸ Sunar, Tocqueville'in siyasi altüst oluşların ulusları zinde tuttuğu fikrine bağlı olduğunu kaydetmektedir.¹²⁹ Buradan hareketle Amerika'ya yoğun göçlerin yaşandığı dönemde aynı zamanda merkezî siyasi güçlerin oluşum sürecinde olduğu göz önünde bulundurulacak olursa karaya ilk ayak bastıkları dönemlerden hareketle *townshi*pler yoluyla örgütlenen göçmenler, Amerikan toplumunda yaşanan

¹²⁶ **Ibid.**

¹²⁷ *Township* Amerika Birleşik Devletleri yönetim yapısı içerisinde bugün de varlığını sürdüren idari birimdir. Birleşik Devletlerin idari yapısı içerisinde en eski idari yönetim birimi olma özelliğine de sahip bu birimler, en az 15 en fazla 140 km² büyüklüğündedir. Ortalama olarak da 93 km² büyüklüğünde olduğu görülmektedir. Bu yönetim birimleri idari özerkliğe sahiptir. Bkz. David Long, “Townships”, **Discussion Guide**, No.1, 2012.

¹²⁸ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 123.

¹²⁹ Sunar, **Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik**, s. 55.

tehlikeler karşısında despotizmin ortaya çıkmasını engelleyecek tutumlar almışlardır. *Townshipler*in yapısı da buna uygundur. Tocqueville, Amerika gözlemleri içerisinde küçük ama şekillenmekte olan demokratik toplum bakımından son derece önemli bu idari yapıların özelliklerini ve işleyişlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.¹³⁰ Kamusal işlerin yerelde halkın katılımıyla yapılması esasına dayanan bu idari yapı, bireylerin kendi alanlarına çekilmesini engellemektedir. Zira bireyler en basit işlerle dahi olsa yerel hizmetlerin ve işlerin görülmesine bir şekilde katılmaktadırlar. Yerel iktidarı teşkil eden her organının yasama meclisi, yürütme organları ve yargı organlarının tamamında halkın seçimlerinin etkili olduğu düşünülecek olursa bu durum aynı zamanda despotik bir yönetimin ortaya çıkmasını da engelleyecektir. Tocqueville, Amerika örneğinde demokratik toplum içerisinde bireyselleşmenin görüldüğü, eşitlik ilkesiyle örgütlenen ancak bireylerin kamusal alandan çekilerek kendi özel alanlarında hapis kalmadıkları demokrasi deneyimini gözlemlemiştir. Bu gözlemleri onun demokratik ideal toplumunu kurgulamasından son derece etkili ve belirleyici olmuştur.

Tocqueville'in özgürlük konusuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmelerden biri de Fransız ve Amerikan toplumları arasında özgürlük anlayışlarının karşılaştırılmasıdır. Amerika'da örgütlenmenin ve bireylerin kamusal işlere katılması, toplumsal yaşamın doğal bir parçası olarak görülürken Amerika'ya nispeten Fransa örneğinde kamusal işlere katılım, sadece hükümetleri yıkmanın bir aracı olarak değerlendirilmektedir: "Örgütlenme özgürlüğünü yalnızca hükümetlere karşı savaşma hakkı olarak görmemize neden olan şey, özgürlükler konusunda deneyimsiz olmamızdır. Gücü ele geçirdiği zaman, bir partinin aklına gelen ilk şey (tıpkı bir insanın aklına gelen ilk şey gibi) şiddet düşüncesidir; ikna etme düşüncesi çok sonra gelir ve bu düşünce deneyimlerden doğar."¹³¹ Tocqueville, özgürlük düşüncesinin Fransız toplumunda kurumsallaşmasını özgürlüğün deneyimlenmesine bağlamıştır. Özgürlüğün deneyimleneceği en önemli alanlar ise yerelden başlayarak merkezî hükümete kadar siyasi iktidara bireylerin katılımıdır. Bu sebeple yerel ve merkezî yönetimler arasındaki ilişki, Tocqueville'in Amerika gözlemleri ve diğer yazılarında üzerinde çokça durduğu bir konu olmuştur.

¹³⁰ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 81 – 89.

¹³¹ *Ibid.*, s. 299.

2. 1. 4. Merkeziyetçiliğin İki Türü: Siyasi ve İdari Merkeziyetçilik

Tocqueville'in eserlerini verdiği dönemde Avrupa siyasi yapısı birkaç yüzyıldır devam eden siyasi iktidarların merkezileşme süreçleriyle şekillenmiştir. Yüzlerce siyasi birimden oluşan Avrupa kıtası, 17. ve 18. yüzyıllardaki siyasi dönüşümlerle birkaç siyasi birimden ibaret hale gelmiştir. Avrupa'da sadece siyaseti değil ekonomiden kültüre ve gündelik alışkanlıklara kadar birçok süreci etkileyen bu dönüşüm, merkezi bir olgu halinde yemek alışkanlıklarından nezaket kurallarına kadar değişik alanlarda tesirini göstermiştir.¹³² Tocqueville'in Avrupa'da gözlemlediği bu olgular, Amerika seyahati boyunca da ilgisini en çok çeken değişim alanlarından birisi olmuştur. Merkezi ve yerel iktidarlar arasındaki incelemeler Amerika'da Demokrasi kitabı boyunca önemli bir gözlem alanı olmuştur. "Tocqueville, liberal demokrasileri destekleyen koşullarla ve bu koşullar arasında devletin merkezileşmesinin yerel özgürlükleri nasıl etkilediğiyle ilgilenmişti."¹³³

Fransa'nın tarihsel arka planına bakıldığında bir entelektüel için siyasi iktidarın merkezileşmesi, basit bir siyasi tartışmadan ibaret değildir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransız sosyolog Emile Durkheim'ın da önemli konu başlıklarından biri haline gelecek sınıfsal yapının toplumsal birliğin tesis edilmesi karşısındaki engelleyici etkileri Tocqueville'in de gündeminde olan konulardan biridir.¹³⁴ Demokratik toplumun siyasal öznesi olan bireylerin ortaya çıkması, aralarında eşitlik temelli ilişkilerin gelişmesi ve teşebbüslerinde özgür olmaları durumu Fransa'nın sınıf temelli toplumsal yapısı içerisinde mümkün değildi. Bu sebeple sınıf temelli toplumun nasıl aşılabacağı, özgür ve eşit bireyler arasında sürekli demokratik kültürün nasıl sağlanacağı Tocqueville'in araştırma gündeminin önemli konu başlıklarıdır. Bunun için Tocqueville yerelde imtiyazlarla dolu aristokratik toplumdan siyasi merkezin oluştuğu ve bireylerin eşit olduğu bir toplumsal yapıya geçilmesi

¹³² Siyasi iktidarların merkezileşme süreçlerinin gündelik yaşamda ne kadar etkili olduğuna dair örnek bir çalışma için bkz. Norbert Elias, **Uygurlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler. Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

¹³³ Craiutu ve Gellar, **Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century**, s. 109.

¹³⁴ Aron, **Les Etapes de la pensée sociologique**, s. 177.

gerektiğini dile getirir. “Feodal toplumun bütün sefaletini yaratan şey, hem hükmetme hem de yönetme yetkisinin çok farklı güçler arasında paylaşılması ve alabildiğine bölük pörçük olmasıdır.”¹³⁵ Öte yandan yerel ayrıcalıkların yok edilmesi, demokratik toplum içerisinde merkezdeki siyasi iktidarı oluşturan çoğunluğun yereldeki farklılıkları yok etmesine yol açabilecektir. Tocqueville’in zihninde merkezî iktidarın varlığı demokratik toplum için bir gereklilikken yerelde toplumun kamusal işlere katılımını tesis edecek merkezî iktidardan bağımsız güçlü idari yapıların olmaması “ılımlı despotizm”in oluşmasına ortam hazırlayacaktır.

Tocqueville, iki tür merkezîleşme eğiliminin var olduğunu düşünür. Bunlardan ilki siyasi merkezîleşme ikincisi ise idari merkezîleşmedir.¹³⁶ Aristokratik toplumdan demokratik topluma geçiş süreci içinde her iki merkezîleşme eğilimi de meselenin farklı yönlerini kapsar. Demokratik toplumlarda bireylerin ayrıcalıklarının olmadığı ve toplumun eşitlik temelinde örgütlendiği bir siyasal yapı için siyasi merkezîleşme toplumu meydana getiren büyük kesimlerin ortak yararlarını temsil eder. Genel yasalar oluşturmak, eşitliği ve özgürlüğü koruyucu tedbirler almak siyasi merkezin en önemli görevleri arasındadır.¹³⁷ Meselenin öteki yüzünde ise toplumdaki farklılıkları koruma, toplumun genelinden ayrışan girişimlerin özgürlüklerinin garanti altına alınması vardır. İdari adem-i merkeziyetçilik ise yerelden başlayarak siyasi katılımın imkân ve araçlarının geliştirilmesi için uygun zemini hazırlayacaktır.¹³⁸ Tocqueville için demokratik toplumun inşası bakımından siyasi merkezîleşme ne kadar gerekliyse idari merkezîleşme de bir o kadar kaçınılması gereken bir eğilimdir. Siyasi merkezîleşme demokratik toplumun gereği olarak koşullar arasındaki eşitliği ve özgürlüğü sağlarken çoğunluğun yereldeki farklılıkları baskılayarak tüm toplum üzerinde oluşturacağı hâkimiyet, “ılımlı despotizm”in oluşmasına neden olma tehlikesine sahiptir.¹³⁹ “Ulusun genelini ilgilendiren meseleler ile yalnızca bazı kesimlerini ilgilendiren meseleleri yönetme yetkisini aynı

¹³⁵ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 150.

¹³⁶ **Ibid.**, s. 395.

¹³⁷ **Ibid.**, s. 148.

¹³⁸ **Ibid.**

¹³⁹ **Ibid.**, s. 153.

noktada ya da aynı kişinin elinde toplamak, hükümetin merkezîleşmesi olarak adlandıracağım şeyi oluşturmaktır.”¹⁴⁰

Tocqueville, Fransa’ya baktığında her iki merkezileşme eğiliminin de hızlı bir şekilde gerçekleştiğini görmekte ve bu gelişmelerin demokratik geleneklerin oluşmasının önünde engel teşkil ettiğinden bahsetmektedir.¹⁴¹ Merkezileşme dinamikleri bakımından Fransa’nın tam karşısında yer alan Amerika örneğinde ise siyasi merkezileşme yaşanmasına rağmen idari merkezileşme eğilimleri görülmemektedir.¹⁴² İdari olarak adem-i merkeziyet esasına göre örgütlenen Amerikan toplumu içerisinde bireyler, yerel karar alma süreçlerine etkin şekilde katılabilmekte ve hem yerel çıkarların savunulmasında hem de kişisel çıkarlarının korunmasında bizzat rol sahibi olabilmekteydiler.¹⁴³ Merkezî siyasi güçten bağımsız olarak kurulacak yerel idari birimler, demokratik geleneklerin ve kurumların çoğunluk tarafından oluşturulan merkezî hükümetçe tehdit edilmesinin önüne geçecektir. Bunun için komün benzeri örgütlenmelerin, Amerika örneğindeki *township* yapılanmalarının merkezî güç karşısında demokratik kurum ve geleneklerin korunması bakımından zaruri olduğuna işaret eder.¹⁴⁴

Merkeziyetçilik olgusu bakımından Tocqueville’in ele aldığı bir diğer örnek de İngiltere’dir. İngiltere’nin sağladığı siyasi başarının altında devletin gerektiğinde tek bir kişiymiş gibi hareket edebilmesinin yattığını ifade eder.¹⁴⁵ Ancak bunu yaparken İngiltere hükümeti, yerel iktidar alanlarının korunmasında bir o kadar hassastır. Tocqueville’e göre İngiltere’nin dış politikasında bu kadar etkin olabilmesinin sebebi yerelden itibaren toplumun tüm kesimlerinin katılabileceği kamusal ortamları yaratabilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle “gücünün olanaklarını tek bir noktada toplamakta veya istediği yere yaymaktadır.”¹⁴⁶

Tocqueville’in merkezileşme karşısındaki fikirleri, sadece pratikte Amerika’da yaptığı gözlemlerden ibaret değildir. Onun merkezileşme olgusunu ikiye ayırması ve

¹⁴⁰ **Ibid.**, s. 148.

¹⁴¹ Birnbaum, **Sociologie de Tocqueville**, s. 72-73.

¹⁴² **Ibid.**, s. 73.

¹⁴³ **Ibid.**

¹⁴⁴ **Ibid.**, s. 70.

¹⁴⁵ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 149.

¹⁴⁶ Birnbaum, **Sociologie de Tocqueville**, s. 70; Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 53.

idari merkezleşmeyi gelişmenin önündeki engel olarak değerlendirmesi Tocqueville'in toplum teorisi ve yeni bir siyaset bilimine ihtiyaç olduğuna dair düşüncelerinin de bir sonucudur. Ona göre, toplumsal durum (*état social*) siyasi durumu (*état politique*) şekillendirmektedir.¹⁴⁷ Fransa'nın sürekli şiddetli siyasi tartışmalarla sarsılarak istikrarlı siyasi yapıları ve süreçleri geliştirememesini toplumun demokratik geleneklerin dinamizminden mahrum olmasına bağlar.¹⁴⁸ Bunun bir sonucu olarak ağırlığını arttıran idari merkezleşme, toplumda yeni ortaya çıkabilecek teşebbüslerin önüne geçmekte ve toplumsal olarak artan gerilimler sonucu sert siyasi tartışmalarla biten olaylara neden olmaktadır. Aile hafızasının bir sonucu olarak ve yaşadığı dönemde Fransa'nın sürekli sert siyasi kavgaların mekânı haline gelmesi Tocqueville'i toplumun gerilimlerini incelemeye yöneltmiştir. İdari merkezleşme de Tocqueville'in tartıştığı bu soruya verdiği cevaplardan birisidir. Amerika'da yaptığı gözlemler ise zihninde var olan teorik sorgulamaların cevaplarını teşkil eden canlı örneklerdir. İdari merkezleşmeye dair hiçbir örnek bulunmayan Amerika'da vatandaşlar, istedikleri gibi kamusal işlerin yönetimine katılabilmektedirler.¹⁴⁹ Böylelikle Fransa'da oluşan sert siyasi havanın ve sürekli devrim arayışlarının bir benzeri Amerika'da oluşmamaktadır. Aksine kamusal işlere katılma özgürlüğü bulunan bireyler problemlerini dile getirebilmekte ve çıkarlarını kendileri takip edebilmektedirler.¹⁵⁰ Kamusal işlere bireylerin katılımı ve çıkarlarını bizzat kendilerinin temsil edebiliyor oluşu Tocqueville'in önüne Fransa için önemli bir sorun olarak değerlendirdiği kaos problemini çıkarmaktadır. Bu noktada ise Amerikan toplumunda aynı zamanda bireylerin ortak çıkarlar üretebilme kabiliyetlerinin yüksek olması durumuna işaret eder. Bireylerin karar alma süreçlerine katıldıkları ve ortak çıkarlar oluşturabilmek için çalıştıkları uygun katılım mekanizmaları Amerika'nın hiçbir Avrupalı ulusla karşılaştırılamayacak oranda güçlü bir dinamizm yakalamasının önünü açmaktadır.¹⁵¹ Bu dinamizm, kaosun toplum içerisinde hâkim olmasını engellemektedir. "Amerika'yla ilgili olarak en çok

¹⁴⁷ Jardin, *Préface*, s. 16.

¹⁴⁸ Birnbaum, *Sociologie de Tocqueville*, s. 74.

¹⁴⁹ Craiutu ve Gellar, *Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century*, s. 100.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 54.

¹⁵¹ Manent, *Tocqueville and the Nature of Democracy*, s. 39.

hayranlık duyduğum şey, merkeziyetçi olmamanın yarattığı yönetsel sonuçlar değil, siyasal sonuçlardır. Birleşik Devletlerde vatan olgusu kendini her yerde hissettirir; köylerden başlayarak Birliğin her noktasında herkesin üstüne titrediğı bir şeydir.”¹⁵² Fransa toplumunun yukarıdan aşağıya inşa edilmesinin tersine Amerikan toplumu bireylerin iradelerinden başlanarak aşağıdan yukarıya oluşmuş bir toplum olma özelliğı göstermektedir.¹⁵³ “Birleşik Devletlerde başkent diye bir şey yoktur; güç ve bilgi bu devasa ülkenin her noktasına yayılmıştır; insan aklının yaydığı ışıklar, ortak bir merkezden çıkmak yerine, her yerde birbiriyle kesişir; Amerika’da fikirlerin ya da işlerin yönetildiğı tek bir merkez yoktur.”¹⁵⁴ Tocqueville, idari merkeziyetçiliğın Fransa’da keskin şekilde savunulmasını ise bu tür bir merkeziyetçiliğın Fransız Devrimi’nin en büyük kazanımı olarak değerlendirilmesine bağlar. Yazacağı *Eski Rejim ve Devrim* ¹⁵⁵ başlıklı kitabında, Fransa’da merkeziyetçiliğın devrimin bir sonucu olmadığına, aksine Fransa’da onlarca yıldır süren bir değışimin parçası olduğuna işaret edecektir. Bu sebeple idari merkeziyetçiliğı savunanların aslında devrimin bir değıerini savundukları için böyle düşündüklerini halbuki savunulan merkezileşmenin devrimin sonucu olmadığını anlatır. “Fransız İhtilali’nin bu ikili karakteri, mutlak iktidarı savunanların dört elle sarıldıkları bir olgu olmuştur. İdari merkezileşmeyi savundukları zaman, bu insanların despotizm için çalıştıkları aklınıza gelir miydi? Kesinlikle hayır. Onlar Devrim’in büyük kazanımlarından birini savunuyorlardı.”¹⁵⁶

Merkeziyetçilik türlerini ele alırken Tocqueville’in odaklandığı önemli bir problem, toplumun gelişimine engel olabilecek yapay düzenlemelerin idari merkeziyetçilikle oluşmasıdır. Kararların merkezde alındığı yapı içerisinde vatandaşların yönetime katılması güç hale gelecek ve şahsi teşebbüslerin önüne geçilecektir. Tocqueville böylesine bir toplumsal düzeni yapay bulur ve eleştirir. Ona göre idari bakımdan merkezin olmadığı bir düzen esastır. Dolayısıyla Tocqueville’in çalışmalarında komünleri olumladığı görülür. İnsanların yönetime dair işlerini

¹⁵² Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 155.

¹⁵³ Craiutu ve Gellar, *Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century*, s. 104.

¹⁵⁴ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 285.

¹⁵⁵ Tocqueville, *l’Ancien régime et la révolution*.

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 155.

paylaşarak yaptıkları ve yöneten - yönetilen ilişkisinin demokratik çerçevede geliştiği Amerika’da gözlemlediği komünler, Tocqueville için önemli deneyimlerdir. “Yeni İngiltere’de, 1650’den itibaren, komün tam ve kesin olarak kurulmuştur. Çıkarlar, hedefler, haklar ve ödevler komünal yapının etrafında bir araya gelir ve güçlü bir biçimde birleşir. Komünal yapının odağında gerçek, etkin, tümüyle demokratik ve cumhuriyetçi bir siyasal yaşamın hüküm sürdüğü görülür.”¹⁵⁷ İnsanların bir araya geldikleri en küçük toplumsal birim olarak gösterdiği komünde hiçbir idari baskı olmadan özgür şekilde insanlar varlıklarını sürdürebilecekler ve teşebbüsleri asla engellenemeyecektir. Komünler arasında doğabilecek çatışmalar ve gerginlikler ise Tocqueville’in olumladığı siyasal merkezîyetçilikle aşılabilecektir. Birkaç komünü ilgilendiren ve komünlerin bir araya gelerek oluşturdukları toplumun huzur ve güvenini koruyacak olan siyasi merkezdir. Amerikan sistemindeki federal yapı ve eyaletlerin komünlere dayanan sistemi, Tocqueville’e göre aynı İngiltere’de olduğu gibi idari merkezîyetin oluşmadığı ama insanların gerektiğinde birlikte hareket edebildikleri bir sistemin Amerika’da ortaya çıkarmıştır. Demokratik toplumda despotizm tehlikesini bertaraf etmek için bu durum son derece önemlidir.

“Komün, küçük bir alandır ve yaşayan herkes hemen hemen aynı düşünceleri ve amaçları izler.”¹⁵⁸ İdari yapıların böylesine aynı tür insanlardan oluşmasını Tocqueville olumlar. Doğal bir şekilde aynı değerleri ve amaçları güden kişilerin ortak komünlerde buluşması gerektiğini savunur. Ulus da aynı değerleri ve amaçları savunan insanlardan oluştuğu için komünlerin bir araya geldiği toplum, bir vücut gibi olacaktır. Ulusun altında farklı değerleri savunan kişiler ise benzer komünlerde buluşacaklardır. Tocqueville’in homojen topluluklar oluşturmayı amaç edinen bu yaklaşımı, Amerika’daki gözlemlerine dayanan olgusal bir tespittir. Ancak Tocqueville’in komün yönetimine övgüyle yaklaşmasından anlaşılabileceği üzere bu durumu aynı zamanda ideal olarak da gördüğü anlaşılmaktadır. Fransa’da yaşanan kaotik toplumsal çatışmaların nasıl üstesinden gelinebileceği üzerine düşünen yazarın, homojen birimlerden oluşan bir toplum idealini olumlaması doğal karşılanabilir.

¹⁵⁷ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 121.

¹⁵⁸ **Ibid.**, s. 147.

Daha önce üzerinde durulduğu üzere Tocqueville'in zihnini meşgul eden önemli sorunlardan biri demokratik topluma dönüşümün herhangi bir aşamasında despotizmin yeniden üretilmesidir. Aynı durum merkezîyetçilik tartışmasında da kendisini gösterir. İdari merkezîyetçiliği tehlike olarak değerlendirmesi sadece yapısal ve teorik sebeplerden kaynaklanmamaktadır. Tocqueville demokratik toplumun önemli bir aktörü olarak ortaya çıkacak bürokrasinin, idari merkezîyetçilikle birlikte despotik karaktere bürünme tehlikesinin varlığına işaret eder. Nasıl aristokratik toplum modelinde toplumun geniş kitleleri sınıfsal ayrıcalıklar üzerinden baskı altına alınabiliyorsa sadece demokrasinin sadece hukukî prosedür anlamında kurumsallaşması ya da genel oy hakkının yaygınlaşması gibi gelişmeler Tocqueville'e göre despotizmin ortaya çıkmasına engel olamaz. Demokratik toplum düzenine geçişte karşılaşılabilecek problemlerden birisi de bu bağlamda bürokrasinin despotizmidir. "Gücün bir kişi, siyasi kurum, bürokratik yönetim ya da çoğunluğun elinde toplanması azınlığın haklarını yok edecektir."¹⁵⁹ İdari merkezîyetçiliğin ortaya çıkışı ise sayılan aktörlerin elinde oluşacak gücün boyutlarını ve imkânlarını arttıracak için bürokrasinin despotik karakterini güçlendirecektir. Bürokrasinin despotik bir aktöre dönüşmesi ayrıcalıklı toplum düzenini beraberinde getirebileceği gibi aynı zamanda devlet aygıtlarının etkin şekilde kullanılması imkânını da ortadan kaldıracaktır.

Tocqueville'in Amerika'da gözlemlediği en önemli olgulardan birisi de devlet mekanizmasının toplumsal konulara verimli şekilde cevap vermesidir.¹⁶⁰ Ona göre bunun sebebi, idari merkezîyetçiliğin bulunmaması ve bürokrasinin Amerikan idari sistemindeki konumudur. Bürokrasinin despotik karakter kazanmamasının sebebi ilk olarak idari bir merkezin yer almamasıdır. Böylelikle güç, belirli ellerde birikmeyeceğinden aristokratik toplumda olduğu gibi toplum içerisinde çeşitli ayrıcalıklı grupların oluşmasının önüne geçilir. İkinci olarak da Tocqueville'e göre Fransa'dakinin aksine Amerikan sisteminde memurlar sadece yaptıkları işlerin karşılığı olan ücretleri aldıkları için toplumun diğer çalışan kesimlerinden farklı ya

¹⁵⁹ Craiutu ve Gellar, **Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century**, s. 95.

¹⁶⁰ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 144.

da ayrıcalıklı değildirler.¹⁶¹ “Avrupalıların bir kamu görevlisinde gördükleri tek şey güçtür genellikle; bir Amerikalı ise kamu görevlisine baktığında birtakım haklar görür. Bu durumda, Amerika’da insanların asla başka bir insana itaat etmediğini, yalnızca yasalara veya adalete itaat ettiklerini söyleyebiliriz.”¹⁶² Bürokrasinin despotik bir karaktere bürünmesinin olası tehlikeleri karşısında Tocqueville’in Amerika örneğinde gözlemlediği çözüm yolu, bürokrasinin toplumun diğer çalışan kesimlerinden ayırt edilmediği çalışma koşullarında işleri sürdürmesidir. Aksi durumda aristokratik toplumun özellikleri arasında yer alan imtiyazlarla dolu toplum yapısı, yeniden üretilir ve demokratik toplumun temel değerlerinden biri olan eşitlik ilkesinin zedelenmesi gibi bir sorun ortaya çıkar.

Tocqueville’in demokratik toplum içerisinde ortaya çıkacağı sorunlardan biri olarak değerlendirdiği merkeziyetçilikle ilgili tartışmalarda temelde bireyin toplum içerisindeki konumuna dair sorular yer alır. Bireyselleşme modern demokratik toplumun gelişiminin parçasıdır. Toplumun eşitlik temelinde gelişimine ortam hazırladığı ölçüde ise demokratik topluma geçişte faydalı olacaktır. Bunun yanında eğer bireyselleşme idari merkeziyetçilikle birleşerek insanları kamusal alandan soyutlayan izolasyoncu bir etkide bulunursa eşitlik zarar görecektir ve çeşitli aktörler tarafından kamusal karar süreçleri işgal edilecektir. Tocqueville’in demokratik topluma geçiş perspektifinden incelediği bir başlık da bireyselliktir.

2. 1. 5. Bireysellik

Bireysellik, Tocqueville’in demokratik topluma geçiş sürecinde tartıştığı önemli konu başlıklarından biridir. Modernleşmenin ve demokratik topluma geçişin olgusal bir özelliği olarak değerlendirilebilecek bu olgu, eşitlik temelinde gelişecek toplum düzenine hizmet edecektir. Aristokratik yapıda olduğu gibi hiçbir kişi diğer kişiyi kendisinin üstünde görmeyecektir. Öte yandan bireyselliğin düzenlenmemesi durumu insanların kamusal alandan çekildikleri, toplumu ilgilendiren hiçbir karar alma sürecine katılım gösteremedikleri ve toplum karşısında kendilerini son derece güçsüz hissettikleri bir düzen ortaya çıkaracaktır. Tocqueville’in önemli bir tehlike olarak

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 116.

¹⁶² *Ibid.*, s. 159.

değerlendirdiği “ılımlı despotizmin” ortaya çıkma ihtimali bireysellelikle doğrudan ilgilidir. “Aşırı bireyselleşmenin getireceği içe kapanık toplum da kültürel olarak çoğunluk tiranlığına, kamuoyu despotizmine açık hale gelmektedir.”¹⁶³ “Böyle bir toplumda herkes kendi işine gömülmüş bir biçimde yaşayıp kamusal meselelerle ilgilenmediği için, hükümet daha önce loncaların, ailelerin ve bireylerin alanındaki bütün işlere başından sonuna kadar egemen olmaktadır.”¹⁶⁴ Tocqueville’in bireyselliğin düzenlenmesinden kastı demokratik toplumu tehdit potansiyeli taşıyan bir tehlikeye ilişkindir. Aristokratik toplumun benzeri şekilde kamusal alanda kendi imtiyazlarını oluşturmak isteyen gruplar, demokratik toplum içerisinde de olacaktır. Oluşabilecek bu durumu Tocqueville ise “ılımlı despotizm” kavramıyla açıklamaktadır. Bireyselliğin düzenlenmediği yani birey olarak kişilerin kamusal işlere katılımını tesis edecek imkânlar ve araçlar geliştirilmediği takdirde kamusal alan, aristokratik toplum düzeninin yeniden üretimi şeklinde belirli gruplar tarafından doldurulacaktır.

“O, (Tocqueville -A.B) bireyi toplumdan koparmayan ancak kamusal bir amaç dâhilinde toplumsal yaşama katılan sağlıklı bir bireysellik arayışındaydı. Böyle bir toplulukta, birey başkaları ile birlikte olmaktan dolayı kendine güvenini geri kazanır, bilgi edinir ve şahsi bir cesaret elde edebilir.”¹⁶⁵ Toplum karşısında bireyin güçsüzlük hissi önceki bölümlerde de ele alındığı üzere demokratik toplumun sürekliliği bakımından önemli bir problemdir. Bireyselliğin gelişmesi insanları aristokratik toplumda kendilerini toplum karşısında güçlü kılacak bağlardan sıyrılması anlamına gelmektedir. Aile, arkadaşlar ve diğer tüm bağlar arka plana itilerek bireyin çıkarı ön plana çıkmaktadır.¹⁶⁶

Tocqueville’in demokratik toplum içerisinde gelişen bir olgu şeklinde değerlendirdiği bireyselliğin toplumsal yaşamdaki etkilerini Sunar’ın şu cümlesi

¹⁶³ *Ibid.*, s. 53.

¹⁶⁴ *Ibid.*, s. 86.

¹⁶⁵ Sunar, *Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik*, s. 51.

¹⁶⁶ Mansfield, *Tocqueville A Very Short Introduction*, s. 68. Tocqueville düşüncesi içerisinde demokratik toplumun ortaya çıkış sürecinde bireyin konumuna dair önemli tartışmalar yer alsa da benzer gayelerle toplum karşısında bireyleri örgütlemeyi hedefleyen Marksizm ve sendikal faaliyetlere yer verilmez. Bkz. Sunar, *Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik*. Bu durum Tocqueville’in sosyalist düşünceye mesafeli tavrıyla ve sendikal faaliyetlerin yaygın olarak 19. yüzyılın ilk yarısında devrim fikriyle iç içe olmasıyla açıklanabilir. Tocqueville her iki tür girişimi de toplumun yararına olarak değerlendirmemektedir.

özetler niteliktedir: “İnsanlar hayatı bir sahneden seyrediyormuş gibi, onun bir parçası olmaksızın yaşamaya başlamışlardır.”¹⁶⁷ Hayatın parçası olmaksızın onu dışarıdan seyretme hali, Tocqueville’e göre modern demokratik toplumun ürünüdür. Bireyselliği, insanda içgüdüsel olarak var olan egoizmden ayıran Tocqueville’in amacı, sorunlara demokratik toplum düzeni bağlamında işaret etmektir.¹⁶⁸ Bireyselliğin “küçük bir toplum”¹⁶⁹ olduğuna işaret ederek birey sayısınca ortaya çıkabilecek küçük toplumlara bölünmenin bireyleri güçsüz duruma düşüreceğini vurgulamaktadır. Böylesine bir durumda her an belirli sayıda “küçük toplumları” bir araya getiren siyasi güç despotizminin oluşması tehlikesiyle karşı karşıya kalınacaktır. “Kişiler, sahip oldukları şeyler için kimseye borçlu olmadıklarını düşünmeye başlarlar ve kaderlerinin kendi ellerinde olduğunu tasarlarlar. Bu durum, aynı zamanda demokrasinin insan yaşamını tehdit edici bir özelliğini de ortaya çıkarır: O da yalnızlaşmadır.”¹⁷⁰ Bireyin toplum karşısındaki potansiyel güçsüzlüğü, aristokratik toplum düzeninde kendisini diğer bireylerle buluşturan bağların da ortadan kalkmasıyla birbirinden izole edilmiş siyasal özneler oluşturacaktır. Amerika’da demokrasinin yüzleştiği önemli problem alanlarından biri olarak da bireylerin izole edilmiş yalnızlığına işaret eder. Bireylerin yalnızlaştığı aşamada demokratik toplum içerisinde “ılımlı despotik” bir düzenin oluşması için uygun şartlar oluşmaktadır.

Bireyselliğin demokratik topluma has bir olgu olması gibi Tocqueville’in “ılımlı despotizm” olarak kavramsallaştırdığı yeni tehlike, aynı şekilde demokratik topluma has bir despotizm türüdür. Buna göre Tocqueville’in despot olarak nitelendirdiği kişi ya da gruplar doğrudan toplumu kontrol altına almaya çalışmazlar. Aksine çoğunluğun tiranlığına dayalı olarak gelişen bu despotizm, “yumuşak ve pasif şekilde topluma tesir eder.”¹⁷¹ Gücünü herhangi bir şekilde zor kullanmaktan almayan bu despotizm türünün gücü, bireylerin toplu yalnızlığı ve toplum karşısındaki güçsüzlük hisleridir. “Tocqueville, Amerika’daki gözlemlerinden

¹⁶⁷ Sunar, *Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik*, s. 53.

¹⁶⁸ Dubois, *Alexis de Tocqueville Vie, œuvres, concepts*, s. 76.

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ Aysevener, *Alexis de Tocqueville*, s. 396.

¹⁷¹ Mansfield, *Tocqueville A Very Short Introduction*, s. 78.

başlayarak, modern endüstriyel toplumdaki atomcu bireycileşmeden bir çoğunluk zorbalığı perdesi altında sanayici burjuvazisinin yumuşak demokratik despotizminin çıkmakta olduğunu düşünmektedir.”¹⁷² Yeni kurulmakta olan toplumsal düzen sanayi devriminin şekillendirdiği bir altyapıya üzerinde şekillenmektedir. Bu sebeple bireyler, daha çok kâr sağlayacakları alanlara yönelmeye çalışmakta ve mümkün olduğunca birikimde bulunmaya çalışmaktadırlar. Bu ekonomik yapı ister istemez onları kendilerinden başka kimseye bağlı hissetmedikleri tek başlarına hayatlarını yaşadıkları bir gerçekliğin içerisinde itmektedir.¹⁷³ Bu ekonomik yapı içerisinde de her birey, artık kendi kaderini çizebilmek için tek başınadır. “Her bir birey izole ve zayıftır; toplumu ise çevik, ön görüşlü ve güçlüdür; bireyler önemsiz şeyleri, devlet ise muazzam şeyleri yapar.”¹⁷⁴ “Her Amerikalı kendi için düşünür ve karar verir; çünkü demokrasilerde çıkar çatışmaları ve kişisel serveti artırma çabaları, bireyleri sadece kendileri için düşünmeye teşvik eder.”¹⁷⁵ Bireyselliğin iyi şekilde düzenlenmediği toplumda ortaya çıkabilecek demokratik despotlara ilişkin tehlikeleri dile getirirken Tocqueville, aynı açıklıkta çözüm önerileri sıralamaz. *Amerika’da Demokrasi* kitabının tamamı belki de bu soruya cevap aramaktadır. Siyasete bireylerin katılımının güçlendirilmesi, sivil toplum kuruluşları ya da Amerikan örneğinde gözlemlediği komün örnekleriyle bireylerin katıldıkları kamusal işler yoluyla sağlanabilir. Böylece bireylerin yalnızlaşarak izole edilmiş siyasal özneler dönüşmelerinin önüne geçilebilir. Tocqueville’in entelektüel olarak sorguladığı konuların başında gelen demokratik toplumu oluşturan unsurların aynı zamanda onu yok edebilecek tehlikeler de olduğu tespiti, onun bireysellik olgusuna yaklaşımını anlamak bakımından da önemlidir. Bireysellik, özgürlük, eşitlik ve bizatihi demokrasi kavramının hep aynı tehlikeye işaret eder. Bütün bu ilkeler kendilerini yok etme potansiyeline sahiptir. Demokratik toplum düzeninin taşıyıcısı olan bu kavramlar Tocqueville için sadece teorik bir anlam ifade etmez. Aynı zamanda entelektüel olarak işaret ettiği sorunlarla siyasetçi ve devlet adamı olarak da yüzleşecektir. Teoriyle pratiğin iç içe geçtiği kişiliğinde siyasi hayatı teorik

¹⁷² Sunar, **Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik**, s. 10.

¹⁷³ *Ibid.*, s. 50.

¹⁷⁴ Aysever, **Alexis de Tocqueville**, s. 765.

¹⁷⁵ Tocqueville, **De la Démocratie en Amérique**, s. 363.

sorgulamalarının yaşandığı pratikler haline gelecektir. 1848 hareketleri, Louis-Bonaparte'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ve ardından imparatorluğunu ilan etmesi süreçlerinde her zaman tartıştığı teorik siyasal konulara eylemleriyle de başka boyutlar kazandıracaktır. Milletvekilliği dönemindeki çalışmaları ve dışişleri bakanı olarak yaşadığı tecrübeler, hayatının son döneminde inzivaya itilmesiyle sonuçlanacaktır. Tocqueville'in tüm süreçlerde verdiği kararları demokratik toplumun düşünsel olarak izini sürdüğü özellikleri ve problemleriyle ilişkilendirerek değerlendirmek gerekmektedir.

2. 2. Eski Rejim ve Devrim: Fransız Devrimi'ni Hazırlayan Şartların Tarihsel Sosyolojik Değerlendirmesi

1852 yılının Şubat ayında gerçekleşen hükümet darbesiyle Louis-Napoleon, III. Napoléon unvanını alarak kendisini imparator ilan eder. Onun bu girişimine muhalefet eden isimlerden birisi de Alexis de Tocqueville'dir. İki iyi dost olmalarına rağmen Tocqueville, Fransa'da demokratik kültürün oluşmasının önünde önemli bir engel olarak gördüğü bu girişimin yeniden despotik karakterde bir yönetim tarzını üreteceğini düşünmektedir. Bu sebeple Napoléon'a açıktan muhalefete girer ve hükümet darbesini kınayan bir metin kaleme alır. Yaşayacağı kısa süreli hapis döneminin ardından *Amerika'da Demokrasi* kitabında detaylı şekilde incelediği ve Fransa'da oluşması muhtemel olarak değerlendirdiği ılımlı despotizm, imparatorluğun ilanından başlayarak varlığını hissettirir. Tocqueville ise bu yeni tür despotizmin kurbanı olacaktır. Yarı gönüllü yarı zorunlu bir şekilde siyaset hayatını bırakarak inzivada bir yaşama çekilir.

Tocqueville, Amerika seyahatindeki gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı *Amerika'da Demokrasi* kitabından başlayarak Fransa'nın güncel sorunları olarak gördüğü demokratik topluma geçişin eşitlik ve özgürlük temelinde kuruluşuyla ilgilenmiştir. Onun bu ilgisi siyaset alanına dâhil olmasından itibaren artarak devam etmiştir. Aynı dönemde entelektüel sorgulamalarının ve siyaset alanındaki söylemlerinin esasını, demokratik topluma geçişte öngördüğü problemlere yönelik değerlendirmeleri teşkil etmiştir. Entelektüel ve siyasetçi olarak da söz konusu sorunların çözümlerine yönelmiştir. Kendisi için demokratik siyaset imkânının

kalmadığını düşündükten sonra ise Tocqueville, belki de daha rahat çalışma yürüteceğini düşündüğü tarih araştırmalarına yönelmiştir. Tarihsel sosyolojik açıklamalarıyla Fransız toplumunun demokratik dönüşümüne dair yaptığı incelemelerine yeni boyutlar eklemiştir.

Hükümet darbesinin ardından inzivaya çekilen Tocqueville, temelde iki sorunun cevaplarını araştırdığı tarih çalışmalarına başlamıştır. Bunlardan ilkinin, *Amerika’da Demokrasi* kitabında olduğu gibi Fransa’nın demokratik topluma geçişte yaşadığı sorunlar oluşturmıştır. İkinci olarak ise neden Fransa’da demokratik toplumun kurulamadığına dair sorgulamaları gündemine eklemiştir. Yeni sorular karşısında Tocqueville, araştırmalarını arşivlere yöneltmiş ve uzun tarihsel dönemlere odaklanan gözlemleriyle Fransa’daki dönüşümleri çalışmıştır. *Eski Rejim ve Devrim*¹⁷⁶ başlıklı metin, Tocqueville’in arşivlerdeki çalışmalarının ürünüdür. Bu kitap aynı zamanda hayatının son dönemlerini de oluşturan münzevi yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu yıllarda gelecekte Fransa’yı bekleyen sorunları sadece yapısal sorunlar bağlamında tartışmayan Tocqueville, Fransa siyasetine ve toplumsal yaşamına yönelik meseleleri tarihsel boyutlarıyla da incelemeye başlamıştır.

Yaşamının son döneminde entelektüel ilgilerinin ve Fransa’da demokratik toplumun neden gelişemediğine dair tarihsel sorgulamalarının sonucu olan *Eski Rejim ve Devrim* başlıklı eseri, dört kısımda ele alınacaktır. İlk olarak eserin genel özellikleri üzerinde durulacak, ardından kitabın temel fikirlerinden biri olan Fransız Devrimi’nin kopuş olarak değil süreklilik fikri ışığında okunması üzerine yapılan değerlendirmeler tartışılacaktır. Tocqueville’in Fransız Devrimi’ni sorgulayan yaklaşımları ve getirdiği izahlar, onun demokratik topluma geçişte Fransa’nın neden zorlandığına dair düşüncelerini anlamlandırmak bakımından büyük önem taşımaktadır. Sonrasında Fransız Devrimi’ni hazırlayan olaylara ilişkin arşiv belgelerinden hareketle hazırladığı değerlendirmeler yapılacak ve Fransız Devrimi’nin temel dinamikleri ve gelişimi üzerine yaptığı tespitler tahlil edilecektir.

¹⁷⁶ Tocqueville, *L’Ancien régime et la révolution*, Paris, Gallimard, 1952.

2. 2. 1. Eski Rejim ve Devrim Kitabının Nitelikleri Üzerine

Eski Rejim ve Devrim kitabı, Haziran 1856'da yayımlanmış, Tocqueville'in aslında iki ciltten oluşmasını planladığı eserinin ilk cildidir.¹⁷⁷ 1859 yılında ölmesiyle bu kitap projesi yarım kalmıştır. Ardında ikinci cilde ait bıraktığı notlar ise tam bir eser oluşturur nitelikte değildir. Kitap boyunca Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi* eserinde kullandığı yöntemi devam ettirmiştir. Nasıl Amerika seyahati boyunca gözlemlerini demokratik toplumu merkeze alarak aktardıysa ikinci kitabında da Fransa'da toplumun ve siyasetin önemli bir dönüm noktası olarak görülen devrim kavramına odaklanmıştır. Öte yandan ilk kitapta gözlemlerine temel teşkil eden saha çalışmalarının yerini ikinci kitapta tarih belgeleri almıştır. Devrim kavramının etrafında Fransa tarihini tartışmış ve metinden anlaşılabileceği gibi eğer ikinci cildi yayımlanabilseydi devrimden sonraki gelişmeleri aynı şekilde bu kavram etrafında anlatmayı planlamıştır.

Tocqueville, tarihi bir değerlendirme olarak sunduğu *Eski Rejim ve Devrim*'i Fransız Devrimi'nin tüm olaylarının yaşanıp devrimin gerçekleştiği dönemle sınırlı tutmuştur. "Devrim'in, bana işini hemen hemen tamamlamış ve yeni toplumu doğurmuş gibi görüneceği noktada duracağım."¹⁷⁸ Bu cümlesiyle kitabın hemen başında zamansal olarak incelediği döneme dair sınırları okuyucuya anlatmaktadır. Zamansal olarak kitabını konumlandırdıktan sonra eserinin yazılma gayesini, devrimi oluşturan şartları ve devrimin gelişimini anlatmak olarak açıklar. Kitabın yayımlayamadığı ikinci cildinde ise şu konuları ele alacağını söyler: "O zaman bizatihi bu toplumu ele alacağım; onun nerelerde kendisinden önce gelene benzediğini, nerelerde ondan farklılaştığını, her şeylerin o devasa kıpırdanışı içinde neyi yitirdiğimizi, bundan ne kazandığımızı ayrıştırmaya gayret edeceğim, ve nihayet geleceğimizi görmeyi deneyeceğim."¹⁷⁹ Tocqueville, demokratik topluma geçiş sürecinde bulunan Fransa'nın gelecekte karşılaşacağı sorunları, ilk kitabı, siyaset alanına girdikten sonraki söylemleri ve meclis araştırmalarıyla aktarmıştır. Eski Rejim ve Devrim kitabıyla ise bu gözlemlerinin ve fikirlerinin hangi tarihsel arka planda şekillendiğini açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, çok farklı

¹⁷⁷ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 18.

¹⁷⁸ Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution*, s. 31.

¹⁷⁹ *Ibid.*

düzeylerde Fransa'nın yaşadığı değişime dair fikirlerini, tarihsel malzemenin sunduğu ampirik zeminde sorgulama ve yeniden şekillendirme imkânı bulmuştur. Önceki bölümlerde tartışıldığı üzere Tocqueville için tarih, her zaman bir kalkış noktası olmuştur. Napoléon'un gerçekleştirdiği hükümet darbesiyle yaşanan Fransa tarihindeki sert kırılma, onu içinde bulunduğu toplumu anlamaya yönelik fikirlerini yeniden sorgulamaya yöneltmiştir. *Eski Rejim ve Devrim* boyunca yapılan bu sorgulamalar, kendisine hareket noktası olarak belirlediği tarihsel zemini anlamaya ve açıklamaya yönelmiştir. Fransa tarihinin derinliklerinden devrimin gelişimine kadar incelemelerde bulunan Tocqueville, ele aldığı tarihsel bağlamla geleceğe bakmak için tarihi, yeni bakış açıları geliştireceği bir kaynak olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁰

Tocqueville'in kitap boyunca merkez kavram olarak belirlediği devrime dair tespitleri, tarihe dair yaptığı değerlendirmelerden hareketle inşa edeceği bakış açısının merkezinde yer alır. Dolayısıyla devrimi sadece yaşanmış bir tarihsel olay şeklinde düşünmez. Devrimin hangi şartlarla oluşacağı ve hangi dinamiklerle gelişim göstereceği de Tocqueville'in gündemindedir. Bu nedenle eser, aynı zamanda devrim teorisi alanında yazılmış bir metin olma özelliğine de sahiptir.

Kitabın önsözünde yazılma amacıyla ilgili aktardığı bilgiler arasında “Devrim üzerine bir incelemedir”¹⁸¹ ifadesi dikkat çekicidir. İncelediği devrim her ne kadar tarihteki bir olaysa da Tocqueville, eserini sadece olayları anlatan metin olarak değil; Fransız Devrimi üzerine bir çalışma olarak nitelmiştir.¹⁸² Fransız İhtilali üzerine yaptığı incelemeler üzerinde durmuştur. Ayrıca bu incelemelerden hareketle sosyolojik bir olgu olarak değerlendirdiği devrim meselesine dair genel tespitlerde bulunmuştur. Tocqueville, “tam anlamıyla ilk devrim”¹⁸³ olarak nitelendirdiği Fransız devrimini ani bir kırılma olarak görmemiş bilakis uzun tarihsel bir dönem içerisinde yaşananların, insanların duygularından, adetlerine ve ahlak anlayışlarına kadar çok çeşitli düzlemlerde toplumu dönüştürdüğünden bahsetmiştir.¹⁸⁴ Devrim

¹⁸⁰ *Ibid.*, s. 264.

¹⁸¹ *Ibid.*, s. 27.

¹⁸² Poggi, *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx and Durkheim*, s. 64.

¹⁸³ Mansfield, *Tocqueville A Very Short Introduction*, s. 88.

¹⁸⁴ *Ibid.*

üzerine teorik düşünceleri kendisinden sonra popülarite kazanacak birtakım deyişlerin de ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. “Bir hükümet için en tehlikeli an reform yapmaya başladığı zamandır”¹⁸⁵ ve “devrimler, ekonomik durumların kötüye gitmeye başladığı zamanlarda değil; uzun süre yaşanan kötü ekonomik durumdan ilk çıkış anında gerçekleşir”¹⁸⁶ tespitleri devrim üzerine geliştirdiği teorik değerlendirmelerin sonuçlarıdır.

Tocqueville, tarihsel olayların anlatıcı olmak yerine tarihin sunduğu bilgileri toplumsal değişimi anlamlandırmak için kullanan bir analist olma rolünü üstlenmiştir. *Eski Rejim ve Devrim*’in Türkçe çevirisinin girişinde yayın editörünün notları arasında yer alan cümleleri Tocqueville’in tarihî kaynakları toplumsal sorunlar üzerine değerlendirmelerde bulunmak için nasıl kullandığını anlatmak bakımından önemlidir. “Sosyolojinin henüz bir bilim olarak ortaya çıkmadığı bir dönemde, gerçek bir sosyolog yaklaşımıyla toplumsal sorunlara, özellikle de toplumun demokratik yöntemi sorununa kafa yordu.”¹⁸⁷ Toplumun demokratik yönetiminin hangi kurumlar ve geleneklerle sağlanacağına ilişkin düşünceleri Amerika seyahati boyunca yaptığı gözlemlerle şekillenen Tocqueville, 1848 olayları ve 1852 yılında yaşanan hükümet darbesiyle arka arkaya demokratik topluma geçişte yaşanan sorunları gözlemlemiştir. Bu yaşananların sonucu olarak neden Fransa’nın sürekli despotizmle anarşi arasında gidip geldiğini sorgulamaya başlamıştır. 1848 olayları üzerine yazdığı anılarında Fransız Devrimi’ni konu alan incelemeler yapması gerektiğine bu bağlamda işaret etmiştir.¹⁸⁸ Fransız Devrimi’ni inceleyen bu eserin ilk kısmı 1852 yılına gelindiğinde *Eski Rejim ve Devrim* kitabıyla Tocqueville’in zihnindeki çalışmanın ilk bölümü olarak yayımlanacaktır. *Amerika’da Demokrasi* kitabında da olduğu gibi Tocqueville’in yönteminde karşılaştırmalar her zaman merkezdedir. Eser boyunca Fransa’nın ve Avrupa’nın farklı bölgelerini birbirleriyle karşılaştıran analizlere yer vermiştir.

Eserin kapsamı, biçimsel ve yöntemsel özelliklerine ek olarak Avrupa düşünce tarihi içerisindeki yeri düşünüldüğünde kitabı önemli kılan bir başka husus,

¹⁸⁵ *Ibid.*, s. 101.

¹⁸⁶ *Ibid.*

¹⁸⁷ Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995, s. 3.

¹⁸⁸ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 17.

Tocqueville'in ait olduğu düşünce geleneğinin içerisinde konuşan bir üsluba sahip olmasıdır. Toplumsal düşünce konusunda *Eski Rejim ve Devrim*, Avrupa düşünce geleneğinin bir parçasıdır. Modernleşmekte olan toplumu karşılaştırmalı olarak ve tarihsel arka plandan hareketle anlamaya çalışan eser, "Vico'nun Yeni Bilim başlıklı eseri ve Montesquieu'nün Kanunların Ruhu kitabının yöntemsel yolunu izler. Şüphesiz Eski Rejim ve Devrim klasik kitaplar arasındadır."¹⁸⁹ Eserin teorik konumu, *Amerika'da Demokrasi* kitabının giriş bölümlerinde ifade edilen yeni şekillenmekte olan dünyayı anlamak için yeni bir siyaset bilimine ihtiyaç olduğuna dair tespitin bir sonucudur. Kendisi de ihtiyaç duyulduğunu belirttiği yeni siyaset bilimi için incelemelerde bulunmuştur. *Eski Rejim ve Devrim* kitabı bu çerçevede değerlendirildiğinde iki temel özelliği ortaya çıkmaktadır. Eser, bir yönüyle Fransız Devrimi'ni, onun gelişimini ve dinamiklerini anlamaya yönelmektedir. İkinci olarak da, devrim kavramı üzerine yapılan incelemelerle genel geçerliliği olan bazı tespitlere ulaşılmaya çalışılmaktadır. Tocqueville'in bu anlamda tarihsel tekiliği anlamakla olguları açıklayıcı kurallar geliştirmek arasında bir yöntem takip ederek Eski Rejim ve Devrim'i yazdığı söylenebilir.

Çalışmanın son kısmında detaylı şekilde inceleneceği üzere modern sosyal bilimler düşüncesinin erken dönemlerinde yaşamış biri olarak Tocqueville'in düşünce yöntemi üzerine incelemelerde bulunmak, birbirinden farklılaşan yöntemsel özelliklerin izini sürmek anlamına gelmektedir. Modern disiplin anlayışının gelişmemesi ona eserlerini çok disiplinli ve farklı anlayışları, soruları için harekete geçirebileceği düşünce imkânları oluşturmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte gelişecek sosyoloji düşüncesi tarihsel olarak Tocqueville'in düşüncelerini sahiplenmiştir. Bunun açık bir şekilde dile getirenlerden biri Raymond Aron'dur. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*¹⁹⁰ başlıklı metinde Montesquieu ile birlikte Tocqueville'i sosyoloji bilimini hazırlayan kişiler arasında göstermiştir. Son yıllarda gelişen Tocqueville ilgisinin önemli bir kaynağı da Aron'un bu çalışmasıdır. *Eski Rejim ve Devrim* metni de modern sosyal bilimler düşüncesi içerisinde çeşitli

¹⁸⁹ Jean-Marie Tremblay, "Introduction à l'ancien régime et la révolution", *l'Ancien régime et la révolution*, Quebec, Editions Numeriques, 2007, s. 11.

¹⁹⁰ Aron, *Les Etapes de la pensée sociologique*.

açılardan değerlendirilmiştir. Metni Tremblay, ilk önemli siyaset sosyolojisi¹⁹¹ metinlerinden biri olarak tanımlamıştır. Tocqueville'in yeni siyaset bilimi nitelemesiyle birlikte *Eski Rejim ve Devrim* kitabını ele alanlar, onun metninin siyaseti inceleme nesnesi olarak kendisine seçen bir tarihsel sosyoloji metni olduğuna atıfta bulunmuşlardır.¹⁹² Fransız Devrimi'ni oluşturan tarihsel dinamikleri ele aldığı eseri aslında Amerika'da Demokrasi metniyle süreklilik oluşturarak demokratik toplumsal özelliklerin Fransa'daki tarihsel gelişimini karşılaştırmalı olarak tartışmaktadır. Metin bu yönüyle de sosyoloji disiplini içerisinde değerlendirilebilir.

Eski Rejim ve Devrim kitabını *Amerika'da Demokrasi* kitabından ayıran temel özellik ise Tocqueville'in perspektifini değiştirmiş olmasıdır. Amerika seyahati boyunca yaptığı gözlemlerle Fransa'yı demokratik toplum dönüşümünde gelecekte beklediğini düşündüğü sorunlara odaklanmıştır. Hayatının son dönemlerinde kaleme aldığı metinde ise demokratik topluma geçişte karşılaşılan sorunların tarihi nedenlerini karşılaştırmalı olarak araştırmıştır. Geleceğin Fransa toplumunu bekleyen sorunları ele almaktan tarihsel olaylar üzerine yapılan değerlendirmelere dönüşen bakış açısı, Tocqueville'in araştırma ilgisini de tarihsel söylemlerin kurulmasına yönlendirmiştir. Ona göre Fransız Devrimi'nin oluşturduğu tarihsel süreci, kopuş merkezli devrim söylemi etrafında değerlendirme girişimleri, birtakım tarihsel gelişmelerin gerçekliğinin bozulmasına neden olmaktadır. Demokratik toplumsal dönüşümün okunmasında problemlere yol açan bu gelişmeler, Tocqueville'i tarihin anlamlandırılmasına yönelik meseleleri tartışmaya sevk etmiştir. Kılıçbay, *Eski Rejim ve Devrim* kitabının Türkçe çevirisinin girişine yazdığı bölümde tarihin anlamlandırılması için temel olarak bir sorgulama çerçevesinin bulunması gerektiğini anlatır.¹⁹³ Fransa'da neden demokratik dönüşümün belirli aralıklarla sekteye uğradığına yönelik sorgulamaları düşünülecek olursa Tocqueville'in devrim söylemiyle hesaplaşması, bir anlam kazanmaktadır. Birbirinden farklı tarihsel olayların temel sorular eşliğinde incelenmesi, araştırmacıyı incelenen tekillikler

¹⁹¹ Tremblay, *Introduction à l'ancien régime et la révolution*, s. 17.

¹⁹² Elster, *Alexis de Tocqueville The First Social Scientist*, s. 1; Aron, *Les Etapes de la pensée sociologique*, s.175, 176.

¹⁹³ Mehmet Kılıçbay, "En Gerçekçi Senaryo", *Eski Rejim ve Devrim*, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995, s. 12.

içerisinden Tocqueville'e göre makul bir senaryoya yönlendirecektir.¹⁹⁴ Metnin kaleme alınırken kronolojik olarak yaşananların birebir anlatılmasının hedeflenmediğini Kılıçbay da teyit etmektedir. Bağımsız olayları zihnindeki sorularla birleştirerek yaşanan gerçeklikleri sorular etrafında yeniden şekillendiren Tocqueville, Fransız Devrimi'nin makul bir senaryosunu oluşturmuştur.¹⁹⁵ Senaryo tabiri burada benzetme amacıyla kullanılmıştır. Gerçek anlamdaki senaryodan farklı olarak Tocqueville'in kendisini bağladığı arşiv belgelerindeki bilgilerden oluşan bir gerçeklik vardır. Kahan'a göre 21. yüzyıl tarihçisi gibi detaylı arşiv incelemelerinden aylar boyunca elde ettiği bilgi malzemesi, onun sorgulamalarına yeni pencereler açmıştır.¹⁹⁶ Tocqueville çalışmalarını en yalın haliyle "görölmekte olan Fransa'nın bir önceki halinin mezarda sorgulanması" olarak tarif etmektedir.¹⁹⁷ Bu sorgulamayı yaparken arşivde çalıştığı her malzemeyi özenle incelemiştir. Onun için devlet kayıtları da, kişilerin anıları, gazete yazıları ya da yayımlanmamış el yazmaları da tarihsel analiz bakımından son derece önemlidir.¹⁹⁸ Craiutu, Tocqueville'in arşiv incelemelerinin en az gözlemlerine dayalı genellemeleri kadar değerli olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁹

Eski Rejim ve Devrim metni üzerine yapılan değerlendirmelerden sonra denilebilir ki Tocqueville, Fransa'yı gelecekte beklediğini düşündüğü tehlikelerin güçlü tarihsel sebepleri olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple geçmişin demokratik topluma geçişte ortaya çıkan sorun alanları perspektifinden değerlendirilmesinin, Fransa'da demokratik kurumların gelişimine dair yapılacak incelemeler bakımından önemli olduğunu düşünmektedir. Yaşadığı dönemin siyasi yapılarını ve aktörlerini Fransız Devrimi karşısındaki siyasi konumlanmaların belirlediği düşünülecek olursa Tocqueville'in devrim sonrası tarihle hesaplaşmasının ne kadar anlamlı olduğu görülecektir. Bu anlamda Tocqueville'in incelediği ilk büyük söylem, Fransız Devrimi'nin tüm toplumsal, siyasî, ekonomik ve hukukî düzeni değiştirerek geçmişte hiç olmayan bir düzen kurduğudur. Bu söylem etrafında 16. yüzyıldan bu yana

¹⁹⁴ *Ibid.*

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 60.

¹⁹⁷ Tocqueville, *L'Ancien régime et la révolution*, s. 27.

¹⁹⁸ Craiutu, *What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?*, s. 169.

¹⁹⁹ *Ibid.*

Fransa'nın oluşumunu ve çeşitli toplumsal yapıların nasıl şekillendiğini tahlil eden Tocqueville, ekonomiden hukuka ve siyasete kadar birçok toplumsal alanın nasıl şekillendiğini arşivlerde ulaştığı belgeleri kullanarak açıklamaya girişecektir.

2. 2. 2. Eski Rejim ile Devrim Sonrası Fransa Arasındaki Süreklilik

Eski Rejim ve Devrim kitabında Tocqueville'in perspektifini değiştirdiği görülmektedir. Demokratik toplumun dönüşümüyle ilgili olarak perspektifini geleceğin tehlikelerinden çok tarihsel olarak neden demokratik toplumun oluşumuna dair süreçlerin Fransa'da aralıklarla devam ettiğine dair sorgulamalara çevirmiştir. Kitaptan anlaşılan Tocqueville, Fransız Devrimi çevresinde oluşturulan bazı söylemlerin demokratik toplumun oluşumuna dair tarihsel dayanakların üstünü örttüğünü ve devrimle birlikte oluşan siyasî zeminin demokratik kurum ve geleneklerin oluşumuna engel olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple Tocqueville, devrimin oluşturduğu bazı söylemlerin tarihsel geçerliliklerini arşivlerden elde ettiği bilgilerle araştırmaya başlamıştır. Bunun için Fransız Devrimi'nin sonuçlarına dair konu başlıklarını araştırır. Eski rejimin feodal yapısını, despotik karakterini ve devrim sonrası hukuki düzendeki değişimi ele alır. Sonuçta ise devrimin ardından geliştirilen değişime dair bütün tarihsel söylemin onun devamlılığını sağlayabilmek için savunulduğundan bahseder. *Eski Rejim ve Devrim* kitabı boyunca Tocqueville, çağdaşlarının hararetle savundukları devrimin olağanüstü yenileyici etkisi ve eski rejim düzeninin bozularak yok edildiği söylemlerine karşı bulduğu cevapları bir araya getirmiştir.²⁰⁰

Savunucuları tarafından Fransız Devrimi'nin siyasi bakımdan ilericiliğinin en önemli boyutu, feodalitenin ve despotizmin ortadan kalkmasını sağlayarak toplumun özgürleşmesine yol açmasıdır. Kılıçbay Fransız Devrimi'ne ilişkin bu söylemi şu cümleyle özetlemektedir: “Burjuvazinin 1789'da eski rejimi devirirken, feodalite ve despotizmi de ortadan kaldırarak kapitalizmi ve özgürlükçü demokrasiyi kurduğu iddiası ile resmî model tamamlanmış olmaktadır.”²⁰¹ Tocqueville, ilk olarak bu söylemle hesaplaşmayı tercih etmiştir. Ona göre birkaç olaydan meydana gelen

²⁰⁰ Aysevener, **Alexis de Tocqueville**, s. 401.

²⁰¹ Kılıçbay, **En Gerçekçi Senaryo**, s. 10.

devrim sürecinin iddia edildiği gibi kapsamlı bir dönüşümü gerçekleştirmesi mümkün değildir. Tocqueville'in iddiası, devrimin başarısının bu kapsamlı değişimi gerçekleştirmek olmadığıdır. Bunun 1789, toplumsal olarak uzunca bir dönemdir gerçekleşen değişimi siyasete aktörler, yapılar ve söylemler itibariyle taşımayı başarmıştır.²⁰²

Değişimin onlarca yıldır devam eden bir süreç olduğunu vurgulayan Tocqueville, devrimin bütün iddialarını bu perspektiften değerlendirir. Köylülerin feodal toplum düzeni içerisinde büyük zulme uğradığına dair söylemlerin devrimin yüceltilmesi için geliştirildiğini vurgular. Hukuki olarak feodalite devam etse de toplumda yaşanan gerçeklik bundan çok farklıdır. Kapitalist ekonomik modelin yaygınlaşmasıyla birlikte köylüler, devrimin ürettiği söylemin aksine feodalitenin gerilemesini talep etmemektedirler. Aksine kapitalizmin ekonomik üretim anlamında getirdiği değişime karşı feodal düzeni savunmaktadırlar.²⁰³ Feodaliteyle bağlantılı olarak devrimin dile getirdiği bir başka söylem ise 1789'un Fransa'da merkezileşmenin başarılmasını sağlamasıdır. Tocqueville'e göre bu gelişme kesinlikle devrimin bir sonucu değildir. Nasıl feodalite uzun yıllar önce pratik olarak – Tocqueville'in eyalet arşivlerinde incelediği belgelerde de görüleceği üzere - ortadan kalkmışsa feodal toplum düzeninin siyasi kısmını oluşturan derebeylerin hâkimiyetindeki toplum düzeni de çok önce fiilî olarak yok olmuş ve yerini merkezî monarşiye bırakmıştır.²⁰⁴ Devrim, oluşan söz konusu merkezî siyasî gücün kaynağına ilişkin bir değişikliği başarmış olsa da bu durum onun aynı oranda toplumsal ve ekonomik değişimi de hayata geçirdiği anlamına gelmemektedir. Hatta Tocqueville, iddiasını bir adım ileriye götürerek siyasî bakımdan değişime yol açtığını düşündüğü 1789 Devrimi'nin içerisinde birçok siyasi aktörün ve yapının değişmesine rağmen merkezileşme olgusunun yeni düzen içerisinde de varlığını koruyan yegâne eski rejim özelliği olduğunu vurgulamaktadır.²⁰⁵ Tunçel'in aktardığına göre Tocqueville'in şu cümleleri merkezileşmenin onun zihninde nasıl eski rejim özelliği olduğunu kesin şekilde anlatmaktadır. “Merkezileşmenin (...)

²⁰² Tocqueville, *L'Ancien régime et la révolution*, s. 10.

²⁰³ *Ibid.*, s. 11.

²⁰⁴ *Ibid.*, s. 74.

²⁰⁵ *Ibid.*

hiçbir şekilde bir devrim kazanımı olmadığını savunuyorum. Bu, tersine, eski rejimin bir ürünüdür ve şunu da ekleyeceğim ki, eski rejimin siyasal yapısının Devrim'den sonra yaşayabilmiş olan yegane kısmıdır, çünkü bu Devrim'in yarattığı yeni toplumsal düzenle bağdaşabilen yegane kısmıdır.”²⁰⁶ Tocqueville'in 1789 Devrimi'ne ilişkin değerlendirmeleri aslında onun toplum düşüncesinin geneli hakkında daha fazla bilgi veren *Amerika'da Demokrasi* kitabı ve sonrasında yaptığı konuşmalarda da görülen fikirleriyle uyumludur. Demokratik topluma geçişte kurumlara ve geleneklere önemli roller atfeden Tocqueville, devrimin bir kopuş ve yenilenme olduğu düşüncesine de karşı çıkacaktır. Bu sebeple devrimin her şeyi bir anda yenileyerek kötü olan düzenin tüm özelliklerini yok ettiği düşüncesi, Tocqueville'in bakış açısının tam zıddı konumdadır. *Eski Rejim ve Devrim* kitabının hemen girişinde Tocqueville, temel fikrini şöyle dile getirmiştir: “Devrim, her şeyden önce bir kopuş değil bir sürekliliği temsil etmektedir; çünkü devrimin yerleştiği düzeni Fransız toplumu devrim öncesinde zaten oluşturmuştur.”²⁰⁷

Kitapta devrim söylemlerine ilişkin incelenen bir başka konu ise 1789 devriminin hukuk düzeninde meydana getirdiği değişimdir. Tocqueville'in iddiası, uzun yıllar boyunca yaşanan gelişmeler sonucu oluşmuş pratik hukuk, yazılı düzenden farklılaşmıştır. Sonraki satırlarda detaylıca incelenecek örnek olaylarda da görülebileceği gibi pratikte var olan düzenin yazılı olanla çok da ilgisi kalmamıştır. Eski rejim Tocqueville'e göre adeta bir hayalete dönüşmüştür.²⁰⁸ Dolayısıyla hukuki düzen toplumsal gerçeklikleri yansıtmadığı için fiili olarak haksızlıkların üretilmesine neden olmaktadır. Tocqueville'in çizdiği tabloya bakılacak olursa arşivlerde toplumsal pratiklerle ilgili topladığı örnek olaylarla hukuki düzen arasında çok düşük bir ilgi bulunmaktadır.²⁰⁹ Söz konusu duruma iki örnek olarak idari vesayet ve memurların yargılanması gösterilebilir. Tocqueville'e göre yasalar halkın hangi alanlarda özgürlüklerinin bulunduğunu çok geniş şekilde anlatmaktadır. Ancak arşivde incelediği örneklerde bundan farklı onlarca değişik uygulamayla karşılaşır. Genel hukuki düzen içerisinde yer verilen özgürlükler idari düzenlemelerle ortadan

²⁰⁶ Ahu Tunçel, *Bir Siyaset Felsefesi Cumhuriyetçi Özgürlük*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 229.

²⁰⁷ Tocqueville, *L'Ancien régime et la révolution*, s. 13.

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ *Ibid.*, s. 14.

kaldırılmaktadır. Böylece idari düzenlemelerin kendilerine izin vermesi karşılığında teşebbüslerini hayata geçirebilecek bireyler, idari sistemin esiri olmak durumunda kalmaktadırlar. Tocqueville'in bu anlamda verdiği ikinci örnek ise memurların yargılanmalarıyla ilgilidir. Ceza sisteminde içerisinde nelerin suç olduğu, mahkemelerin tarafsız olduğu ve cezaların önceden belirli olduğu bir yapı olsa da idari sistemin içerisinde yer alan memurların yargılamaları ait oldukları idare organı tarafından yapılmaktadır.²¹⁰ Tocqueville, bu anlamda Fransa kadar olağanüstü mahkeme çeşidinin yer aldığı bir başka ülkenin daha Avrupa'da bulunmadığına dikkat çeker.²¹¹ Krallık denetçilerine yazılan şikayet mektuplarından birinde memurlara yönelik şikayetlerin sayısının çok fazla olduğunu aktarır. Tocqueville'in aktardığına göre bu sayı o kadar fazladır ki herhangi bir şekilde olağanüstü mahkemelere son verilip yargılamaların normal mahkemelere taşınması durumunda mevcut mahkemeler de yeterli olmayacaktır.²¹²

Tocqueville'in merkezileşmenin eski rejimin devrimden sonra devam eden en güçlü özelliklerden biri olduğuna dair tespiti daha önce ele alınmıştı. Buna göre Eski Rejim ve Devrim yazarı, merkezileşme olgusunun son birkaç yüzyıldır Fransa idare sisteminin hâkim olgularından biri olduğunu anlatmaktadır. Ona göre idare sistemi bakımından Fransa uzunca süredir devam eden farklı adlarda birbirini kopya eden bir sistemi yaşamaktadır.²¹³ Merkezileşmenin damgasını vurduğu idarî sistem içerisinde krallıktan cumhuriyete geçilse bile sistemin ana omurgasını teşkil eden özellik değişmediği için temelden bir farklılaşma yaşanmamaktadır. Devrimin onlarca yıl öncesinde 18. yüzyılın hemen başından itibaren Tocqueville'in incelediği arşiv kayıtlarında yaşanan her zorlukta merkeze bakıldığı ve hükümetin sorumlu olarak düşünüldüğü aktarılmaktadır.²¹⁴ Tekil örneklerin ötesinde bulunan birçok örnekle toplumun hükümet algısını ve merkezden gönderilen memurların halk üzerindeki etkisini tespit eden Tocqueville, merkezileşmenin devrimden çok önce gerçekleşmiş olduğunu anlatmaktadır. Devrimin büyük bir kazanımı olarak sunulan merkezileşme

²¹⁰ *Ibid.*, s. 95.

²¹¹ *Ibid.*, s. 96.

²¹² *Ibid.*, s. 99.

²¹³ *Ibid.*, s. 108.

²¹⁴ *Ibid.*, s. 114.

konusunda Tocqueville'e göre 1789 devriminin toplumsal düzeni oluşturmak bakımından hiçbir etkisi yoktur. Devrim sonrası yaşananların oynadığı rol ise toplumsal olarak uzunca bir süredir yaşanan değişimlerin 1789'un siyaset alanına dâhil ettiği aktörler tarafından hayata geçirilmesidir. Üstelik Tocqueville'e göre devrim sonrasında yaşanan siyasi gelişmelerin böylesine sağlam bir düzene dönüşmesinde devrimden çok önce uzun yıllar boyunca şekillenen toplumsal özelliklerin etkili olduğundan bahsedilebilir.

Devrimle ilgili olarak Tocqueville'in tartıştığı söylemler ele alındıktan sonra akla gelebilecek soruların başında neden devrimi gerçekleştirenlerin bu söylemleri ürettiği gelebilir. Tocqueville'e göre devrime ait yanlış imgeler olarak ifade ettiği tarihsel söylemlerin üretilme sebebi, devrimin varlığını koruma çabasıdır.²¹⁵ Toplumsal ve siyasal olarak büyük bir iktidar değişimini ortaya çıkaran 1789 devrimi, iktidarını sağlamlaştırabilmek ve sürdürebilmek için eski rejim imgeleri üretmek zorundadır.²¹⁶ Tocqueville, devrimin meşruiyet oluşturmak için eski rejim imgelerine yaslandığından bahsetmektedir. Aksi halde devrim aktörlerinin teşebbüs ettikleri geniş çaplı iktidar değişimini gerçekleştirmek için hareket edecekleri bir meşruiyet zemini oluşamayacaktır. "Yeni durumlarına geçmişten hiçbir şey taşımamak için her türlü önlemi aldılar; kendilerini atalarından başka türlü biçimlendirmek için kendi kendilerine her türlü baskıyı dayattılar; nihayet kendi kendilerini tanınmaz kılmak için de hiçbir şeyi unutmadılar."²¹⁷

2. 2. 3. Fransız Devrimi'ne Giden Süreçte Toplumsal Özellikler

Tocqueville'in Fransız Devrimi'yle ilgili hesaplaştığı söylemlerin ardından kitabında yer verdiği önemli konu başlıklarından biri de Fransız Devrimi'ne giden süreçte yaşanan toplumsal değişimdir. Bunların bir kısmına devrimin ürettiği

²¹⁵ **Ibid.**, s. 15.

²¹⁶ **Ibid.**

²¹⁷ **Ibid.**, s. 27. Söz konusu meşruiyet zemini önemlidir. Devrim sonrası atılan her adımın arkasında eski rejim adına oluşturulan imgesel özellikleri bulmak mümkündür. "İlerici" tarih görüşleri bakımından Fransız Devrimi'nin oluşturduğu imgeler o kadar büyük önemdedir ki Hirschman sadece bu imgeleri sorguladığı için Tocqueville'i kendisi gerici olmasa da gericilerin tezlerini destekleyecek fikirler sunmakla itham etmiştir. Bkz. Albert Hirschman, **Gericiliğin Retoriği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

söylemler bahsinde yer verilmişti. Tocqueville, devrim öncesi düzenin Fransa’da nasıl hâkim olduğunu karşılaştırmalı şekilde incelemiştir. Temelde zihninde yer alan soru, Avrupa’nın tamamına hâkim olduğu görülen feodal toplum düzeninin neden sadece Fransa’da karşıt toplumsal hareketlerle yıkıldığıdır. Karşılaştırmalı olarak Avrupa’nın geri kalanında ise söz konusu değişimin neden zaman içerisinde doğallıkla yaşandığını ele almaktadır. Onun bu sorusu demokratik topluma geçişin Fransa’da neden sürekli biçimde kesintiye uğradığına dair sorgulamalarıyla yakından ilişkilidir. Amerika seyahatinden bu yana neden Fransa’da demokratik topluma geçişin despotizme savrulmalarla yaşandığını ve sürekli sekteye uğradığını düşünen Tocqueville için feodalitenin durumu önemli bir sorudur. Feodalitenin nasıl geliştiğini, hangi dinamiklerle ortadan kalktığını anlattıktan sonra devrimi hazırlayan toplumsal şartlara yönelmiştir. Feodalitenin yükselişi, ona karşı toplumsal hareketlerin yükselişi ve devrime giden süreci analiz eden yazar, tarihe atfettiği inşa edici özelliğin nasıl durdurulduğunu yani demokratik topluma doğru yaşanan değişimin nasıl duraklara bölündüğünü anlamaya çalışmıştır.

Tocqueville, feodaliteyi kamu düzeninin sarsıldığı Avrupa düzeyindeki siyasî birlikteliğin binlerce ayrı parçaya bölündüğü ve binlerce siyasî birimin kendi aralarında büyük düşmanlıklar oluşturduğu bir toplum düzeni olarak resmeder.²¹⁸ Siyasi olarak böylesine ayrık görünen düzen içerisinde arşiv çalışmalarında Tocqueville’i hayrete düşüren benzerlikler de ortaya çıkar. Devlet işleyişinde Fransa’da yapılan bir uygulama çok uzak başka bir bölgede aynı şekilde ortaya çıkabilmektedir.²¹⁹ Bir şekilde feodalitenin Avrupa’da çok farklı siyasî yapılar oluşturmuş olsa da bu birbirine düşman yapıların benzer hukukî normlara sahip olduğundan bahseder. Arşivdeki çalışmaları o kadar fazla sayıda benzer hukukî işleyiş göstermektedir ki Tocqueville, “Germen hukuku içerisinde bir siyasî kurum, kural ya da gücü keşfettiğim zaman, iyi araştırdığımda temelde birbiriyle benzer bir şeyi Fransa’da ve İngiltere’de de bulacağımı önceden biliyordum”²²⁰ diyecektir. O kadar ki geriye dönüp arşiv belgelerini, toplumun yöneticilerden ve hukuk sisteminden şikayetlerini değerlendirdiğinde devrimin gerçekleşmesinin çok makul

²¹⁸ Tocqueville, *L’Ancien régime et la révolution*, s. 53.

²¹⁹ *Ibid.*

²²⁰ *Ibid.*, s. 54.

olduğundan bahseder. Dönemi yaşayanların böylesine büyük bir toplumsal olayı beklediklerini anlatır.²²¹ Öyleyse neden Avrupa'nın tamamında hâkim olan büyük oranda benzerlikler içeren siyasi kurumlar ve hukuk düzeni sadece Fransa'da feodalite karşıtı olaylara neden olmuştur? Tocqueville'in zihninde uyanan ve kitabının önemli bir kısmında peşinden gittiği soru budur.²²²

Arşivlerde yaptığı incelemelerde dikkatini çeken en önemli husus sınıf yapısının fiili olarak değişmesidir. Aristokrasinin hâkimiyetinin toplumsal olarak sona ermesine rağmen hukukî düzende aristokratik hâkimiyet devam etmektedir. Devrime giden gelişmeler içerisinde tartışmaların yaşandığı *Etats Généraux*'da grupların kilise mensupları, aristokratlar ve burjuvalar olmak üzere üç kısma ayrılmasının etkili olduğu düşünülecek olursa yazarın ne derece doğru bir tespitte bulunduğu görülecektir. Değişen ekonomik ve sosyal yapıya rağmen aristokrasi ve kilise eski güçlerini korumaya çalışmaktadır. Burjuvazi ise toplumsal olarak sahip olduğu etkinliği siyaset alanına taşımaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Tocqueville, üç şeyi anlatmayı hedeflemiştir.²²³ İlk olarak neden feodalite karşıtı büyük bir toplumsal hareket Fransa'da ortaya çıkmıştır. İkinci olarak içerisinde bulunduğu düzeni yok edecek devrim nasıl olup da yok edeceği toplumsal düzenin içerisinde çıkmıştır. Üçüncü olarak yüzlerce yıldır Fransa'da hâkim olan monarşi, nasıl olup da bir anda tüm gücünü kaybetmiş ve bu durum halk tarafından kolayca sahiplenilmiştir.

Tocqueville'in her üç soru için de bulduğu ortak cevap hukukî düzenle fiilî olarak Fransa'da hayat içerisinde sürmekte olan gelişmeler arasında büyük farklılıklar olduğudur. Fransa'yı diğer ülkelerden ayıran özelliklerin başında fiilî olarak yaşanan değişimin bir türlü hukukî düzene yansıyamamış olması gelmektedir. Bu durumu anlatmak için Tocqueville, toprak mülkiyeti ilişkilerini analiz eder. Devrim öncesi döneme ait incelediği fiilî durumu kayıtlardan elde ettiği örnek olaylarla gösterir. İlk olarak serflerin durumunu ele alır. Köylerde senyörlerin çalışanları olan ve yaşamları da büyük oranda senyörlere bağlı olan serfler hiçbir şekilde bağlı olduğu kişiden izin almadan toprağını terk edememektedir. Ayrıca toprağını değerlendirme konusunda bağlı olduğu kişinin talimatlarına göre hareket

²²¹ *Ibid.*, s. 59.

²²² *Ibid.*, s. 14.

²²³ *Ibid.*, s. 30.

etmek zorunda olmakla birlikte asla çocuklarına mülk edinmişse dahi miras bırakamamaktadır.²²⁴ Ancak Tocqueville'in arşiv kayıtlarında ulaştığı büsbütün farklı sonuçlardır. Köylüler istedikleri gibi mülk sahibi olabilmektedirler.²²⁵ Tocqueville böylelikle devrimin bir söyleminin daha ne kadar haksız olduğunu vurgulamaktadır. Köylüler devrime gelene kadar çok uzun yıllardır fiilî olarak mülk sahibi olabilmektedirler. Hatta Tocqueville, arşiv belgelerinden elde ettiği bilgiler ışığında Fransa'nın Normandiya bölgesinde 13. yüzyıldan bu yana serfliğe dair herhangi bir işaret görmediğini söylemektedir.²²⁶ Fransa'nın sadece birkaç küçük bölgesinde yürürlükte olan serflik, yazılı hukuk bakımından ise hâkim bir toplumsal işleyiş olarak devam etmektedir. Yasal anlamda serf olarak varlıklarını sürdüren köylüler çok daha önceki tarihlerde senyörlerinden bağımsızlaşarak mülkiyet sahibi oldukları, ticaret yaptıkları ve yaşamlarını özgürce organize ettikleri bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedirler. Benzer durum miras bırakma hakkıyla ilgili olarak da geçerlidir. Hukuki olarak serf konumunda bulunan köylülerin toprakları mülk edinme hakları sınırlı olarak mevcut olsa da asla çocuklarına topraklarını miras olarak bırakamamaktadırlar.²²⁷ Fakat tam da bu noktada Tocqueville, Jacques Turgot isimli Fransız siyasetçi ve bürokratin kişisel kayıtlarında incelediği raporlardan hareketle durumun böyle olmadığını göstermektedir. Denetçi olarak taşra eyaletlerinde çalışan Turgot, kraliyet için hazırladığı bir raporda köylülerin sahibi oldukları toprakları çocukları arasında bölerek miras bırakmasının ekonomik verimliliğe zarar verdiğinden bahsetmekte ve köylülerin topraklarının çok küçük birimlere ayrılmasının önüne geçmek amacıyla idarî düzenlemeler yapılması gerektiğine işaret etmektedir.²²⁸ Tocqueville'e göre Turgot'dan aktardığı raporda yazılanlar birçok başka rapor ve kayıta da benzer şekillerde yer almaktadır. Bir başka örnek olarak kilise çevrelerinde tutulan vergi kayıtlarını göstermektedir. Vergi kayıtlarında o kilise çevresinde var olan mülklerin tamamının envanterinin yer alması beklenir. Tocqueville bu envanterlerde mülk sahibi olarak görülen köylülerin

²²⁴ *Ibid.*, s. 64.

²²⁵ *Ibid.*, s. 65.

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ *Ibid.*

²²⁸ *Ibid.*

kayıtlarını yaşadığı dönemdeki vergi mükellefi listeleriyle karşılaştırmıştır. Sonuç köylülerin mülk sahibi olmasının neredeyse imkânsız olduğu serfliğin hukukî egemenliği altındaki bir düzen için şaşırtıcıdır. Tocqueville'in ulaştığı sonuca göre vergi mükellefi oranıyla mülk envanteri arasında nüfusla doğru orantılı bir ilişki vardır.²²⁹ Devrim öncesi Fransa'yla sonrası arasında bir karşılaştırma yapıldığında mülk sahibi kişi sayısı bakımından büyük bir değişiklik gözükmemektedir. Böylelikle Tocqueville, devrimin özel mülkiyeti getirdiği tezinin de doğru olmadığını anlatmaktadır. Devrim, sadece fiili olarak geniş çapta var olan uygulamaların hukukilik kazanmasını sağlamıştır.

Tocqueville, arşiv kayıtlarında devrim öncesi Fransa'daki mülkiyet durumunu analiz ettikten sonra İngiltere ve Almanya'yla karşılaştırmalar yapmaktadır. Özel mülkiyetin daha önce İngiltere'de ve Almanya'da var olduğu düşüncesinin incelediği kayıtlarla birlikte sarsıldığından bahsetmektedir. Burada başvurduğu kaynaklar ise seyahat notlarıdır. Fransa'ya bir gezi düzenleyen Arthur Young isimli seyyahın Fransa köylerinde nasıl olup da özel mülkiyetin böylesine yayıldığına dair gözlemlerini aktarır.²³⁰ Karşılaştırmalı olarak belgeleri incelediğinde de durum, Tocqueville'e göre aynıdır. Fransa, Almanya ve İngiltere'den çok önce köylülerin özel mülkiyet edinebildikleri ve ekonomik hayata özgürce katılabildikleri bir düzen oluşturmuştur. Dolayısıyla Fransa'da köylülerin mülkiyet ilişkilerine dair düzenlemeler fiilî olarak devrimden çok önce gerçekleşmiştir.

Köylülerin mülkiyet ilişkilerini analiz ettikten sonra Tocqueville, köylülerin esas sorununun devrimin iddia ettiği gibi mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanmadığından bahseder. Onun bu konudaki temel tezi köylülerin devrimin gerçekleşmesinin ardından içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşulların 13. yüzyıldan bile daha kötü olduğudur. Bunun sebebi ise ne diğer grupların köylülere yaptığı zulüm ne de hükümetin köylülerin özgürlüklerini elinden almasıdır. Tocqueville'e göre 18. yüzyıla gelindiğinde köylüler rahatça topraklarını işleyebilmekte ve yaşamlarını özgürce sürdürebilmekteydiler. Fakat esas sorun, uzun yıllar içerisinde gerçekleşen sınıfsal ayrımın topluma hâkim olması ve hiçbir şekilde köylülerin toplumun diğer

²²⁹ *Ibid.*, s. 66.

²³⁰ *Ibid.*

üyeleriyle iletişime yahut işbirliğine geçememesidir.²³¹ Tocqueville bu sınıfsal ayrımı “tuhaf bir baskı türü”²³² olarak niteler. Problem toplumun geniş kesimleriyle onu yönetenler arasındaki ilişkinin hukukî ve siyasî boyutlarına ilişkin konulardır. Devrimin iddia ettiği gibi köylüler kesinlikle aristokrasinin ya da özelde monarşinin kulları değildirler. Arşivlerde yaptığı incelemelerde ulaştığı devlet kayıtları bu durumu kesin biçimde göstermektedir. Ancak köylüler vatandaş ya da hemşeri de değildirler.²³³ Söz konusu siyasî açmazın büyüyerek devrime giden yolda önemli ölçüde meşruiyet zemini oluşturduğundan bahsedilebilir.²³⁴ Benzer bir durum taşrayla merkez arasındaki ilişkilerde de kendisini göstermektedir. Taşrada ekonomik faaliyetlerini sürdüren orta ve üst düzeydeki kişilerin vergilerini merkeze ödemeleri toplamda önemli oranda zenginliğin merkezde birikmesine neden olmaktadır.²³⁵ Tocqueville’e göre sınıflar arasında keskin farklılıkların olması ve mevcut sosyoekonomik düzenin sürekli biçimde keskin farklılıkları yeniden üretmesi, devrimi şekillendirmek bakımından son derece etkili olmuştur.

Sınıfsal farklılaşmanın keskinliği bakımından dikkat çekici ilk husus, feodal sistemin Avrupa’nın tamamında oluşturduğu farklı tabakalar arasında geçişkenliğe izin vermeyen toplumsal yapısıdır. Bu toplumsal yapı yaşanan değişim süreçlerinin tamamında her grubun kendi çıkarının peşinden koşmasına neden olmuş ve toplum olarak bir araya gelinerek sorunların tartışılacağı platformlar asla mevcut olamamıştır. Her grup, toplumun içerisinde farklı çıkarların peşinde koşmaktansa cemaat gibi kendi içlerine kapalı olarak diğerlerine karşı ontolojik bir mücadeleyi yöntem belirlemişlerdir.²³⁶ Tocqueville bu noktada XI. Louis döneminde soyluluğun para karşılığında satılması girişimini sınıflar arasında kaynaştırmaya neden olacak bir çaba olarak değerlendirmektedir.²³⁷ Avrupa’nın hiçbir yerinde benzer yaygınlıkta bir uygulamanın bulunmamasını ilgiyle not eden Tocqueville, Fransa’ya has bu uygulamanın aristokrasi ve burjuvazi sınıflarının kaynaşması bakımından önemli

²³¹ *Ibid.*, s. 167.

²³² *Ibid.*

²³³ *Ibid.*, s. 168.

²³⁴ *Ibid.*

²³⁵ *Ibid.*, s. 167.

²³⁶ *Ibid.*, s. 130.

²³⁷ *Ibid.*, s. 133.

olduğunun altını çizer.²³⁸ Fakat toplumun geniş kesimlerini teşkil eden köylülerin sistemden dışlanmışlığına bu durum cevap vermemektedir. Aristokrasiyle burjuvazi arasında bir tür uzlaşma üretmeyi amaçlayan bu girişim, köylülerin daha fazla sistem dışında kalmasına neden olmuştur.

Toplumda ait olunan gruplar üzerinden var olunabileceğini anlatan Tocqueville, birey diye bir sözcüğün bulunmadığından bahseder.²³⁹ Ait oldukları grubun hiçbir anlam ifade etmediği, nüfus itibarıyla de toplumun en büyük kısmını oluşturan köylüler, tamamen sistemin dışarısında kalmaktadırlar. Üstelik Tocqueville'in anlattıklarıyla birlikte düşünülecek olursa uzunca yıllardır mülkiyet sahibi olan, ticaretle uğraşmak isteyen ve toplum içerisinde güçlü bir konuma ulaşmayı hedefleyen köylüler sistemli şekilde dışlanmaktadır. Aristokrasi ve burjuvaziyi kapsayan Versailles, köylüler için hukuka aykırı fiilî durumlara göz yummaktan başka hiçbir eylemde bulunmamaktadır. Gruplar üzerinden örgütlenen ve iktidarın gruplar üzerinden dağıtıldığı toplumsal düzen içerisinde köylülerin hiçbir yeri bulunmamaktadır. Köylülerin devrim hareketlerine verdikleri geniş çaplı desteğin arkasında bu durumun yer aldığı düşünülebilir. Süreç içerisinde monarşi sadece burjuvazi, aristokrasi ve ruhban sınıfı arasında siyasal dengeleri gözeterek oluşturmaya çalıştığı birlik içerisinde geniş halk kesimlerini sistem içerisine çekecek hukukî düzenlemeler yapabilme kapasitesinden uzaklaşmıştır. Zira ayrıntılarıyla incelenecek edebiyatçılar dışında geniş halk kesimlerinin siyasal olarak çıkarlarını dile getirecek hiçbir aktör bulunmamaktadır. Edebiyatçıların söylemleri de fazlasıyla felsefî ve ütöpik düşüncelerle dolu olmakla birlikte siyasetin somut gündemiyle bağlı halkın taleplerini karşılayacak ölçüde güçlü değildir.

Devrimin köylüleri özgürlüğe kavuşturduğunu ve onlara özgürlüklerini verdiğini iddia eden söylemle hesaplaşan Tocqueville, devrimi hazırlayan ve ona rengini veren iki gelişmeyi sonraki kısımlarda tartışmaktadır. Söz konusu iki mesele, edebiyatçıların devrimin ana aktörü haline gelmesi ve dinsizliğin toplumsal olarak egemen bir tutkuya dönüşmesidir. Devrimin aktörlüğü ve karakteri bakımından Tocqueville bu iki meseleyi önemli olarak değerlendirir.

²³⁸ **Ibid.**

²³⁹ **Ibid.**, s. 140.

Fransız Devrimi'nin aktörlüğü bakımından edebiyatçıların oynadığı rol, Tocqueville'e göre daha önce hiçbir toplumsal olayda görülmemiştir.²⁴⁰ Edebiyatçıların hiçbir ülkede devrim sürecinde olduğu kadar siyasi gücü elinde bulundurmadığını anlatmaktadır. Çok sayıda memurla dolu dev bir bürokratik yapıya sahip olan ve aynı şekilde gelişmiş bilimsel organizasyonların bulunduğu Fransa'da edebiyatçıların önde gelen siyasi aktörlere dönüşmesinin ilk bakışta hayretle karşılanabileceğinden bahseder.²⁴¹ Tocqueville'e göre siyasete ilgileri bulunan edebiyatçıların devrim sırasındaki konumlarını ilginç kılan, dönemin siyasetinin başlıca aktörlerine dönüşmeleridir. Süreç içerisinde birçok edebiyatçının ilgilendikleri sanat alanlarını bırakarak tamamen hükümetin görev alanıyla ilgili konulara girdiklerinden bahseder.²⁴² Ona göre Fransa'da siyasî yapı incelendiğinde edebiyatçıların devrim sırasındaki rolleri hiç de şaşılabilecek bir durum değildir. Tocqueville'e göre edebiyatçıların saray çevrelerinden uzak oluşu, mevcut sistem içerisinde hiçbir bürokratik konumda yer alamayışları ve onları onurlandıracak hiçbir mekanizmanın bulunmaması edebiyatçıları halka yakınlaştırmıştır. Kendi siyasî taleplerini güçlü bir söylem diline dönüştürecek başkaca bir aktöre sahip olmayan halkla edebiyatçıları arasında kurulan birliktelik edebiyatçıları devrimin sözcüsü haline getirmiştir. Mevcut sistem içerisinde hiçbir konumu bulunmayan edebiyatçıları ise hem hayallerini siyaset yoluyla gerçekleştirmek hem de kendilerine toplumsal bir konum elde edebilmek için siyaset alanına dâhil olmayı kabul etmişlerdir.²⁴³

Tocqueville'in belirttiğine göre edebiyatçıların devrim sürecinde kazandıkları siyasî rolün oluşmasında yapısal bir faktör daha etkili olmuştur. Uzun yıllardır taşranın idaresinde önemli rol oynayan idare meclislerinin işlevini yitirmesi, merkezde ise Etats Généraux'nun uzun süredir toplanmaması halkın siyasî taleplerinin yöneleceği bir alanın bulunmamasına neden olmuştur. Bu nedenle Tocqueville'e göre geniş toplumsal kesimlerin zihinleri siyaset alanı hakkında bilgi edineceği kanallardan yoksun kaldığı için halkın zihinleri edebiyatçıların fikirlerine

²⁴⁰ **Ibid.**, s. 187.

²⁴¹ **Ibid.**

²⁴² **Ibid.**

²⁴³ **Ibid.**, s. 189.

ve ütopyalarına açık hale gelmiştir.²⁴⁴ Bu durum, siyasetin ifade biçimlerini ve içeriğini de etkilemiştir. Siyaset felsefî tartışmalarla dolu hale gelmiştir. Halkın kamusal hayatla ilgili tüm taleplerini felsefî bir dile tercüme eden edebiyatçılar aynı zamanda devrim sonrasında gelişecek siyaset dilinin felsefî kavramlar ve sorularla dolmasına neden olmuşlardır.²⁴⁵ Tocqueville'in burada ilave ettiği bir başka durum ise halkın talepleriyle felsefî dili buluşturan edebiyatçıların kaleme aldıkları yazıların topyekûn bir değişime neden olacak düzeyde siyasî değişim talepleriyle dolu olmasıdır. Zamanla edebiyatçıların tek uğraşısı siyaset haline gelmiştir. Eserleri estetik değerlerden ve ifadelerden ziyade tamamen geleceğin toplumunu oluşturacak fikirlerle dolmuştur. Siyaset alanlarının büyük bir kısmı kendisine kapalı olan geniş halk kesimleri de edebiyatçıları kendi sözcüleri olarak görmüşlerdir. Tocqueville burada edebiyatçıların saraya eklemlenmelerine ilişkin direkt bir yargıda bulunmamaktadır. Neden saray ya da aristokrasi edebiyatçıları kendi taraflarına çekmeyi başaramamıştır? Tocqueville incelemesinde bu meseleye yer vermemiştir. Fakat anlattıkları üzerinden yorumlanabilecek olan son derece ayrılmış ve toplum (*society*) olma özelliği göstermeyerek farklı toplulukların (*community*) kendi çıkarlarını siyasette takip ettikleri 19. yüzyıl Fransası içerisinde edebiyatçılar belagatin gücüyle ve halkın sözcülüğüyle siyaset alanında bir aktör haline gelebilmişlerdir. Edebiyatçıları önemli bir siyasal aktör olarak ön plana çıkaran ayrılmış bir toplum geniş halk kesimlerinin sözcülüğünü yapmalarıdır. Adeta o dönem edebiyatçı olmanın ontolojisi bu siyasal pozisyonla özdeşleşmiştir.

Ayrıntılı şekilde her üç sınıfa, aristokrasiye, ruhbanlara ve burjuvaziye ait dokümanları, devlet arşivlerini ve dönemin önemli figürlerinin kişisel arşivlerini incelediğinde Tocqueville, kendisinde “dehşet”²⁴⁶ uyandıran bir durumla karşılaştığını anlatır. Farklı kesimlerden incelediği tüm değişim taleplerini bir araya getirdiğinde kapsamlı bir sosyal değişimin arifesinde olduğunu belirtmektedir.²⁴⁷ Edebiyatçıların felsefî fikirleriyle dolan siyaset alanının talepleri hızlı şekilde değişim taleplerine dönüşmüştür. Her kesim kendi ütopyasının acele şekilde hayata

²⁴⁴ *Ibid.*, s. 190.

²⁴⁵ *Ibid.*, s. 191.

²⁴⁶ *Ibid.*, s. 192.

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 193.

geçmesini istemektedir. Tocqueville'e göre sınıfların birbirinden bağımsız olarak mevcut düzeni yererek kendi ütopyalarının peşinden koşması düzenin yok olmasına neden olacak devrim için uygun zemini oluşturmaktadır²⁴⁸.

Hukukî durum da her kesimin kendi ütopyasının peşinden koşmasına ve düzeni yıkıcı şekilde çalışmasına neden olmaktadır. Tocqueville'e göre yasa yapım süreçlerinin geleneksel ve düzensiz oluşu herhangi bir alanda memnun olunmayan yasaların değiştirilmesini neredeyse imkânsız kılmaktadır. Edebiyatçıların oluşturduğu felsefî dilin ütopyacı söylemleriyle birlikte düşünüldüğünde toplum nezdinde düzenden kopuş iradesinin hızlı şekilde güçlendiği görülmektedir. “(Y)aşam koşullarının sabit ve yükümlülüklerin eşitsiz olarak kaldığı gerçek toplumun üstünde, böylece yavaş yavaş, içinde her şeyin basit ve uyumlu, tekdüze, tarafsız ve akla uygun görüldüğü imgesel bir toplum inşa oluyordu.”²⁴⁹ Öyle ki idareci elitlerden başlayarak edebiyatçıların oluşumuna öncülük ettiği siyaset dilini kullanmak son derece yaygındır. XVI. Louis'nin fermanlarında geçen kavramları inceleyen Tocqueville, devrimin ürünü olarak değerlendirilen insan hakları yahut doğal haklar gibi kavramlara yapılan atıfların sayısı karşısında şaşkınlığını belirtecektir.²⁵⁰

Kamusal işlerin sadece elitler tarafından dile getirilen kısımları değil halkın siyaset alanıyla ilgili konuştuğu dil de Tocqueville'e göre fazlasıyla felsefe yüklüdür. Halkın idarecilere sorunlarını aktarırken kullandığı yurttaş yahut vatan gibi kelimeleri çok eski tarihlerde kullanmaya başlamış olduklarını Tocqueville hayretle karşılar.²⁵¹ Edebiyatçıların liderliğinde oluşan yeni felsefe yüklü siyaset dili zaman içerisinde o kadar kabul edilir ki gelişmekte olan bu yeni anlam dünyasını Fransız kültüründen ayırmak artık mümkün değildir. Tocqueville, devrimle birlikte siyasetin konusu haline geldiği söylenen birtakım değerlerin, edebiyatçıların Fransız siyasetine süreç içerisinde kazandırdığı kavramlar olduğunu anlatır. Cumhuriyet'in motto kelimeleri; özgürlük, eşitlik, kardeşlik devrimden çok daha önce devletin resmi evraklarında ve vatandaşların şikayet dilekçelerinde kullanılmaktadır.

²⁴⁸ **Ibid.**

²⁴⁹ **Ibid.**, s. 195.

²⁵⁰ **Ibid.**, s. 197.

²⁵¹ **Ibid.**

Devrimi hazırlayan süreçte egemen olan bir başka özellik ise devrim öncesi toplumda gelişen dine karşı akımlardır. Tocqueville'e göre Fransa dışında Avrupa'nın hiçbir yerinde dinsizlik burada olduğu kadar geniş ilgiyle karşılanan, yıkıcı etkiler doğuran ve düşüncelerini topluma hoşgörüsüzlükle dayatan bir karakter kazanmamıştır.²⁵² Toplumda hızlı şekilde yayılan dine ve dinî kurumlara muhalefet, devrim öncesi toplumunun oluşturduğu hareketliliğin belirleyicisi olmuştur. Bu durum, devrim sonrası siyasî gelişmelere, tarihsel olarak kurulacak din - devlet ilişkilerine dair doğurduğu sonuçlar bakımından önemlidir. Bu çerçevede Tocqueville, toplumda etkili olmaya başlayan din karşıtı akımların devrim içerisindeki aktörlüğünün iki önemli sonuç doğurduğundan bahseder. İlk olarak devrimle birlikte imparatorluğun ürettiği sivil yasalar ve dinin ortaya koyduğu ahlaki normlar ortadan kalktığı için toplumda kaos hâkim olmaya başlamıştır. Bireylerin referansta bulunacakları, doğru kabul edecekleri yahut kendi davranışlarını şekillendirebilecekleri herhangi bir kıyas noktası devrimle birlikte kalmamıştır. Ne din, ne devlet ne de bir başka kurum uzun yıllar boyunca Fransız toplumuna değer aşılayabilecek durumda değildir.²⁵³ İkinci olarak din karşıtı akımların devrimle birlikte güçlenmesi Tocqueville'e göre aristokrasiyi öncesinde olmadığı kadar dine bağlı hale getirmiştir.²⁵⁴ Benzer bir durumun sonraki süreçte toplumu kontrol altına almak için burjuvazi tarafında da yaşandığını kaydeden Tocqueville, devrim sonrası kaosu yoğunlaştığı noktada dine karşı fikirlerin önemini kaybettiğinden bahseder.²⁵⁵ Toplumsal düzeyde süreç içerisinde devrimin oluşturduğu her türlü değer reddedildiği, değiştirilmeye çalışıldığı kaotik bir durum oluşmuştur. Böylece Tocqueville'e göre tekrar dinî fikirlere itibar edilmeye başlanmıştır.²⁵⁶ Bu durum, devrimin sonraki süreçte Tocqueville'in ilerleyen kısımlarda üzerinde durulacağı üzere devrimin dinsel bir karakter kazanmasıyla ilgili söyledikleriyle de ilgilidir. Devrim, din karşıtı muhalefetten beslenerek sonrasında kendi ürettiği ve aslında

²⁵² **Ibid.**, s. 199.

²⁵³ **Ibid.**, s. 206.

²⁵⁴ **Ibid.**, s. 204.

²⁵⁵ **Ibid.**

²⁵⁶ **Ibid.**

Tocqueville'e göre Fransa'da yüzlerce yıldır devam etmekte olan sürecin sonucunu teşkil eden değerleri, insanların normları olarak kabul ettirmeye başlamıştır.

2. 2. 4. Fransız Devrimi'ni Oluşturan Dinamikler ve Devrimin Gelişimi

Tocqueville, devrimi hazırlayan toplumsal özellikleri inceledikten sonra eserinde devrimi oluşturan dinamiklere ve devrimin gelişimine yer verir. Bu çerçevede siyasi özgürlüklerin gelişimini, sınıfsal ayrışmayı, eski rejimin özgürlük anlayışının devrimin gelişimine olan etkilerini, Fransa'nın sosyoekonomik durumunun devrim üzerindeki etkilerini, devrimin gelişimde meydana gelen ayaklanmaların boyutlarını ve merkez - taşra geriliminin devrime olan etkilerini tartışır.

Önceki kısımlarda Fransa'da devrimin yaşandığı dönemde kamusal alanda var olabilmenin tek mümkün yolunun bir gruba aidiyetin bulunması olduğu incelenmişti. Zamanla saraya eklemlenen aristokrasi ve burjuvaziyle birlikte tarihsel olarak iktidar alanları tanımlı olan kilise, kamusal hayatı şekillendirmektedir. Geniş halk kitleleriye ait oldukları grubun siyasi hakları bulunmadığı için bu konularda söz sahibi değildir. Dolayısıyla her üç sınıfın kendi çıkarlarını takip ettikleri meclislerde aldıkları kararlar ve devrim olaylarının başlamasında etkili olan Etats Généraux kararlarının oluşturduğu sistem, kitleler üzerinde baskı yaratmıştır. Halkın önemli bir kısmının siyaset alanına dahil olamaması, karar süreçlerinin dışarısında bırakılmaları devletin uygulamalarının üzerlerinde oluşturduğu baskıları arttırmaktadır. Tocqueville'e göre söz konusu baskıların somut şekilde incelenmesine en iyi örnek, vergi politikalarındaki değişimlerdir. Etats Généraux'da alınan kararlarla şekillenen vergi sistemi gerçek kazançları vergilendirmekten oldukça uzaktır.²⁵⁷ Sistem içerisinde dolaylı vergilerin oranları her geçen gün hızlı şekilde artmaktadır. Kazanç durumlarına bakılmaksızın halkın tamamından alınan vergilerle kamu maliyesinin finanse edilmeye çalışılması günlük kullanılan ürünlerin fiyatlarının artış göstermesine neden olmaktadır.²⁵⁸ Dolayısıyla toplumun geniş kesimleri üzerine ödeyemeyecekleri kadar vergi sorumluluğu yüklenmektedir.

²⁵⁷ **Ibid.**, s. 144.

²⁵⁸ **Ibid.**, s. 145.

Böylelikle büyük oranda zenginliği ellerinde tutanlar vergi yüküne katılmamaktadırlar.²⁵⁹ Vergi sisteminin problemli yanlarıyla birlikte kamu maliyesinin yönetimi de Tocqueville'in incelediği vergi kayıtlarına göre dehşet verici bir sistemsizlik içerisindedir. Devlet alacaklarının yaşanan ekonomik bunalımlar içerisinde yok pahaya satılması, alınan yüksek faizli borçlar ve krallığın el konulan mülklerine sahip çıkılamaması, toplanan vergilerin de verimli şekilde kullanılmasının önüne geçmektedir.²⁶⁰ Büyük oranda sınıfsal yapıdan kaynaklanan yönetim sorunlarının geniş toplum kesimleri üzerinde baskıları arttırması hem toplumsal problemleri karmaşık hale getirmiş hem de sınıfsal farklılıkları daha da keskinleştirmiştir. Tocqueville'e göre devrim olaylarının yaşandığı dönemde her üç sınıf arasında birbirlerine duydukları nefret hızla artmıştır. Bu durumun devrim sonrası gelişmeleri de olumsuz etkilediğini düşünen Tocqueville, uzun yıllar sosyoekonomik düzenin bir sonucu olarak ayrıkşı şekilde yaşamaya mecbur bırakılmış her üç sınıfa mensup bireylerin sınıfları birbirinden keskin şekilde ayıran düzeni ortadan kaldırdığından bahseder. Sonraki süreçte ise her üç sınıfın birbirlerine duydukları nefret, artarak devam etmiştir.²⁶¹

Tocqueville'in devrimin gelişimiyle ilgili incelediği ikinci alan özgürlüklerdir. Kamusal işlere katılımın gruplarla sınırlı olduğu sistem içerisinde özgürlük alanları kısıtlanan geniş halk kitlelerinin devrim olaylarına katılmalarının en önemli sebebi, özgürlük alanlarını geliştirmek istemeleridir. Bu durum, devrim sonrasında alınan kararlara da yansır. Tocqueville'e göre bir anda kendilerini sınırlayan tüm bağlardan kurtulduklarını gören bireyler kendilerini ne yapacaklarını bilemez bir halde bulurlar. Tocqueville'e göre bu durumu en iyi anlatan kilise çevrelerindeki görevlilerin hazırladıkları raporlardır.²⁶² Bu raporlara göre uzun süre kamusal işlerden uzak tutulmuş halk, özgürlüğün verdiği itici güçle tüm kamusal alanlarda var olmaya çalışır. Önceki kısımlarda ele alındığı üzere hukuki ya da ahlaki normların bir anda yıkıldığı yani kamusal alanı düzenleyen hiçbir kuralın var olmadığı bir sosyal yaşam

²⁵⁹ **Ibid.**

²⁶⁰ **Ibid.**, s. 146.

²⁶¹ **Ibid.**, s. 153.

²⁶² **Ibid.**, s. 159.

içerisinde kaos kaçınılmaz hale gelmiştir.²⁶³ Tocqueville'e göre herkesin kendi doğrusunu mutlak şekilde dayatmaya çalıştığı bir sistem ortaya çıkmaktadır. *Eski Rejim ve Devrim* kitabı boyunca izini sürdüğü Fransa'da demokratik kurumların ve geleneklerin neden yerleşemediğine dair sorgulamaları düşünüldüğünde bu tespiti cevabının ana fikrini teşkil etmektedir. Özgürlüğün demokrasi için temelde büyük önem taşıdığını düşünen Tocqueville'e göre "kuralsız özgürlükler"²⁶⁴ kaosu arttıracığı için despotizmin yeniden Fransa'da hâkim olmasına neden olmuştur.

Tocqueville, Fransız devrimini incelemek için kaleme aldığı eserinde devrim teorisi alanına da girebilecek bazı tespitler ortaya koymuştur. Söz konusu tespitlerinden birisi ve görece daha meşhur hale gelmiş olanı devrimlerin ekonomik yapının kötüye gittiği dönemlerde yaşanmayacağına dair tespitidir. Bunun yerine Tocqueville'e göre devrimi en fazla olası kılan, uzun süren ekonomik sıkıntılardan sonra yaşanan iyileşmelerdir. Ona göre uzun süren baskı dönemlerinin ardından eğer toplumun önünde açılan yeni fırsatlar sağlıklı şekilde yönetilmezse devrim giderek kaçınılmaz hale gelecektir.²⁶⁵ Fransa örneğinde gerçekleşen durum, ona göre tam da budur.

Tocqueville, incelediği kayıtlarda 17. yüzyılda Fransa ekonomisinde büyük problemler olduğundan bahseder.²⁶⁶ Krallık denetçilerinin hazırladığı raporlara dayandırdığı tespitlerine göre yüz yıldan fazla bir süre Fransız ekonomisi büyük yapısal sorunlar ve bütçe açıklarıyla baş etmek zorundadır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise durum giderek farklılaşmaktadır. Paris'te başlayan zenginleşme krallığın merkezinde ekonomik durumun hızlıca iyileşmesine ortam hazırlamıştır. Her ne kadar zenginlik başlarda krallığın tamamına yayılamamış ve taşrada büyük ekonomik zorluklar devam etmiş olsa da kamu mali sistemi önemli oranda düzelmiştir.²⁶⁷ Zenginlik Paris'ten başlayarak süreç içerisinde taşra şehirlerine de yayılacaktır. Tocqueville, dönemin Fransa idari sisteminde hem yürütme hem de yargılama gücü bakımından hayatî derecede önemli rol oynayan krallık

²⁶³ *Ibid.*, s. 165.

²⁶⁴ *Ibid.*, s. 166.

²⁶⁵ *Ibid.*, s. 227.

²⁶⁶ *Ibid.*, s. 220.

²⁶⁷ *Ibid.*, s. 221.

denetçilerinin raporlarındaki dönüşümü kanıt olarak göstermektedir. 18. yüzyılın başında asker toplamak ve vergileri düzenli şekilde tahsil etmek gibi temel devlet güçlerini kullanan denetçiler aynı hak ve görevlere sahip olmakla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündemlerini tamamen değiştirmişlerdir.²⁶⁸ Krallık denetçilerinin görevleri artık kamusal zenginlikleri arttıracak projeler ve yatırımlar yapmaktır. Önceden temel ilgisi görevli olduğu şehirleri itaatkâr olarak tutmakken sonraki süreçte kamusal hizmetlerin şehirlere ulaştırılıp oradaki ekonomik hayatın nasıl canlanacağı üzerine çalışmaya başlamışlardır. Bu durum şüphesiz kraliyet denetçilerini oluşan kamusal zenginliği dağıtan aktörler haline getirmiştir.²⁶⁹ Tocqueville'in arşivlerde incelediği kayıtlara göre sosyal yardımlarda tüm 18. yüzyıl boyunca hiç olmadığı kadar büyük bir artış yaşanmaktadır. Artan zenginlikle birlikte daha önce sadece itaat altına alınmaya çalışılan kitleler, devrim olaylarının yaşandığı dönemlerde yapılan sosyal yardımlarla da sistemin uyumlu bireyleri haline getirilmeye çalışılmaktadır.²⁷⁰ Tocqueville, devletle vergi toplama hakkı verdiği kişiler arasında yapılan sözleşmelerin mali büyüklüklerinin yaptığı incelemelerde her yıl katlanarak arttığını da tespitlerine ekler.²⁷¹ Yaşanan siyasi gelişmeler ve Amerika'ya verilen borçlar nedeniyle kamu maliyesinde borçlar oluşsa da oluşan ekonomik büyüklük gerçek kişilerin hızla zenginleşmesine yol açmaktadır. Tam da bu noktada Tocqueville'e göre birkaç on yıl önce yaşadığı toplumdan umudu kesenler artık geleceğe dair büyük umutlar taşımaktadırlar. Toplum herhangi bir şekilde umutlarını zedeleyecek bir gelişmeyle karşılaştığında yaşayacağı hayal kırıklığı da o nispette büyük olacaktır.²⁷² Hayal kırıklığına neden olabilecek en önemli belirleyici güç ise oluşan zenginliğin yönetiminde ortaya çıkabilecek sorunlardır.

Tocqueville arşivde 18. yüzyıl boyunca yol yapımlarına dair kayıtları inceler ve şaşırtıcı sonuçlara ulaşır. Krallığın taşrada halkın ulaşım imkânlarını geliştirmek için kullanılmak üzere ayırdığı bütçe kaynakları verimli şekilde kullanılmamaktadır.

²⁶⁸ *Ibid.*, s. 222.

²⁶⁹ *Ibid.*

²⁷⁰ *Ibid.*, s. 224.

²⁷¹ *Ibid.*

²⁷² *Ibid.*, s. 228.

Şehirler arası yolları yapmak amacıyla ayrılan kaynaklar aristokrat ailelerin mülklerine giden yolları düzenlemek için kullanılmaktadır.²⁷³ Kamu maliyesinin yatırım kaynakları sadece elitlerin gelirlerini arttıracak kanallara yönlendirilmektedir. Kamusal işlere katılımın ancak ait olunan gruplar kanalıyla gerçekleştiği sistemde her ne kadar taşranın sorunlarını çözecek mali kaynaklar merkezde belirlenen işler için ayrılrsa da uygulamada zenginler lehine kararlar alınmaktadır. Tocqueville'e göre hızla büyüyen ekonomik yapı içerisinde siyasî kurumların kararlarındaki adaletsizlik daha da büyük sonuçlar doğurmaktadır. Toplumun gelecekte beklediği bu kararlarla zedelenmekte ve siyasî karar alma süreçlerinin toplumsal zenginlikleri dağıtırken ürettiği memnuniyetsizlik kitle hareketlerine neden olmaktadır. Ona göre devrim olaylarının büyük kitleler halinde gerçekleşmesinin temelinde bu vardır. Devrimin ürettiği idarî mekanizmalarla eski rejimin kurumları arasında değişim yaratacak nitelikte farklılık mevcut değildir. Aksine devrim, eski rejimin birçok idarî uygulamasını devam ettirmiştir. Mesele, zenginliğin nasıl dağıtılacağıyla ilgili olduğu için devrim sonrasında dağıtım mekanizmalarının sadece yeniden üretilmesi sağlanmıştır. Üstelik devrim, kendi yarattığı imgeler ve meşruiyetle yeniden dağıtımı Tocqueville'e göre daha da şiddet yüklü şekilde gerçekleştirmiştir.²⁷⁴

Tocqueville'in siyasî karar alma süreçlerinde zenginliğin yeniden dağıtımında oluşan adaletsizliklere ilişkin incelemeleri sadece siyasî karar süreçleriyle ilgili değildir. Merkez ve taşra arasında her bakımdan oluşan uçurumun da devrime yol açan olayların yönetilmesinde sorunlar ortaya çıkardığını düşünmektedir. Ona göre bütün 16. yüzyıl boyunca yaşananlar Paris'i merkez olarak ortaya çıkarmış ve ekonomiden siyasete ve kültür hayatına kadar her düzeyde Paris tek merkez haline gelmiştir. Tüm toplumsal zenginlikler Paris'e akmaktadır. Bu durum aynı zamanda Paris'i büyük bir işçi kenti haline getirmektedir. Üstelik vergi sistemi de bu durumu teşvik etmektedir. Paris'e kurulan bir işletmenin çok daha az vergi ödeyeceğine dair hukukî düzenlemeler Fransa'da ekonomik sistemin büyümesinin aynı zamanda Paris'in de büyümesi anlamına geldiği bir yapı ortaya çıkarmaktadır.²⁷⁵ Tocqueville

²⁷³ *Ibid.*, s. 235.

²⁷⁴ *Ibid.*, s. 244.

²⁷⁵ *Ibid.*, s. 119.

böylece Paris'in süreç içerisinde tüm Fransa'nın "efendisi"²⁷⁶ haline geldiği bir sürecin yaşandığından bahsetmektedir. Büyük bir işçi kentine dönüşen Paris'te çalışma hayatında oluşan zorluklar ve siyasî kararların zenginliğin adaletsiz şekilde dağılmasına neden olacak etkileriyle Paris, her an patlamaya hazır bir bomba haline gelmektedir. Kraliyetin merkezinde böylesine tehlikeli bir sorunun ortaya çıkışı süreç içerisinde fark edilse de Tocqueville'e göre hızlı kararlar alınamadığı için oluşan sorunların üstesinden gelinebilmiştir.²⁷⁷ Bu sebeple devrim olayları başladığında yakılacak bir kıvılcımla harekete geçecek çok büyük bir enerji Paris sokaklarında her geçen gün birikmiştir. Her ne kadar Fransa'da siyasî merkezileşme toplumun tamamında uygulanabilen yasaların ortaya çıkmasına ve böylece büyük bir ekonomik yapının oluşmasına elverişli zemin hazırlamış olsa da aynı zamanda sistemi ortadan kaldıracak gücün sistem içerisinde doğmasına neden olmuştur.

Tocqueville, Eski Rejim ve Devrim başlıklı metniyle Fransa'da gelişmesi için hem entelektüel hem de siyaset adamı olarak çalıştığı demokratik kurumların ve geleneklerin sürekli sekteye uğramasının tarihsel sebeplerine yönelmiştir. Temelde devrimin yol açtığı gelişmelerin zaten demokratik dönüşüm içerisinde olan toplumu despotizme sürüklediğini düşünen Tocqueville, devam metni olarak kaleme almayı planladığı devrim sonrası Fransa'sının tahliliyle tarihsel sebeplerin demokratik topluma dönüşümde neden olduğu sonuçları daha somut biçimde açıklamayı hedeflemekteydi. Ancak bu hedefini gerçekleştiremedi. Tocqueville'in bu eseri, sadece Fransız Devrimi'ni açıklamak ya da devrim teorisi alanına katkı sunmak için değil modern sosyal bilimlerin çalışma yöntemi bakımından da önemli bir katkı olmuştur. Tocqueville, Fransa'da aristokratik toplumdan demokratik topluma yaşanan değişimi ya da genel anlamıyla toplumsal değişimleri kendisini izleyen nesillerde farklı temalar ve ilgilerle inceleyen sosyologlardan birkaç on yıl önce modern sosyal bilimlerde daha sonra yöntem haline gelecek çalışma yollarıyla incelemiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Tocqueville düşüncesinin sosyal bilimsel boyutları ve modern sosyal bilimlere bu anlamdaki katkıları incelenecektir. Siyasetçi ve entelektüel olarak hem teorik hem de pratik düzeylerde ilgilendiği konuları hangi

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Ibid.

yöntemsel yolları takip ederek incelediği onun düşüncesini kavramak bakımından büyük bir öneme sahiptir. Toplumsal değişimi kendi oluşturduğu demokratik toplum ideal tipi çerçevesinde analiz etmeye yönelen ve bu ana tema etrafında birçok sosyal bilim konusunu ele alan düşünürün söz konusu fikirlerinin pratiğiyle ilgisini gösterecek olan aynı şekilde yöntemsel pozisyonudur. Üçüncü olarak ise kendisinden sonra önemli bir araştırma gündemini miras bırakan Tocqueville'in sosyolojik düşünce geleneğiyle ilişkisini anlamak; yöntemsel düşünceleri, teorik fikirleri ve bu teorik fikirlerden güç alarak ortaya koyduğu eylemler arasındaki ilişkilerin belirginleşmesini sağlayacaktır.

3. Alexis de Tocqueville Düşüncesinde Yöntem

3. 1. Tocqueville Yöntemsel Arayışları

Alexis de Tocqueville'in entelektüel mirası, modernliğin erken dönemlerinde teşekkülünü tamamlayacak demokratik topluma dair incelemeleriyle ve onu gelecekte bekleyen sorunları tespitle sınırlı kalmamıştır. Tocqueville, teşekkülünü henüz tamamlamadığını düşündüğü modern demokratik toplum düzenini incelemek için yeni yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğini düşünmekte ve yeni bir araştırma gündemiyle modern topluma yaklaşılmasını tavsiye etmektedir. *Amerika'da Demokrasi* kitabının hemen girişinde incelediği yeni dünyanın toplumsal özelliklerinin yeni bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. “Yepyeni bir dünya için yeni bir siyaset bilimi gereklidir.”¹ Bu cümleyle içinde yaşadığı dönemin büyük dönüşümleri içerisinde barındırdığını düşünen Tocqueville, toplumsal yapının ve siyasî kültürün değiştiğini ifade etmektedir. “Geçmiş geleceği artık aydınlatmadığında, zihin ancak karanlık dehlizlerde ilerler”² diyerek geçmişin kural ve değerlerinin yaşadığı dönemin toplumunu ve siyasetini şekillendirmede yeterli olamayacağını ifade etmektedir.

Eski yöntem ve kurallarla düşünüldüğünde geleceğin toplumunun anlaşılamayacağını ve karşılaşılabilecek sorunların üstesinden gelinemeyeceğini düşünen Tocqueville'in yeni bir siyaset bilimi olarak ifade ettiği çerçeve, aslında toplum incelemelerinde hukuktan siyasete, ekonomiye ve kültüre kadar her boyutta yeniden şekillendirilmesi gereken inceleme alanlarına sahiptir. Ona göre modern demokratik toplumun karmaşıklığı ancak bu yeni düşünme yöntemleriyle incelenebilir hale gelmektedir.³ Tocqueville'in yaşadığı 19. yüzyılın ilk kuşağı için değişen toplumları inceleyecek yeni yöntemler geliştirmek ortak bir amaçtır. 18. yüzyılın sonundan itibaren mevcut bilgi ve düşünce yöntemlerinin sınırlılığının anlaşılması yeni düşünce yöntemleri arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Modern sosyal bilimlerin oluşumuna da sahne olan bu dönemde birçok bilimsel disiplin kurumsallaşmaya

¹ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 41.

² *Ibid.*, s. 45.

³ Craiutu, “What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?”, s. 190.

başlamıştır. Sosyoloji bilimi de aynı sürecin ürünüdür. Tocqueville'in yeni düşünce yöntemleri arayışıyla sosyolojinin bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkışı birbirini izleyen tarihsel dönemlerdir. Bu çerçevede Tocqueville'i sosyolojik düşünce geleneğinin içerisinde konumlandıran Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* başlıklı kitabında onun söz konusu düşünme yöntemini sosyolojinin diğer kurucu düşünürleri gibi belirli bir olguya odaklanarak gerçekleştirdiğinden bahseder. "Auguste Comte gibi sınıai olguya, Marx gibi kapitalist olguya yer vermek yerine demokratik olguya yer veren"⁴ Tocqueville, yeni dünyayı incelemeye yönelik yöntemsel çabalarıyla sosyolojik düşüncenin oluşumuna katkı sunan önemli isimlerden birisidir.

Tocqueville, sosyal bilimlere katkısının temelini oluşturan iki metniyle sadece odaklandığı inceleme alanlarına dair sonuçlar üretmemiş ama aynı zamanda arkasında odaklandığı yöntemsel sorunlar ve araştırma gündemiyle sosyal bilimler düşüncesi bakımından yürünecek bir yol oluşturmuştur. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu üzerine hazırladığı bir tarih çalışmasında Ariel Salzman, karşılaştığı tarihsel malzemenin karmaşıklığını anlamlandırabilmek için "Tocqueville'in hayaletini" yardıma çağırdığından⁵ bahsedecektir. Salzman, Tocqueville'in çalışmasına olan katkısını "tabiatı gereği zapt edilemez bir konuya kavramsal bir dayanak noktası sağlamak" olarak ifade etmektedir.⁶ Sosyolojinin kuruluş döneminde Tocqueville'in her iki eseriyle yaptığı yöntemsel katkılar zamanıyla sınırlı kalmayarak derin bir etki bırakmıştır.⁷ Salzman'ın Tocqueville etkisi olarak işaret ettiği eserlerin aynı zamanda tarihsel sosyoloji alanının referans kitapları olduğunu da ayrıca not etmek gerekiyor. İleriki kısımlarda daha ayrıntılı şekilde inceleneceği üzere Tocqueville'in yöntemsel arayışları bugün tarihsel sosyoloji olarak adlandırılan alanın oluşmasına önemli katkılar sunmuştur.

Tocqueville'in yöntemsel arayışlarını onu bir sosyolog olarak değerlendirerek *Tocqueville Sosyolojisi* başlıklı kitabında inceleyen Pierre Birnbaum birçok sosyolojik düşünme alanına Tocqueville'in katkısından bahseder. Örneğin Karl

⁴ Aron, *Les Etapes de la pensée sociologique*, s. 65.

⁵ Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 13.

⁶ *Ibid.*

⁷ Salzman, sosyoloji ve siyaset biliminin içerisinde Tocqueville'in etkisiyle gelişen eserleri ayrıntılı şekilde incelemektedir. Bkz. *Ibid.*, s. 27.

Mannheim'in Tocqueville'i bilgi sosyolojisinin kurucuları arasında gösterdiğini bu kapsamda ele almaktadır.⁸ Buna göre Tocqueville, özellikle *Amerika'da Demokrasi* kitabının ikinci cildinde yaptığı incelemelerle demokrasi olgusunun sanatı, zevkleri, kültür hayatını ve edebiyatı nasıl etkilediğinin üzerinde durmaktadır. Mannheim'a göre belki de ilk defa sistemli şekilde toplumsal düzeninin çeşitli bilgi alanları üzerindeki etkisini Tocqueville'in bu yazılarıyla ele alınmıştır. Birnbaum, aynı şekilde Seymour Martin Lipset'in siyaset sosyolojisi bakımından demokrasi olgusunu şekillendiren koşulları araştırması nedeniyle Tocqueville'in kurucu rolüne atıfta bulunduğu bahseder.⁹ Birnbaum'la benzer tespitleri *Sosyolojik Düşünce Geleneği*¹⁰ başlıklı kitabında Nisbet de yapmaktadır. Sosyolojik düşüncenin gelişmekte olan modern toplumun yeni dinamikleri karşısında “muhayyel anlayışlar”¹¹ geliştirmek olduğundan bahseden Nisbet, Tocqueville'in yöntemsel arayışlarındaki kaygıların bir kuşağa hâkim olduğundan bahseder. Bu kuşağın çalışmaları sosyoloji düşüncesinin bilimsel bir disiplin olarak kurumsallaşması bakımından gerekli düşünce ortamını hazırlamıştır. Hatta Nisbet bir adım daha ileriye giderek sosyolojik düşünce geleneğini, iki zıt kutup arasındaki etkileşimlerin oluşturduğu bir alan olarak ifade eder. Ona göre kutuplardan biri Tocqueville diğeri ise Marx'tır.¹² Salzman, Birnbaum ve Nisbet'in tespitlerinden hareketle düşünüldüğünde Tocqueville'in sadece yaşadığı dönemin siyasal ve sosyal gelişmelerini yorumlayan ve gelişmelere verdiği cevaplarla tarihin akışı içerisinde kendine yer edinen bir düşünür olmadığı görülmektedir. Modern demokratik toplumu demokrasi olgusunu merkeze alarak inceleyen Tocqueville, toplumu kavrayış yöntemleriyle de kendinden sonraki düşünürleri etkilemiş ve sosyolojik düşünme yönteminin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Sonraki kısımlarda sırasıyla Tocqueville düşüncesinin yöntemsel özellikleri ve farklı boyutları üzerinde durulup onun düşünce yönteminin ekonomi politik boyutları ele alınacaktır. Son olarak ise

⁸ Birnbaum, *Sociologie de Tocqueville*, s. 122.

⁹ *Ibid.*, s. 137.

¹⁰ Robert Nisbet, *The Sociological Tradition*, New York, Transaction Publishers, 2004.

¹¹ *Ibid.*, s. 26.

¹² *Ibid.*, s. 56.

ölümünün ardından sosyal bilimler düşüncesi içerisinde unutulmuş ve yeniden hatırlanması incelenecektir.

3. 2. Tocqueville Düşüncesinin Yöntemsel Özellikleri

Alexis de Tocqueville'in düşünme yöntemine dair görüşleri, fikirleri kadar yaygın şekilde incelenmese de Tocqueville'e has bir düşünme yönteminin varlığı literatürde birtakım incelemelere konu olmuştur. Onlardan en önemlisi *Tocqueville'le Konuşmalar*¹³ başlıklı kitapta “Tocquevillian Analytics” olarak ifade edilen demokrasi çalışmaları için Tocqueville'den esinlenerek oluşturulmuş inceleme ölçeğidir. Kitabın bu bölümünde yazarlar, Tocquevilleci yöntemi izleyerek 21. yüzyılın demokrasi hareketlerinin nasıl tartışılabileceği sorusuna cevap aramışlardır. Kitapta Tocqueville'in sosyal bilimci yönü üzerinde durarak onun yöntemsel özelliklerini inceleyen Aurelian Craiutu, Tocqueville'i 20. yüzyılın önemli demokrasi teorisyenlerinden biri olan Samuel P. Huntington'la karşılaştırmıştır. Craiutu, Huntington'ın aksine Tocqueville'in üst yapının parçası olan kurumların ve aktörlerin dönüşümünü takip ederek incelemelerini yapmadığını belirtir. Bunun yerine tarih, çevresel şartlar, toplumsal gelenekler ve kendi kendine yönetim ilkelerine önem vererek aristokratik toplumdan demokratik topluma geçişi incelediğini ifade etmiştir.¹⁴ Bu açıdan Craiutu, Tocqueville'in düşünce yöntemini toplumu yukarıdan şekillendirici faktörlere önem vermek yerine daha temel bir belirleyici olarak toplumsal dinamikleri önceleyen bir yaklaşım olarak tarif etmektedir.

Tocqueville'in düşünme yöntemi, tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde aydınlanma düşüncesinin devamı niteliğindedir.¹⁵ Ritzer'e göre aydınlanma

¹³ Craiutu ve Gellar, **Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century**.

¹⁴ Craiutu, “**What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?**”, s. 103.

¹⁵ Aydınlanma düşüncesi, 17. ve 18. yüzyıllar boyunca gelişen entelektüel bir harekettir. Doğa, tanrı ve insanlık üzerine geliştirilen fikirler sonraki süreçte Batı fikir ve sanat çevrelerinde etkili olmuştur. Düşünce tarihinin yeniden yorumlanmasını da içeren bu fikir hareketi temelde klasik Yunan düşüncesindeki “her şeyin ölçüsü insandır” düşüncesinin yeniden üretimini de dayanmaktadır. Aydınlanma'nın öne çıkan kavramlarından biri de akıldır. Aydınlanma düşünürleri tarafından bireyi, mutluluğa, bilgiye ve özgürlüğe götürecek yegâne araç olarak akıl gösterilmiştir. İnsan akli kullanabildiği ölçüde kendisini sınırlayan her şeyden kurtulabilecektir. Aydınlanma düşüncesinin tarihsel ve genel bir değerlendirmesi için Bkz. *Encyclopædia Britannica* Editörleri, “Enlightenment,” **Encyclopædia Britannica**, Londra, Encyclopædia Britannica Inc., 2015, s. 286. Aydınlanma

düşüncesinin içerisinde gelen Tocqueville'in gündeminde özgürlüğün büyük bir önemi vardır.¹⁶ Onun toplumsal incelemelerinin merkezinde önceki bölümlerde incelendiği üzere özgürlüğe geniş yer ayırmasının sebebi, aydınlanma düşüncesiyle olan güçlü ilişkisidir. Özgürlüğü eşitlikle ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirmesi ise Tocqueville'in modernliğin düşünürü olma vasfıyla açıklanabilir. Demokratik toplum modeli içerisinde eşitliğin ve özgürlüğün anlamları üzerine yaptığı detaylı incelemelerde Tocqueville, bu ikilinin toplumsal olarak uyum içerisinde kurumsallaştırılamadığı durumlarda despotizmin demokratik toplumu ele geçireceğinden bahsetmektedir. Bu nedenle özgürlük ve eşitlik incelemeleri yöntemsel olarak Tocqueville'in zihninde önemli bir yere sahiptir.

Crautu ve Ritzer'in yöntemsel olarak Tocqueville düşüncesiyle ilgili yaptığı tespitler değerlendirildiğinde onun düşünce yönteminin esaslarını şu hususların şekillendirdiğinden bahsedilebilir. İlk olarak Tocqueville, fizikî çevrenin hem yapısal hem de ilişkisel olarak siyaseti ve toplumu şekillendirdiğini düşünmektedir. Bir bölgenin coğrafi özellikleri Tocqueville için ekonomiden kültür hayatına ve siyasete kadar tüm toplumsal süreçleri şekillendirir. Burada daha öncede üzerine durulduğu üzere Montesquieu'nün coğrafyanın belirleyiciliğine dair görüşlerinin Tocqueville üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. İkinci olarak ilerleyen kısımlarda daha detaylı olarak inceleneceği üzere tarih, Tocqueville için hem bireyleri hem de toplumu şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin iradelerinin yüzleştiği ilk

düşüncesi bakımından meşhur olmuş ve bu entelektüel hareketin Tocqueville düşüncesiyle ilgisini göstermek bakımından açıklayıcı metinlerden biri de Immanuel Kant'ın "*Aydınlanma Nedir?*" başlıklı metindir. Bkz. Immanuel Kant, "What Is Enlightenment?," **Trials of Modernity: Europe and the Modern World**, Ed. Stacy Burton ve Dennis Dworkin, Boston: Pearson, 2001. Kant bu makalesinde aydınlanmayı en yalın haliyle "bireyin gönüllü bir şekilde mahkum olduğu gelişmemişlikten çıkışı olarak" nitelendirmektedir. Buna göre kendi yetkinliği bastırılmış birey, hiç kimsenin rehberliğine ihtiyaç duymadan kendi aklını kullanabileceği bir süreci yaşamaktadır. Kant'ın burada vurguladığı "rehberlik", kelimesi Tocqueville düşüncesinin aydınlanmayla ilişkisi bakımından son derece önemlidir. İnsanlığın tarihin akışı içerisinde sürekli biçimde eşitlendiğini düşünen Tocqueville, aristokratik toplumdan demokratik topluma geçiş sürecinde bireyin ortaya çıktığını ve bağlarından özgürleştiğini düşünmektedir. Aydınlanma düşüncesinin de etkisiyle Tocqueville'in çalışmalarında özgürlük, eşitlik ve bireysellik önemli bir role sahip olmuştur. Aydınlanmanın sanattan edebiyata, hukuka ve siyasete kadar birçok alanda uyandırdığı etki, Tocqueville'in demokratik toplumsal dönüşümün farklı alanlardaki etkilerini değerlendirilmesiyle birlikte okunabilir. Aydınlanmanın oluşturduğu etkinin bir benzeri Tocqueville'in zihninde demokratik toplumun teşekkülü sürecinde aynı şekilde farklı toplumsal alanlarda görülecektir. Fakat aydınlanmadan farklı olarak demokratik toplum dönüşümü içerisinde bireysellik, özgürlük ve eşitlik entelektüel bir hareketin meydan okumasının ötesine geçerek toplumsal yapıların içerisinde kurumsallaşacaktır.

¹⁶ George Ritzer, **Sociological Theory**, New York, McGraw Hill, 2008, s. 14.

belirleyici şartlardan biri Tocqueville'e göre tarihtir. Üçüncü olarak da yasalar ve gelenekler toplumun şekillenmesinde önemli bir konumdadır. Dolayısıyla Tocqueville, ele aldığı toplumsal bir konuyu incelerken temelde bu üç unsur üzerinde durmaktadır. Söz konusu üç temel üzerine şekillenen Tocquevilleci yöntem, ilerleyen kısımlarda karşılaştırma ve tarihsellik boyutlarıyla demokrasi ideal tipine yaklaşımları bakımından ele alınacaktır.

Karşılaştırmalı incelemelere yer vermesi Tocqueville'in yöntemsel olarak başvurduğu en önemli araçlardandır. Yaptığı seyahatlerle keşfettiği Amerika, Cezayir ve İngiltere; doğduğu Fransa, Tocqueville'in incelemelerinde sürekli olarak karşılaştırdığı uygulamaların başındadır. Herhangi bir ülkedeki uygulamayı ele aldığı anda onu diğerleriyle karşılaştırarak sonuçlar üretmeye çalışır. Craiutu'nun da tespit ettiği gibi 19. yüzyılın başında Rusya'nın dünyaya yayılmış emperyal bir güç olacağını öngörmesi, onun karşılaştırmalı incelemelerinin en somut ve isabetli tespitidir.¹⁷ Craiutu'ya göre Tocqueville'in Fransa, İrlanda ve İngiltere'deki kilise kurumlarının toplumsal düzen içerisindeki konumuna dair tespitleri de onun karşılaştırma yöntemini kullanım biçimine güzel bir örnektir.¹⁸ Buna göre İngiltere'de Anglikan ve Fransa'da Katolik kiliseleri ürettikleri ayrıcalıklarla toplumla aralarına mesafe koymuş durumdadırlar. Hızlı biçimde toplumdan ayrışan her iki kilise de toplum nezdinde itibarlarını kaybetmektedir. Ancak İrlanda Katolik kilisesi yoğun biçimde tarımsal üretimin hâkim olduğu ülkede çiftçilerle geliştirdiği etkin işbirliğinin sonucu olarak toplumsal etkisini sürdürmektedir. Tocqueville'in din kurumu hakkındaki görüşleri de Aydınlanma düşüncesinin iddia ettiği gibi insanların uyanışı yaşadığı, dinden özgürleştiği şeklinde değildir. Toplumsal kurum olarak din, hangi konuma sahipse itibarı da ona göre şekillenecektir. Bu nedenle Katoliklik Fransa'da etkisini kaybederken İrlanda'da güçlü şekilde var olmaya devam etmektedir.

Tocqueville'in yukarıda ayrıntılı bir şekilde incelenen her iki kitabı da karşılaştırmalı yöntemin örnekleriyle doludur. *Amerika'da Demokrasi* kitabına kaynaklık teşkil eden gözlemlerinde Tocqueville'in seyahatinin temel amacı, büyük ölçekli bir ülkede işleyen Cumhuriyet rejimi örneğini gözlemlemek ve Fransa'da

¹⁷ Craiutu, "What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?", s. 115.

¹⁸ *Ibid.*, s. 110.

işlevsel olabilecek uygulamaları aktarmak olduğu için her yönüyle karşılaştırma yöntemine başvurularak yazılmış bir metindir. “Fransa’daki Cumhuriyet sizin mi olacak yoksa çalkantılı mı?”¹⁹ sorusu Cumhuriyet rejiminin Fransa’da nasıl uygulanacağıyla ilgilidir. Devamında Tocqueville, Amerika seyahati boyunca zihninde taşıdığı amacı şu cümlelerle açıklayacaktır:

“Daha büyük umutlar yakalayıp daha büyük dersler çıkarabileceğimiz başka bir yer var mıdır? Amerika’ya bakıp da oradaki bütün kurumlara birebir öykünmeyeceğiz kuşkusuz; fakat bizim için en elverişli kurumların neler olduğunu anlamaya, birtakım örneklerden ziyade kıymetli bilgilere ulaşmaya ve yasalardan ziyade ilkeleri ödünç almaya çalışacağız.”²⁰

Tocqueville, ele aldığı olguları açıklarken de karşılaştırma yöntemine sıkça başvurur. Fırsat eşitliği düşüncesinin sadece Amerika’ya has bir özellik olarak kalmayacağını anlatırken tüm Avrupa’ya yayılacağını düşünmektedir. Sonrasında ise tüm dünyanın eşitlik temelinde gelişmiş toplumsal yapılara bürüneceğini söylerken Avrupa’nın birçok ülkesinden tarihsel örneklerle konuyu açıklamayı tercih etmiştir. Feodalitenin ortaya çıkışı, kilise kurumunun güç kazanması Tocqueville için eşitliğe doğru giden tarihsel toplumsal dönüşümün bir parçasıdır.²¹ Almanya’dan, Fransa’ya ve İngiltere’ye kadar tarihsel açıklamalarla eşitlik ilkesinin tarihin akışında bir gereklilik olduğunu savunur. Fransa ve Amerika karşılaştırmalarıyla ulaştığı sonucu yine karşılaştırmalı bir ifadeyle açıklar. Tocqueville’e göre bir kral tarafından yönetilen Fransa, cumhuriyet rejimine ulaşmaya ne kadar yakınsa, demokratik olarak seçilmiş bir başkan tarafından yönetilen Birleşik Devletler de monarşi olmaya o kadar uzaktır.²² Tocqueville’in şöhret kazanmasında önemli bir etken olarak değerlendirilebilecek geleceğe yönelik politik öngörülerinde, karşılaştırma yöntemini başarılı şekilde kullanmasının önemli bir payı olduğundan bahsedilebilir. Farklı toplumlardaki kurumların ve aktörlerin hem tarihsel sürecini hem de toplumsal şartlarla kurdukları etkileşimleri inceleyen Tocqueville, böylelikle gelecekte şartlarda meydana gelecek değişimlerin nasıl sonuçlanacağına dair isabetli öngörülerde bulunabilmiştir.

¹⁹ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 32.

²⁰ *Ibid.*, s. 33.

²¹ *Ibid.*, s. 36.

²² *Ibid.*, s. 201.

Tocqueville'in düşünce yönteminin ikinci boyutu ise tarihsel sosyolojik yaklaşımları içerisinde barındırıyor olmasıdır. Bu ifade ilk bakışta bir ölçüde anakronik olarak değerlendirilebilir. Sosyoloji disiplini Tocqueville'in ölümünün ardından kurumsallaşmasını tamamlamıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kurumsallaşmasını tamamlayan sosyolojik düşünce geleneğini hazırlayan süreç, içerisinde Tocqueville'in de bulunduğu hazırlayıcı düşüncelerin sonucudur. Bu nedenle Tocqueville'in düşünce yönteminde sonraki süreçte sosyoloji teorilerinin şekillenmesine kaynaklık edecek birtakım fikirlerin bulunduğu düşünülmektedir. Sosyolojik düşüncenin içerisinde de tarihe özel bir önem atfederek gelişen tarihsel sosyolojik yaklaşımın oluşmasında Tocqueville'in çalışmalarının büyük katkısı bulunmaktadır. Bu zemin üzerinden Tocqueville'in düşünce yönteminin içerisinde tarihsel sosyolojik yaklaşımın esasları üzerinde durulacaktır.

Tocqueville'in tarihsel sosyoloji yöntemi nasıl kullandığına ilişkin incelemelere yer vermeden önce tarihsel sosyolojinin mahiyetine dair yapılan tartışmaları ele almak Tocquevilleci yöntemin bu boyutunun yerli yerine oturmasını sağlayacaktır. Tarihsel sosyoloji ilk olarak Philip Abrams'ın tespit ettiği üzere tarihsel bir çalışmaya toplumsal bağlam kazandırmak yahut sosyolojik çalışmaya tarihî arka plan üretmek değildir.²³ Onu yerine tarihsel sosyoloji, araştırma sorusuna verilecek cevapların araştırılmasında tarih ve sosyoloji bilimlerinin imkânlarından birlikte yararlanma girişimidir. Sosyolojinin temel konusunu teşkil eden toplumsal değişimin açıklanmasında tarihsel kaynaklarda yapılacak incelemelere önem atfetmek, onlardan yararlanmak anlamına gelmektedir. Böylelikle Ergut ve Uysal'ın anlattığı gibi sosyal değişime farklı tarihsel tecrübelerin belirli şartlarda tekrar ettiği süreçler olarak bakmak yerine farklı tarihsel şartların özgünlüklerini de hesaba katarak bir değerlendirme yapmak mümkün hale gelir.²⁴ Böylece karşımıza temel bir ayrım çıkar. İlk bakışta tarihsel boyutu olmayan bir sosyoloji çalışması yahut sosyolojik boyutu olmayan bir tarih çalışması mümkün değil denilebilecekken tarihsel sosyolojinin tam da bu vurgunun kaçınılmazlığına ilişkin özel bir vurgu olduğunu unutmamak gerekir. Söz konusu vurgunun temelinde şu soru yatmaktadır: Özgün

²³ Philip Abrams, **Historical Sociology**, New York, Cornell University Press, 1982, s. 9.

²⁴ Ferdan Ergut ve Uysal Ayşen, "Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?", **Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2007, s. 12,13.

toplumsal koşullar değişimin anlamlandırılmasında tarihin bilgi kaynağı olarak devreye girmesiyle anlaşılmalı çalışacak mıdır? Yoksa sosyoloji, fizik biliminin bireylerden oluşan toplumlara uygulanmasına yakın bir epistemolojiyle mekandan ve tarihsellikten bağımsız şekilde üretilmiş sonuçların geçerliliğinin olduğu bir düşünce yöntemi midir? Tocqueville'in bu temel ayrımında durduğu yer – özellikle *Eski Rejim ve Devrim* metninde sorduğu temel soruyla ilişkili olarak neden özgürlükçü cumhuriyetin Fransa'da gerçekleşemediğine dair sorgulamasını tarihsel kaynaklara başvurarak açıklamasında görüleceği üzere – toplumların özgün koşullarının anlaşılması yönündedir. Hatta Tocqueville, karşılaştırmalı şekilde Almanya ve İngiltere tarihini de birincil el kaynaklar üzerinden anlamaya çalışarak farklı özgün toplumsal koşulların etkileşimiyle zihninde taşıdığı sorunun cevabına ulaşabileceğini düşünür. *Eski Rejim ve Devrim* kitabında araştırma sorusu için ileride sosyolojik düşüncenin oluşumuna katkı sunacak yöntemsel yaklaşımlarla hareket eden Tocqueville, aynı zamanda birincil el kaynaklardan da ustalıkla yararlanmıştır. Elisabeth Özdalga'nın tarihsel sosyolojiyi bilimsel bir teori ya da çerçevesi kalın hatlarla çizilmiş bir yöntemden ziyade bir tasavvur olarak ifade etmesi²⁵ düşünülecek olursa Tocqueville için de araştırma konuları bakımından tarihten ve sosyolojiden birlikte yararlanma yönteminin bir tasavvur olduğundan bahsedilebilir. Büyük bir toplumsal dönüşüm içerisinde yaşayan ve bu değişimin sonuçlarını anlamaya çalışan bir düşünür olarak Tocqueville, tarihi önemli bir bilgi kaynağı olarak değerlendirmektedir. Onun için bu bakımdan tarih ve sosyoloji disiplinlerinin birlikte kullanımının oluşturacağı sinerjiden yararlanmayı kendisine amaç edinmiştir. Böylelikle tarihsel sosyoloji düşüncesinin önemli figürlerinden biri haline gelmiştir. Bu noktada Montesquieu'nün Tocqueville üzerindeki etkisi bir kez daha ortaya çıkar. Aron'un ifadesiyle söylenecek olursa “Tocqueville, Montesquieu gibi tarihi anlaşılır kılmak ister, onu yok etmek istemez.”²⁶ Aristokratik toplumdan demokratik topluma yaşanan değişimi inceleyen Tocqueville, Özdalga'nın ifadesiyle “belirli bir yönü olduğu varsayılan değişimi”²⁷ incelemektedir. *Eski Rejim ve Devrim* metninde yoğun biçimde görüleceği üzere Tocqueville, incelediği değişimi uzun bir tarihsel

²⁵ Elisabeth Özdalga, **Tarihsel Sosyoloji**, Ankara, Doğu Batı, 2009, s. 9.

²⁶ Aron, **Les Etapes de la pensée sociologique**, s. 190.

²⁷ Özdalga, **Tarihsel Sosyoloji**, s. 11.

perspektife yerleştirerek özellikle Almanya'yla yaptığı karşılaştırmalarla Fransa'da özgürlükçü demokratik bir topluma geçişte hangi sorunlarla karşılaşıldığını anlamaya çalışmaktadır. Demokrasi olgusuyla bağlantılı meseleleri anlamlandırmaya çalışırken Tocqueville, tarihe önemli bir bilgi kaynağı olarak başvurmuştur. Ona göre Batı tarihinin tamamı, insanların daha fazla birbirlerine eşitlendikleri gelişmelerin toplamıdır. “Tarihimizin sayfalarında gezinirken, yedi yüz yıldan beridir, dönüp dolaşp sonunda insanlar arasındaki eşitliğe hizmet etmeyen neredeyse hiçbir büyük olayla karşılaşmadığımızı söyleyebiliriz.”²⁸ Tocqueville, Batı tarihinin tamamında meydana gelen dönüm noktalarını, eşitlik temelinde şekillenen toplumun oluşmasına giden süreçler şeklinde değerlendirmektedir.

Tocqueville'in düşünce yönteminin önemli bir kısmını tarihsel yaklaşımları içerir. Önceki kısımlarda detaylı şekilde incelendiği üzere Tocqueville, bir meseleyi ele aldığı anda tarihi her zaman kendisine bir kalkış noktası olarak düşünmektedir. Ele aldığı toplumsal meseleleri tarihsel boyutlarıyla çözümlemeye çalışarak içinde bulunduğu toplumsal kurumların, aktörlerin ve yapıların tarihsel süreçte nasıl şekillenerek bugüne geldiklerini anlamlandırmaya çalışmıştır. İnsanların toplumsal koşullarının tarihte hiç olmadığı kadar bir hızla eşitlendiğini düşünen Tocqueville, yeni dünyanın şekillenmekte olan düzenini, kurduğu tarihsel benzerlikler ve karşılaştırmalarla zihninde inşa etmektedir. Amerika'da Demokrasi kitabının hemen ilk sayfalarında yeni değerler etrafında şekillenmekte olan dünyanın geleceğine yönelik sorgulamalarda bulunmaktadır: “Peki, nereye gidiyoruz? Bunu kimse bilemez; zira karşılaştırma yapacak ölçütlere sahip değiliz.”²⁹ Tocqueville'in daha önce incelenen kaderci yönü de düşünüldüğünde tarih adeta onun zihninde hayatı şekillendirmekte olan bir özne rolüne sahiptir. Bu çerçevede örneğin demokratikleşme ve insanlar arasındaki ilişkilerin eşitlik temelinde yeniden şekillenmesi ona göre tarihin bir gerekliliğidir: “Demokrasinin gelişimini durdurmak istemek Tanrı'ya karşı savaşmak demektir; ulusların yapması gereken tek şey, Tanrı'nın kendilerine empoze ettiği toplumsal duruma uyum sağlamaktır.”³⁰ Tarih ise Tocqueville için kaderin tecelli edeceği tanrısal iradenin mekanı haline

²⁸ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 38.

²⁹ *Ibid.*, s. 40.

³⁰ *Ibid.*

gelmektedir. Bu nedenle tarihin tüm dinamikleriyle kavranması karanlık bir tünelin ötesinde ışık huzmelerinden ibaret olan yeni dünyanın anlaşılmasını sağlayacaktır. Toplumun tarih içerisinde çeşitli koşullarla etkileşim halindeki gelişimini anlamak ve çalışmalarının temelinde tarihsel olana yer vermek, Tocqueville'in düşünce yönteminin her zaman güçlü bir yanını oluşturmuştur. Bunun somut olarak görüldüğü alanlardan en önemlisi de demokrasiye yaklaşımıdır.

Tocqueville, Avrupa tarihini insanların daha fazla eşitlendiği ve yaşanan her dönüşümde insanlar arasındaki eşitlenme hızının arttığı bir süreç olarak değerlendirmektedir.³¹ Tocqueville'in bu düşüncesi insanlığın belirli zamanlarda ve mekanlarda toplumsal gücün birikmesiyle bir üst aşamaya geçtiğini düşünen Michael Mann'in kuramıyla benzerlikler göstermektedir.³² Mann'e göre insanlık, süreç içerisinde bireylerin daha fazla eşitlendiği bir tarihsel tecrübeye sahiptir. Belirli merkezlerde biriken toplumsal ve siyasal güçler, insanlar arasındaki ilişkileri eşitlik temelinde yeniden inşa etmiştir. Yeterli miktara ulaşan güç ilişkilerinin sonucunda yapısal büyük değişimlere zemin hazırlayan gelişmeler yaşanmıştır. Mann bu sürece "güç zıplamaları" (*power jumps*)³³ adını vermektedir. Tocqueville'in penceresinden bakılacak olursa insanlar, Mann'in güç zıplamaları olarak ifade ettiği süreçlerin ardından her defasında daha fazla eşitlik temeline kavuşmuştur. Mann'in kuramıyla olan benzerliği Tocqueville'in ele aldığı meseleleri ne denli tarihsel sosyolojik bir zeminde anlamlandırmaya çalıştığının bir göstergesidir. Tocqueville, yaşadığı dönemde oluşan demokratik toplumsal dönüşümün de söz konusu tarihsel sürecin en büyük dönüşüm noktası olduğunu düşünmektedir. Hem *Amerika'da Demokrasi* hem de *Eski Rejim ve Devrim* kitaplarında amacı, eğer Mann'in tabiriyle ifade edilecek olursa demokratik topluma doğru yaşanan değişim sırasında yaşanan güç zıplamasını anlamlandırmaya çalışmaktır. Bunu yaparken *Amerika'da Demokrasi* kitabı boyunca demokrasinin büyük bir toplumsal yapının işleyişindeki rolünü ve bu büyük güç zıplamasının gelecekte hangi sorunlara neden olacağını anlamlandırmaya çalışmıştır. *Eski Rejim ve Devrim* kitabında ise aynı güç zıplamasının Fransa'da neden özgürlükçü bir cumhuriyetin oluşmasında yeterli olamadığını anlamlandırmaya

³¹ Boesche, "The Prison: Tocqueville's model for despotism", s. 554.

³² Michael Mann, *The Sources of Social Power*, Londra, Cambridge University Press, 1986, s. 3.

³³ *Ibid.*, s. 525.

çalışmaktadır. Dolayısıyla yöntemsel bakımdan *Eski Rejim ve Devrim*, daha fazla tarihsel sosyolojik boyutlara sahip olmakla birlikte her iki kitabı bir bütün olarak aynı soruya verilmiş farklı cevaplar olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Ortak soru ise demokratik toplumun oluşumuna zemin hazırlayan güç zıplamasının gelecekte tüm dünyada ve Fransa’da siyasetten toplumsal ilişkilere hukuk düzenine ve ekonomik ilişkilere kadar birçok alanda ne gibi değişikliklere neden olacağıdır. Bununla ilişki ikinci soru ise neden bu “güç zıplamalarının” Fransa’da kesintili şekilde ilerlediğidir.

Tocqueville düşüncesinin yöntemsel olarak karşılaştırma ve tarihsel sosyolojik boyutları düşünüldüğünde birbirini tamamlayan bu iki yaklaşımın düşünce yöntemi bakımından önemi ortaya çıkmaktadır. Wright Mills’in karşılaştırmalı ve tarihsel yöntemlerin birbirlerini tamamlayan özelliği, Tocqueville düşüncesinde de kendisini göstermektedir.³⁴ Mills’e göre özellikle uzun zaman dilimlerini kapsayan çalışmalar farklı toplumlar arasında karşılaştırmalar yapmaya ve toplumların farklı tarihsel süreçlerdeki durumlarını anlamaya birlikte başvurmalıdırlar. Tocqueville için her iki unsurun tam anlamıyla bir araya geldiği nokta, *Eski Rejim ve Devrim* kitabıdır.

Yaşanan güç zıplamasının Fransa tarihi bakımından önemli dönüm noktalarından biri devrimdir. 1789 Devrimi, demokratik topluma doğru yaşanan değişimin harekete geçirici olaylarından biri olmuştur. Böylelikle insanların daha fazla eşit oldukları bir toplumsal düzene geçiş süreci hızlanmıştır. Öte yandan Tocqueville’e göre *Amerika’da Demokrasi* kitabında yaptığı analizlere benzer şekilde yaşanan değişimin yeni sorunları beraberinde getirmesi yaklaşımında olduğu gibi devrim, Fransa’da özgürlükçü bir cumhuriyet rejiminin oluşmamasında etkili olan engeller bakımından da incelenmelidir. Bunun için Tocqueville’in deyiimiyle “hem Devrim’i, hem de gerçekleştirdiklerini iyice anlayabilmek üzere bir an için görmekte olduğumuz Fransa’yı gidip mezarında sorgulamak gerekmektedir.”³⁵ Fransa’yı mezarında gözlemleyeceği yer ise toplumsal ve siyasal özellikler bakımından ülkenin tamamını yansıttığını düşündüğü Tours Bölge Arşivleri olacaktır.³⁶ Yaptığı incelemelerde Fransa’yı devrime götüren sürecin tüm tarihsel

³⁴ C. Wright Mills, *The Sociological Imagination*, Londra, Oxford University Press, 2000, s. 150.

³⁵ Tocqueville, *L’Ancien régime et la révolution*, s. 24.

³⁶ *Ibid.*, s. 28.

sosyolojik özelliklerini kavramayı planlamıştır. Böylelikle kendisinin kitabın yazılma amacı olarak belirttiği üç hedefe yönelmiştir. İlk olarak yaşanan büyük devrimin neden Avrupa'nın başka bir yerinde değil de Fransa'da yaşandığını; ikinci olarak, neden yok edeceği toplumdan kendiliğinden çıkmış olduğunu ve üçüncü olarak da aristokratik düzenin nasıl olup da bir anda yıkıldığını anlamaya yönelmiştir.³⁷ Tocqueville, yaptığı incelemelerde tüm Avrupa'da tarihsel süreç içerisinde feodal düzenin benzer kurumlarının varlığını gözlemlemiştir. Bunun için farklı arşivlerde incelediği belgeleri karşılaştırmış ve kurumsal düzeyde Avrupa'da büyük bir homojenliğin bulunduğunu tespit etmiştir. Devrime giden sürece dair analizleri büyük ölçüde, özellikle Almanya ve Fransa arşivlerinden elde ettiği sonuçlardan hareketle yaptığı karşılaştırmalara dayanmaktadır: “Eski Germen mevzuatı içinde bir siyasal kurum, bir kural, bir erk keşfettiğim zaman, iyi araştırdığım takdirde özünde tümüyle benzerini Fransa'da ve İngiltere'de de bulacağımı önceden biliyordum, ve gerçekten de bulmakta gecikmiyordum.”³⁸ Kurumlar düzeyinde yaptığı incelemelere ek olarak Tocqueville'in kitap boyunca yaptığı değerlendirmelere temel teşkil eden ikinci grup kaynaklar ise hükümet raporları ve tartışma tutanaklarıyla yerel meclislerin görüşme kayıtları üzerine özellikle Languedoc arşivlerindeki çalışmalarıdır.³⁹ Bu arşivdeki çalışmalarıyla Fransa'nın farklı bölgelerinde yaşayan burjuvazi, aristokrasi ve ruhban sınıflarına mensup kişilere ait toplumsal incelemeler yapması mümkün hale gelmiştir. Tocqueville, hem Fransa'yı Avrupa'nın diğer bölgeleriyle karşılaştırmış hem de Fransa'yı kendi içerisinde tarihsel olarak karşılaştırmalı şekilde incelemiştir. Fransa'da tüm toplumsal düzenin bir anda değişimini doğuracak çapta şikayetlerin hükümete iletildiğini gördüğünü aktarmaktadır. Devrim öncesi düzenden neredeyse hiçbir toplumsal kesim memnun değildir. Siyasal düzen toplumu içerecek mekanizmaları sürdürmekten yoksundu.⁴⁰ Tocqueville, söz konusu incelemelerini yerelden gelen talepleri makro dönüşümü anlamlandıracak bir perspektiften tarihsel ve toplumsal koşulları birlikte düşünerek incelemeyi yöntemsel olarak tercih etmiştir. Ulaştığı sonuç ise her üç tabakanın da

³⁷ *Ibid.*, s. 30.

³⁸ *Ibid.*, s. 54.

³⁹ *Ibid.*, s. 158.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 192.

yaşanılan düzenden derin memnuniyetsizliğidir. Tocqueville'in araştırdığı üç sorunun cevapları da söz konusu tarihsel dönemi toplumsal şartları itibariyle birinci el kaynaklardan yararlanarak yaptığı bu incelemelerde saklıdır. Avrupa'nın diğer bölgelerinin aksine her üç sınıf da birbiriyle eşzamanlı olarak büyük bir memnuniyetsizlik hareketi başlatmıştır. Böylece düzen kendi içerisinden çözülmüştür. Tocqueville'in devrimi algılayışı ve üzerinde durduğu kaynaklar itibariyle ulaştığı sonuçlar elbette eleştirilmeye muhtaçtır.⁴¹ Öte yandan teslim edilmelidir ki Tocqueville, belki de Fransız Devrimi'nin sonuçlarını verili biçimde olumlu olarak görmeyen, onunla hesaplaşan üstelik modern sosyal bilim standartlarında eleştirelilikle birincil kaynaklara başvurarak bunu yapan ilk isimlerden biridir. Bu nedenle düşünür olarak rolü sadece ürettiği fikirlerle sınırlı kalmamış kullandığı yöntem ve araştırma gündemi sosyal bilimler düşüncesi içerisinde birçok çalışmaya alan açmıştır.⁴²

Tocqueville, Amerika seyahati boyunca yaptığı gözlemleri ve mülakatları Fransa'ya dönüşünde iki ciltlik eseri *Amerika'da Demokrasi*'de toplamıştır. Yöntemsel olarak bakıldığında Tocqueville, kitap boyunca okuyucuya bir saha araştırmasının sonuçlarını sunmaktadır. Yolculuğa çıkarken kendisine amaç olarak belirlediği büyük yapıda işleyen demokratik toplumsal düzeni anlamlandırma çalışmalarının sonucu olarak kitabında Amerika'da gördüğü demokratik toplumu geniş biçimde tasvir etmiştir. Kitap, aslında Tocqueville'in zihninde var olan demokratik toplum ideal tipinin ampirik olarak seyahati sırasında yaptığı saha incelemelerinde test edilmesidir. İncelemeler sonucunda demokratik toplum ideal tipini belirginleştirir ve gelecekte bu toplum tipinin yaşayacağı sorunları ve Fransa'daki uygulamasını ayrıntılı biçimde tartışır.

İdeal tip yöntemi, sosyal bilimler içerisinde saha incelemeleri bağlamında ilk olarak Max Weber tarafından kullanılacaktır. Weber, Tocqueville'den sonraki kuşakta yer alan bir düşündürdür; dolayısıyla Tocqueville, ideal tip yaklaşımına dair

⁴¹ Salzman, *Eski Rejim ve Devrim*'de Tocqueville'in uyguladığı yöntemi kullanarak erken modern dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet kurumunun oluşum sürecini inceler. Çalışmasının yöntem bölümünde Tocqueville'in yöntemsel sınırlılıklarından, bir bölgedeki arşiv kayıtlarını tüm Fransa'ya yaygın olduğu varsayımından ve birbiriyle çelişen varsayımlarla hareket etmesinden bahsetmektedir. Bkz. Salzman, **Modern Devleti Yeniden Düşünmek**, s. 37 – 42.

⁴² Salzman, Tocqueville'in yöntemsel geleneğini yansıtan sosyal bilimsel temel eserleri sıralamaktadır. Bkz. **Ibid.**, s. 27.

yöntemsel tartışmaları okumamıştır; Weber'in ideal tip yaklaşımına başvurarak yaptığı uygulamaları da görmemiştir. Ancak Weber'den itibaren ideal tip yaklaşımının seferber edildiği çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* kitabı boyunca birçok kez yeni oluşmakta olduğundan bahsettiği, tamamlanmamış bir toplum olarak nitelediği demokratik toplum düşüncesinin, ideal tip yaklaşımıyla ifade edildiğini söylemek yanlış olmaz.

İdeal tip, kelimenin sözlük anlamıyla belirli bir alandaki normu ifade etmek bakımından kullanılmaz. Weberci anlamda ideal tip yaklaşımı, ele alınan bir olgu ya da kurumun “en keskin mantıksal anlamına ulaşmaktır.”⁴³ Weber, tarihsel sosyolojik yaklaşımının temelinde yer alan ideal tip kavramını, tarihi belirli yasalardan ibaret determinist süreçlerin sonucu olarak değerlendirmek yerine tarihsel gelişmeleri anlamak için keskin mantıksal sonuç birliktelikleri oluşturmak amacıyla kullanmıştır. Böylece Weber örneğinde düşünülecek olursa otorite gibi insanlığın var oluşundan bugüne çeşitli yüzleri görülmüş ve çok boyutlu bir olgu, belirli tipler altında şekillendirilerek devasa boyutlardaki çeşitlilikten sosyal bilimcinin onu inceleme yaparken kullanabileceği belirli kavramsal bir araca dönüşür. Tocqueville'in de demokratik toplum ideal tipini inşa ederek yapmaya çalıştığı aristokratik toplumdan demokratik topluma yaşanan, yoğun süreklilikler ve değişimler içerisinde toplumsal değişmeyi anlamlandırabileceği araçsal bir kavram geliştirmektir. Böylece zihninde sorularla dolu değişim sürecini sınırları belli kavramsal bir araç olan demokratik toplumla anlamlandırabilmesi, çeşitli boyutlarını inceleyebilmesi mümkün hale gelmiştir. Kitabın yazılış gayesini anlattığı cümlelerinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir: “Bu kitap (*Amerika'da Demokrasi* -A.B) on beş yıl önce, her an aklımda dönüp duran tek bir düşüncenin etkisiyle yazılmıştır: Demokrasinin yakın zamanda, karşı konulmaz ve evrensel bir biçimde tüm dünyaya hâkim olması.”⁴⁴ Demokrasinin tüm dünyaya hâkim olması Tocqueville'in zihninde oluşturacağı toplumsal dönüşümle ilişkilidir. Bu sebeple ideal tip olarak inşa ettiği demokratik toplum modelini incelemek üzere Amerika seyahatine çıkmıştır. Oradaki kurumları ve aktörleri saha gözlemlerinden elde ettiği verilerle incelemiştir. Değerlendirmeleri

⁴³ Patrick Baert, *Sosyal Bilimler Felsefesi Pragmatizme Doğru*, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s. 72.

⁴⁴ Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 31.

sonucunda demokratik toplum tipini, gözlemlediği detaylarıyla anlatmıştır. *Amerika'da Demokrasi*'nin ilk cildinde Amerikan toplumunun özellikleriyle birlikte demokratik toplum ideal tipini şekillendiren özgürlük ve eşitlik düşüncesinin idare sistemine etkilerini incelemesi, sahadaki gözlemlerini zihnindeki ideal tiplerle ilişkilendirmesiyle ilgilidir. Bu çerçevede ilk cilt boyunca Amerika'daki yargı, yasama, yürütme, siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları gibi kurumları aynı ilişkilendirme çerçevesinde değerlendirir, ayrıntılarıyla tartışır. Söz konusu incelemeleri yaparken kurumlarda gözlemler yapar, eski Amerikan başkanından hapisanede çalışan memura kadar değişik kesimlerden insanlarla mülakatlar gerçekleştirir. Ayrıca birçok yerde birinci el kaynaklara ve yasa metinlerine atıfta bulunur. İdeal tip olarak inşa ettiği demokratik toplumu geniş bir saha çalışmasıyla ayrıntılı biçimde inceler. Kitabın ikinci cildinde ise Amerika'daki entelektüel hareketlerin, duyguların, siyasal düzenin ve geleneklerin demokratik toplumla olan etkileşimini ele alır. Amerikan toplumunun bu yönlerini de tasvir eden bölümlerin diğer amacı ise demokratik toplum ideal tipinde ele aldığı alanlardaki dönüşümün ne yönde seyredeceğine yönelik gözlemler yapmaktır. Bu gözlemleri o kadar ayrıntılıdır ki genç kızların eğitiminden aile kurumundaki değişime ve maaş düzenindeki dönüşüme kadar birçok alanda demokratik toplumu inceler.

İdeal tipler gerçek hayatta bulunmazlar. Gerçek hayatta bulunmayışları onların gerçekliğin kavranmasında birer araç olmasıyla ilgilidir. İdeal tipler kullanılarak karmaşık ve çok boyutlu gerçeklikler hakkında ortak bir düşünce zemini üzerinde incelemeler yapılabilir hale gelir.⁴⁵ Tocqueville'in de seyahati boyunca yaptığı gözlemlerde demokratik toplum ideal tipine başvurusu, çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip demokratik toplumu yeni şekillendiği aşamada bütün değişim ve süreklilikleri içerisinde kavramaya yöneliktir. Tocqueville'in demokratik toplum ideal tipi sosyal bilimlerin düşüncesi içerisinde o derece etkili olmuştur ki ölümünden 100 seneden fazla bir süre geçtikten sonra demokratik gelişimi inceleyen Samuel P. Huntington makalesinin girişinde, siyasette kurumsallaşmanın ve organizasyonun düşük seviyede olmasından dolayı Tocqueville'in ideal tipik yaklaşımını teşkil eden – medeni insanın oluşturduğu – demokratik toplumun tehlikede olduğunu söyleyerek

⁴⁵ Baert, *Sosyal Bilimler Felsefesi Pragmatizme Doğru*, s. 72.

çalışmasına başlayacaktır.⁴⁶ Öyleyse Tocqueville'in oluşturduğu demokratik toplum ideal tipinin, kendisinden uzun seneler sonra bile etkili olan bir kavramsallaştırma olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal bilimlerin kurucu düşünürlerinin her birinin modernitenin toplumsal değişimini anlamlandırmak için özel önem verdikleri birtakım olgular vardır. Auguste Comte için bu endüstri, Marx için kapitalizmdir. Tocqueville ise modern toplumun dönüşümünü etkileyeceğini düşündüğü temel olgu olarak demokrasiyi düşünmektedir.⁴⁷ Bunun için demokratik toplum ideal tipi, Tocqueville'in düşüncesinin temelinde yöntemsel bir araç olarak var olmuştur.

3. 3. Tocquevilleci Yöntemin Ekonomi Politik Boyutları

Tocqueville'in düşünce yöntemi bakımından literatürde üzerinde en fazla durulan konulardan birisi de ekonomik analizdir. Tocqueville'in çalışmalarında ekonomik analize yer verip vermediği, bu sebeple demokratik toplum dönüşümüne dair tespitlerinin ekonomik analizi dışarıda bıraktığı için sıhhatli olmadığı yönünde literatürde önemli bir yöntem tartışması yer almaktadır. Kahan'a göre Tocqueville, hiçbir zaman ekonomiye birinci derecede önem vermemiştir.⁴⁸ Tocqueville sonrası sosyal bilimler düşüncesinde ve sosyolojide ekonomik analizin etkisini güçlü şekilde hissettirdiği düşünülecek olursa Tocqueville'in söz konusu yöntemsel tercihi onun düşüncelerinin algılanmasında önemli derecede rol oynamıştır. Tocqueville'in ekonomik analizlere eserlerinde yer vermemesinin onun düşüncesinin en zayıf noktası olduğu literatürde üzerinde durulan bir tartışmadır.⁴⁹

Craiutu'nun ve Kahan'ın düşüncelerinin aksine literatürde Tocqueville'in ekonominin demokratik modern toplum içerisindeki konumunu iyi şekilde kavradığını anlatan görüşler de bulunmaktadır. Aron'a göre Tocqueville, modern toplumun ayrıcalıklarından birinin ticaretteki ve sanayideki büyük gelişmeler

⁴⁶ Samuel P. Huntington, "Political Development and Political Decay", **World Politics**, C.17, No.3, 1965, s. 386.

⁴⁷ Aron, "**Tocqueville retrouvé**", s. 27.

⁴⁸ Kahan, **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, s. 90.

⁴⁹ Ayrıntılı bir inceleme için bkz. Gellar, "**Tocquevillian Analytics and the Global Democratic Revolution**", s. 90.

olduğunun farkındadır.⁵⁰ Sunar'ın da altını önemle çizdiği gibi ticaret ve sanayi üretimindeki büyük gelişme, Tocqueville'in kuşağında pek çok düşünürü etkileyen bir olgudur.⁵¹ Poggi ise üretim araçlarındaki dönüşümün etkilerini daha da derinleştirerek paranın demokratik toplumun oluşumundaki başat belirleyici olduğundan bahsetmektedir. “Para, demokratik sosyal ilişkilerin görüldüğü en mükemmel araçtır ve bu nedenle para, aristokratik yapının en korkunç yıkıcısıdır.”⁵² Poggi'nin deyişiyle demokratik sosyal ilişkilerin analizine kendini adayan Tocqueville gibi bir düşünürün döneminin ekonomi politik boyutlarını göz ardı etmesi olası değildir. Eserlerinde demokratik toplumun temel değerlerinden biri olarak gördüğü eşitlik ilkesinin hayata geçmesi sanayi toplumunun ekonomi politik dönüşümü olmadan mümkün değildir. Tocqueville de burjuvazi toplumunun kuruluş yıllarında yaşamış bir düşünür olarak kendi hayatı başta olmak üzere söz konusu ekonomi politik dönüşümü en temelde kendi hayatında tecrübe etmiştir. Bunun da ötesinde Tocqueville'in yaşamsal tecrübesinin dışında ciddi bir ekonomi politik düşüncesi bulunmaktadır. Yöntemsel olarak ekonominin gündeminde yer aldığını gösteren hayatından çalışmalarına kadar birçok alanda işaretler bulunmaktadır. Swedberg, *Tocqueville'in Siyasal İktisadi*⁵³ başlıklı kitapta tüm bu işaretleri Tocqueville'in mektuplarından, çağdaşı olan ekonomi düşünürleriyle olan anılarından ve çalışmalarından hareketle yorumlamayı hedeflemiştir. Kitabının hemen girişinde, Tocqueville'in ekonomi adına hiçbir görüşünün bulunmadığına ve düşünce yönteminde ekonomik analize hiç yer olmadığına dair düşünceleri “acınası”⁵⁴ bulduğunu belirtir. Bu tespitin ardından ilginç bir anektodla devam eden Swedberg, İngiliz ekonomist Nassau Senior'un kızının anılarından bir olay nakletmiştir. Buna göre 1833 yılının bir akşamı Tocqueville, Senior'un evine gelerek kendisiyle tanışmak istediğini söyler. O akşam Senior ile Tocqueville arasında başlayan tanışıklık modern ekonomi üzerine yaptıkları uzun sohbetlerle devam

⁵⁰ Aron, *Les Etapes de la pensée sociologique*, s. 166.

⁵¹ Sunar, “Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik”, s. 52.

⁵² Poggi, *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx and Durkheim*, s. 66.

⁵³ Swedberg, *Tocqueville's Political Economy*.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 1.

eder.⁵⁵ Tocqueville, bu anektodla birlikte düşünülecek olursa modern ekonomi düşüncesine yakından ilgi duymaktadır.

Swedberg analizlerini anektodların ve anlatıların ötesine de taşır. Shumpeter'den naklettiğine göre ekonomik bir olgunun analizi için temelde dört alanda bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Bunlar, ekonomi teorisi, ekonomi tarihi, ekonomi sosyolojisi ve ekonomik istatistiklerdir.⁵⁶ Swedberg'e göre Tocqueville, bunların dördüne de sahip bir düşünürdür. Özellikle Tocqueville'in okuma notları üzerine yapılan incelemeler döneminin önemli ekonomi teorisyenlerini ayrıntılı biçimde incelediğini göstermektedir.⁵⁷ Swedberg'e göre Say ve Malthus üzerine okumaları Tocqueville'i ekonomik kriz olgusunu incelemeye yöneltmiştir. Bu incelemeleri sonucunda işsizliğin fakirlik ve suç gibi toplumsal olgular üzerine etkileri hakkında düşünmeye başlamıştır.⁵⁸ Sonrasında *Fakirlik Üzerine Deneme*⁵⁹'yi bu entelektüel zemin üzerinde kaleme aldığı söylenebilir. Sanayileşmenin doğurduğu ekonomi politik yapıda demokrasi olgusunu inceleyen Tocqueville'in eşitlik ve özgürlüğün birlikte gerçekleşmesi gerektiğini düşündüğü hatırlanacak olursa fakirlik tam da demokratik toplumu tehdit eden despotizmin ortaya çıkmasına neden olacak bir olgu olarak Tocqueville'in karşısında durmaktadır.

Tocqueville'in düşünce yönteminde ekonomik analizin yeri üzerine kısaca şu sonuca varılabilir: Tocqueville, çağının ekonomi düşüncesiyle yakından ilgilenmiş ve ekonomik yapıdaki değişimi ihmal etmemiştir. Öte yandan hiçbir analizinde ekonomik değişimi temel belirleyici olarak varsaymamış ve incelemelerini de bu yönde gerçekleştirmemiştir. Tocqueville için gelenekler, coğrafya, hukukî normlar ve tarih her zaman daha fazla öneme sahip olmuştur. Tocqueville'in zihninde ekonomideki değişime neden olan da sonuçta gelenekler ve hukukta meydana gelen

⁵⁵ **Ibid.**

⁵⁶ **Ibid.**, s. 2.

⁵⁷ Craiutu, "What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?", s. 179. Tocqueville'in, Duchâtel'in Malthus üzerine incelemesinden Jean Baptiste Say'a kadar ekonomi teorisinin Fransa'daki önemli isimlerini okuduğu notlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca anılarında, Amerika seyahati boyunca Jean Baptiste Say'ın birkaç kitabını yanında götürdüğünü aktarmaktadır. 1830'larda iki büyük İngiliz ekonomist Nassau Senior ve John Stuart Mill'le yakın dost ve güçlü bir entelektüel birlik içerisinde oldukları da aynı şekilde anılarından bilinmektedir. Bkz. Swedberg, **Tocqueville's Political Economy**, s. 73.

⁵⁸ Swedberg, **Tocqueville's Political Economy**, s. 81.

⁵⁹ Alexis de Tocqueville, "Memoir on Pauperism", **Tocqueville and Beaumont on Social Reform**, Ed. Seymour Drescher, New York, Harper&Row, 1968, s. 1-27.

değişimlerdir.⁶⁰ Amerika seyahati boyunca yaptığı gözlemlerde ekonomik yapıya dair analizlerinde ve fakirlik üzerine deneme başlıklı çalışmasında ekonomik olguları başlı başına incelemiştir. Tocqueville yönteminde ekonomik analizin yerini detaylarda anlamlandırabilmek için her iki çalışmasını da ekonomik analizin kullanımı bakımından incelemek gerekiyor.

3. 3. 1. Fakirlik Üzerine Deneme

*Fakirlik Üzerine Deneme*⁶¹, Tocqueville'in ekonomi politik düşüncesi bakımından merkezde yer alan metinlerden birisidir. Tocqueville, Amerika seyahati boyunca ve *Amerika'da Demokrasi* kitabını yazdığı süreçte, demokratik topluma dönüşümün oluşturacağı problem alanlarına dair incelemelerde bulunmuştur. *Fakirlik Üzerine Deneme*, ekonomi üzerine önemli bir metin olmakla birlikte, Tocqueville'in demokratik toplumun sorunları üzerine yaptığı çalışmalarının bir devamı niteliğindedir. Sanayileşmiş demokratik toplumlar içerisinde fakirliğin hızla yayılması, ona göre demokratik bir toplum içerisinde despotizmin gelişme ihtimaline dair büyük bir problemdir. Bu durum, demokratik toplumu temellerinden sarsabilecek önemdedir. Fakirliğin hızla yayılması eşitlik ve özgürlüğün hızlı şekilde aşınmasına neden olacağı için demokratik toplum da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelerek aristokrasinin ürettiği despotizmden daha büyüğü toplumu esir alabilecektir. Tocqueville'e göre demokratik toplumun varlığını sağlıklı biçimde sürdürebilmesi için toplumda fakirliğin yaygın olmaması gerekmektedir. Fakat kapitalist ekonomi modeli, insanların büyük sanayi kentlerine hızlı şekilde göç etmeleri, taşranın boşalması ve işçi haklarının gelişmediği bir dönemde insanlar hızlı şekilde fakirleşmektedirler. Despotizme kapı aralayabilecek biçimde eşitlik ve özgürlük tehlikeye girmektedir.

Tocqueville, 1835 yılında – ileride valilik görevinde bulunacağı – Cherbourg kentinin Kraliyet Bilim Topluluğu'nda, sonradan *Fakirlik Üzerine Deneme*'nin metnine esas teşkil edecek konuşmasını gerçekleştirmiştir. Konuşmasında fakirliği sadece ekonomik bir olgu olarak düşünmez. Bahsedildiği üzere onun fakirlik olgusunu tartışırken temel amacı, demokratik toplumu tehlikeye düşürebilecek

⁶⁰ Swedberg, *Tocqueville's Political Economy*, s. 1.

⁶¹ Tocqueville, “*Memoir on Pauperism*”.

olguları, olayları, aktörleri ve yapıları tespit etmektir. Fakirliğe de bu çerçevede yaklaşmıştır. Craiutu'ya göre Tocqueville, “fakirliği, izole edilmiş bir olgu olarak değil siyasî istikrar, sosyal adalet ve demokrasinin gelişiminden oluşan geniş bir bağlamda inceler.”⁶² Tocqueville'in ekonomik analize yer vermediği eleştirileri hatırlanacak olursa Craiutu'nun ifadelerinde de görüleceği gibi Tocqueville, her zaman ekonomik meseleleri daha geniş bir bağlamda inceleme eğilimindedir. Çoğu zaman ekonomik analize yer vermiyor görünmesinin sebebi onun ekonomik meseleleri demokratik toplum tipinin içerisinde düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Bu perspektiften endüstri toplumunu erken dönemde inceleyen Tocqueville, özellikle İngiltere ve İrlanda gezileriyle iki önemli tespitte bulunur. İlk olarak ona göre toplumda özel ve kamusal olmak üzere iki çeşit refah vardır. Özel refahın geliştiği toplumlarda, örneğin İngiltere'de, fakirlik artmaktadır. İkinci olarak da serbest ticaret arttıkça fakirlik yayılmaktadır.⁶³ Tocqueville, daha sonra kapitalist ekonomik modele yönelik yapılacak eleştirilerde de merkezde yer alacak bu tespitleriyle demokratik toplumun fakirliğin yayılmasıyla özgürlüğün ve eşitliğin aşınacağı bir duruma sürükleneceğini düşünmektedir.

İngiltere, İrlanda ve Amerika seyahatlerinin ardından modern demokratik toplumun ekonomik boyutlarına dair gözlemlerinde ilk fark ettiği durum, ekonomik eşitsizliktir. Fakirlik Üzerine Deneme'nin hemen başında demokratik toplum dönüşümünde ortaya çıkan ekonomik eşitsizliklere yer verir. Aristokratik ilişkilerin çözülüp herkesin eşit ve özgür olduğu demokratik toplumun inşa edildiği bu dönemde aynı zamanda ekonomik eşitsizlik de artmaktadır. Bir yanda insanlar lüks içerisinde yemeklerini yerken öte yanda insanlar açlığın neden olduğu sağlık sorunlarıyla baş etmeye çalışmaktadırlar.⁶⁴ Bir yanda yemekten giyim kuşama kadar büyük bir tüketim ekonomisi ortaya çıkarken öte yanda insanlar gündelik ihtiyaçlarına dahi ulaşamamaktadırlar.⁶⁵ Bu noktada ise Tocqueville, ihtiyaç meselesine yönelir. İnsanların ihtiyaçları nedir ve ihtiyaç olarak belirlenenlerin fakirliğin yayılmasıyla ilişkisi nedir?

⁶² Craiutu, “What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?”, s. 184.

⁶³ *Ibid.*, s. 185.

⁶⁴ Tocqueville, “Memoir on Pauperism”, s. 6.

⁶⁵ *Ibid.*

Tocqueville'e göre insanların hayatında iki tür ihtiyaç vardır. Bunlardan ilki insanların doğuştan getirdikleri ihtiyaçlardır. İkincisi ise kendilerinin hayatta yarattıkları ihtiyaçlardır.⁶⁶ Tocqueville'e göre insanların fiziksel ihtiyaçları insan olmalarından kaynaklandığı için özünde birbirinden farklılık göstermez. Barınma, yeme içme vb. ihtiyaçlar bu çerçevede değerlendirilebilir. İkincisi yani insanların kendilerinin yarattıkları ihtiyaçlar ise alışkanlık (*habitude*) ve eğitim (*éducation*) çerçevesinde şekillenir. İnsanların alışkanlıkları ve eğitimleri çerçevesinde gelişen ihtiyaçların peşinden koşmaları, onları gerçekleştirmeye çalışmaları insanlar arasındaki ekonomik eşitsizliğin temel nedenidir.⁶⁷ İnsanlar bir süre sonra kendi yarattıkları ihtiyaçların hayatın vazgeçilemez parçaları olduğunu düşünmeye başlamaktadırlar. Böylece sınıfsal farklılıklar oluşmaktadır. Sonrasında ait olunan sınıf içerisinde var olma mücadelesi vermek ve sahip olunan sınıfsal özelliği korumak için ihtiyaçların sürekli olarak karşılanması gerekmektedir. Kontrolsüz sınıfsal büyüme⁶⁸ ise, Tocqueville'e göre sınıfsal farklılıkların hızla artmasına neden olacaktır. Bu durum aynı zamanda insanların kendi belirledikleri ihtiyaçların sayısının artmasına, çeşitlenmesine neden olacak ve öncelikle eşitlik ilkesini tehdit edecektir. Sonrasında ise kaybolan eşitlik zemini üzerinde insanların özgür biçimde eylemde bulunabilecekleri vasat da ortadan kalkacaktır.⁶⁹

Tocqueville'in fakirliğin yaygınlaşması bağlamında demokratik toplumdaki

⁶⁶ *Ibid.*, s. 7.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ Tocqueville'in insanların kendi belirledikleri ihtiyaçlarının sınıfsal yapıların büyümesine neden olacağına dair düşünceleri, üstelik bu belirlemenin alışkanlıklar çerçevesinde gelişeceğine dair fikirleri 20. yüzyılın başında Avrupa'da merkezî devletlerin ve cari uygarlık formunun nasıl oluştuğuna dair incelemeleriyle Norbert Elias'ın *Uygarlık Süreci* kitabındaki temel düşünceleriyle benzerlikler göstermektedir. Kitapta Elias, Batılı üst tabakanın sosyo-oluşumunu incelediği bölümlerde Fransa örneğinden hareketle saraya eklemelenmiş üst tabakanın alışkanlıklarının giderek alt tabakalara yayıldığını ve bu alışkanlıkların yaygınlık kazanmasıyla üst tabakalar tarafından terk edildiğini ve bu kesimin yeni alışkanlıklara yöneldiğini anlatmaktadır. Böylelikle saray çevresinden başlayarak tüm toplumun alışkanlıkları belirli bir çerçevede üst tabakaların taklit edilmesiyle şekillenmektedir. Ayrıca üst tabakalar da sürekli ayrışma isteğiyle yeni alışkanlıklar üretmektedirler. Bkz. Norbert Elias, **Uygarlık Süreci**, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013. Tocqueville'in insanların kendi belirledikleri ihtiyaçlarıyla sınıfsal yapının büyüdüğüne dair düşünceleri, alışkanlıkların sınıfsal yapıyı genişletici yönüne işaret etmek bakımından Elias'la benzerlik göstermektedir. Belki de bir düşünce çizgisinde değerlendirilebilecek aynı durum, Pierre Bourdieu'nün *Ayrım* başlıklı metninde de görülebilir. Bourdieu bu eserinde zevkler ile sınıfsal yapı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. İnsanların zevkleri uğruna yaptıkları seçimler Bourdieu'ye göre ait oldukları sınıfsal yapının doğrudan bir sonucudur. Bkz. Pierre Bourdieu, **La Distinction critique sociale du jugement**, Paris, Les Editions de Minuit, 1979.

ihtiyaçların yapısal özelliklerini işaret ettiği ikinci yapısal durum ise şehirleşmedir. İnsanlar hızlı şekilde kırsaldan koparak endüstrinin hızlı biçimde geliştiği şehirlere gelmektedirler. Tarımsal üretim adına sahip oldukları her şeyi yok ederek şehirlere gelen insanlar, fakirlikle karşılaşmaktadırlar. Endüstriyel üretim modelinde, tarımda olduğundan daha az iş gücüne ihtiyaç duyulması, insanların geldikleri büyük kentlerde işsiz kalmalarına neden olacaktır.⁷⁰ Endüstri kentlerinde büyük memnuniyetsizlik içerisinde yaşam mücadelesi verecek işçiler, büyük bir işçi kitlesi oluşacaktır.

Tocqueville, karşılaştığı yapısal sorunların çözmek üzere devletin yeni bir vergi reformu yaparak ve refahın adil biçimde dağıtılmasını temin ederek sosyal sorumluluk çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini dile getirir. Devletin yapacağı vergi reformuyla zenginlerden alacağı daha fazla vergiyi sosyal adaletle ilgili işlere harcaması, demokratik toplumun eşitlik ve özgürlük ilkelerinin korunmasını sağlayacaktır.⁷¹

3. 3. 2. Amerika Seyahati Boyunca Ekonomi Görüşleri

Tocqueville'in düşünce yönteminin içerisinde ekonomi görüşleri bakımından diğer önemli bir konu ise Amerika seyahati boyunca yaptığı ekonomiye dair gözlemler olmuştur. Demokratik topluma doğru yaşanan dönüşümde ekonomik yapının farklılaşması, dönüşümün temelini oluşturmaktadır. Tocqueville'e göre toplumsal ve ekonomik yapıda son birkaç yüzyılda meydana gelen gelişmeler bireyleri eşitliğe doğru yönlendirmekte ve böylece demokratik toplum oluşmaktadır.⁷² Tocqueville, Amerika örneği içerisinde ekonomik yapının işleyişini, demokratik toplumun diğer birçok boyutuyla birlikte ayrıntılarıyla incelemiştir. Ona göre Amerika'da gözlemlediği demokratik toplumun dört karakteristik özelliği vardır. Bunlar, kitle tüketimi, ticaretin artan önemi, hızla artan işletme sayısı ve devletin ekonomideki rolüdür.⁷³ Ekonomi insanların sürekli biçimde tükettikleri bir yapıya sahipken aynı zamanda bu durum tüketime yeterli miktarda arzı oluşturacak

⁷⁰ Tocqueville, "Memoir on Pauperism", s. 9.

⁷¹ Craiutu, "What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?", s. 185.

⁷² Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, s. 15.

⁷³ Swedberg, *Tocqueville's Political Economy*, s. 31.

işletmelerin artışına ve çeşitlenmesine neden olmaktadır. Ticaretin ekonomik yapının merkezinde yer aldığı sistem içerisinde devlet, sadece kuralları belirleyecek etkin denetim görevine sahiptir. Demokratik toplumun temelini oluşturan eşitliğin ve özgürlüğün korunması ve ekonomik yapı içerisinde bozulmaması da devletin sorumluluğundadır.⁷⁴

Amerika’da Demokrasi kitabı boyunca Tocqueville’in gözlemleri sadece genel düzeyde kalmaz. Aksine ücretlerin ve maaşların demokratik toplumlarda aristokratik toplumlardan nasıl farklılık göstereceğine dair de tespitlerde bulunur. Kitap boyunca bazı başlıklarda dahi bu türlü ekonomik analizlerin izlerini görmek mümkündür. Swedberg bunlardan ikisinin maaşlara ve ücretlere yönelik oluşu nedeniyle önemli olduğundan bahseder. “Demokratik Kuruluşlar ve Gelenekler Ücretleri Nasıl Arttırma ve Kiralama Sürelerini Kısaltma Eğilimindedir” ve “Demokrasinin Maaşlar Üzerindeki Etkisi”⁷⁵ demokratik toplumdaki ekonomik dönüşümleri incelediği iki önemli alana örnektir. Modern ekonominin temellerinde yer alan meseleleri seyahati boyunca yaptığı incelemeler çerçevesinde tartışması, Tocqueville’in düşünce yönteminin içerisinde ekonominin yeri bakımından Swedberg’e şaşırtıcı gelmiştir.⁷⁶ Özellikle aristokratik toplumlardan farklı biçimde demokratik toplumlarda yapılan iş anlaşmalarının yahut kira sözleşmelerinin kısa süreli olması bu yeni toplumdaki ekonomik yapının ne denli hızlı değiştiğinin Tocqueville tarafından iyi bir şekilde kavrandığını göstermektedir. İnsanlar mümkün olduğunca anlık değişimleri takip ederek kazançlarını her zaman en üst düzeyde tutmaya çalışmaktadırlar.⁷⁷ Tocqueville’in hem insanların demokratik toplumlarda ekonomik yapı içerisindeki davranışlarına hem de ekonomik genel karakteristiğin demokratik toplumdaki dönüşümüne dair yaptığı tespitler büyük öneme sahiptir. Tocqueville, söz konusu değerlendirmelerini yaparken Amerika’da yaptığı serbest gözlemlere ek olarak hapisane sistemi üzerine yaptığı incelemelerde de ekonomik araştırmalarda bulunmuştur. Hapisane kurumlarının nasıl finanse edildiği sorusu çerçevesinde

⁷⁴ **Ibid.**

⁷⁵ **Ibid.**

⁷⁶ **Ibid.**

⁷⁷ **Ibid.**, s. 49.

incelediği Amerikan ekonomisinin yapısal özellikleri onu, demokratik toplumun ekonomik özelliklerine dair önemli sonuçlara ulaştırmıştır.⁷⁸

Tocqueville'in, Amerika'da demokratik toplumların ekonomik yapısal özelliklerine ilişkin yaptığı tespitlerden biri de üzerinde durduğu gibi ekonomideki değişimin artışıdır. Bu durum, Tocqueville'e göre mülkiyet ilişkilerine de yansır. Eskiden büyük toprak parçaları, aristokrasi ve kiliseler tarafından sahiplenilmekteydi. Aristokratik ilişkilerin zayıflaması ve kilisenin sadece dinî alana doğru itilerek toplumsal işlerden uzaklaştırılması sonucu mülkiyet ilişkileri de değişmiştir. Daha küçük parçalı toprak sahipliğine geçilmesi bireyleri yeterli ekonomik kazancı elde edebilmek için verimliliği yükseltmeye yönlendirmiştir. Bireyler sahip oldukları toprakları verimli şekilde kullanarak maksimum geliri elde etmeye çalışmışlardır. Böylelikle yenilikçilik Amerika'da ekonomik yapının merkezinde yer almıştır. Tocqueville'e göre bu durum, aristokratik toplumdan farklılaşarak kısa süreli aralıklarla hızlı şekilde değişen ekonomik yapının demokratik topluma hâkim olduğunu göstermektedir.⁷⁹

Tocqueville'in farklı eserlerinde ve hayatının farklı dönemlerinde ekonomik konularla ilgili yaptığı analizlere bakıldığında ekonominin Tocqueville'in düşünce yönteminin önemli bir parçası olduğu görülmektedir. Onun incelediği meselelerin ekonomik boyutunu ihmal ettiği, kayda değer bulmadığı gibi eleştiriler doğru değildir. Öte yandan şunu da tespit etmek gerekir ki Tocqueville, hiçbir zaman ekonomiye toplumsal olguları ve olayları belirleyen birincil önem atfetmemiştir. Onun düşüncesinde hukuk, coğrafya, gelenekler ve tarih ekonominin de içinde bulunduğu tüm toplumsal faktörleri belirleyen bir konuma sahip olmuştur.

3. 4. Tocquevilleci Düşüncenin ve Araştırma Gündeminin Unutuluşu

Alexis de Tocqueville, yaşadığı dönemde açtığı teorik tartışmalar, takip ettiği araştırma gündemi ve ortaya koyduğu fikirlerle hem yaşadığı dönemin entelektüel çevreleri arasında etkili olmuş hem de sosyal bilimlerin akademik disiplinler şeklinde örgütlendiği döneme önemli katkılar sağlamıştır. Öte yandan Tocqueville, ölümünün

⁷⁸ *Ibid.*, s. 59.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 118.

ardından sahip olduğu ilgiyi kaybetmiş ve sosyal bilimler düşüncesi içerisinde ismi arka planlara itilmiştir. Literatürde “post-Tocqueville” dönemi olarak ifade edilebilecek bu dönem içerisinde onun fikirlerinin geri çekilişi ve özellikle vatani olan Fransa’da fikirlerinin unutulması önemli bir tartışma olarak ele alınmıştır. Bu durum, aynı zamanda Tocqueville’in ölümünün ardından algılanmasıyla ilgili bir durumdur. Tocqueville’in “yeni bir siyaset bilimi” çağrısıyla yaptığı yöntemsel sorgulamalar ve çalışmalarında bilginin yeniden organize edilişi, ölümünün ardından suskunlukla karşılanmıştır. Dubois bu durumu bir paradoks olarak değerlendirmektedir. Ona göre “19. yüzyılın siyaset bilimine en temel katkılardan birini yapan Tocqueville, kendi ülkesinde uzun yıllar marjinal olarak değerlendirilmiştir.”⁸⁰ Ayrıca Dubois, “Raymond Aron ve François Furet tarafından Tocqueville yeniden keşfedilene kadar onun yok sayıldığını ya da olduğundan daha değersiz bir düşünür olarak değerlendirdiğini” aktarmıştır.⁸¹ Benzer tespitleri Sunar da paylaşır. “1880’lere gelindiğinde Tocqueville tamamen unutuldu. 1900’lere gelindiğinde onun Fransız Devrimi ve Amerikan demokrasisi hakkındaki görüşleri zaman zaman zikredilse de artık çok ünlü biri değildi.”⁸² Craiutu ise aynı duruma Tocqueville’in 100. ve 200. doğum tarihleri anısına düzenlenen etkinlikleri kıyaslayarak katılır. 1905 yılında Tocqueville için Amerika Birleşik Devletleri’ndeki birkaç törenin dışında neredeyse hiçbir tören düzenlenmez. Öte yandan 2005 yılına gelindiğinde ise İtalya’dan Birleşik Devletlere, Arjantin’e ve Japonya’ya kadar birçok ülkede Tocqueville, adına sempozyumlar ve toplantılar organize edilerek, ayrıca kitaplarının yeni çevirileri yayımlanarak anılmıştır. Benzer fikirleri Aron da Tocqueville’in ölümünün ardından unutuluşunu kendi tecrübesinden hareketle dile getirmektedir. “Biz *École normale supérieure*’de veya *Sorbonne*’un felsefe bölümünde ne Amerika’da Demokrasi’yi ne de Eski Rejim ve Devrim’i okuduk.”⁸³ Kendisinin Tocqueville deneyimi hakkında ise ilk defa *Amerika’da Demokrasi*’yi okuduğunda üniversitede profesör olduğundan bahsetmiştir.⁸⁴ Ona göre

⁸⁰ Dubois, *Alexis de Tocqueville. Vie, œuvres, concepts*, s. 3.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² Sunar, “Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik”, s. 29.

⁸³ Raymond Aron, “Tocqueville retrouvé”, s. 25.

⁸⁴ *Ibid.*

Tocqueville'in bunu yaşamasının sebebi, Montesquieu geleneğini temsil ediyor oluşundan kaynaklanmaktadır.⁸⁵ Onun tarihi, gelenekleri, hukuki normları ve fizikî çevreyi merkeze alarak geliştirdiği düşünce yöntemi süreç içerisinde Fransa'da geri plana çekilmiştir.

Tocqueville'in unutuluşuyla ilgili fikirlere katılmayan isimler de vardır. Mancini *Oblivion'dan Apotheosis'e: Tocqueville'in İronik Yolculuğu* başlıklı makalesinde Tocqueville'e ilginin hiçbir zaman azalmadığını özellikle *Amerika'da Demokrasi* kitabının sıklıkla çok satan kitaplar listesinde yer aldığını vurgulamaktadır.⁸⁶ Mancini, bir adım daha öteye geçerek Tocqueville'in sosyal bilimler düşüncesi içerisinde "tanrılaştırılması"⁸⁷ gibi bir durumla karşılaşıldığını gördüğünden bahsetmektedir. Kahan ise Tocqueville'in düşüncelerinin her zaman sınırlı entelektüel çevrelerde etkili olduğundan bahsetmekle birlikte hayatı boyunca izole edilmiş bir atmosferde yaşamış olmasından dolayı ölümünün ardından unutulduğuna yönelik bir kaniya sahip olduğundan bahseder.⁸⁸ Kahan'a göre bunda etkili olan Tocqueville'in izole edilmesidir ve bu durum o yaşarken de öldüğünde de aynıdır.

İki farklı düşünceyi savunan isimlerin görüşleri değerlendirildikten sonra şu sonuca varılabilir: Tocqueville, yaşadığı dönemde siyasetin verdiği söylemsel güçle hem popüler bir isim hem de entelektüeller arasında kayda değer bir düşünür olmuştur. Ölümünün ardından yaşadığı dönemin şöhretinin de etkisiyle kitapları okunmaya, düşünceleri belirli bir kitle tarafından takip edilmeye devam edilmiş olsa da sonuçta sosyal bilimlerin kurumsallaşmasıyla ilgili olan bir süreçte akademik alandan geri çekilmiştir. Onun düşüncesinin anlamlandırılması bakımından, akademik çevrelerde ortaya koyduğu araştırma gündeminin ve yönteminin ölümünün ardından nasıl algılandığına dair bir inceleme, geri çekilişiyle birlikte düşünüldüğünde Tocqueville'in düşünce mirasını incelemek bakımından büyük bir öneme sahiptir. Craiutu ve Gellar'in Tocquevilleci yöntemle dünyadaki demokrasi

⁸⁵ Aron, "Tocqueville retrouvé", s. 25.

⁸⁶ Matthew J. Mancini, "From Oblivion to Apotheosis: The Ironic Journey of Alexis de Tocqueville", *Journal of American Studies*, No.45, 2011, s. 24.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ Kahan, *Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville*, s. 84.

çalışmalarını değerlendirdikleri kitabına⁸⁹ bakılacak olursa Tocqueville'in araştırma gündemi ve yöntemleri günümüzde dahi bazı düşünürler için hareket noktası olmaya devam etmektedir. Tocqueville'in geri çekilişine dair yapılacak analizler, onun fikrî mirasının daha doğru bir çerçeveye oturtulması bakımından önemlidir.

Jardin'in *Amerika'da Demokrasi* için kaleme aldığı önsöze bakıldığında 1930'lu yıllardan itibaren hem *Amerika'da Demokrasi*'nin hem de *Eski Rejim ve Devrim*'in yeniden bilimsel çevrelerde okunmaya başlandığı aktarılır.⁹⁰ Elster da Jardin'le benzer fikirleri paylaşmaktadır. Fakat Tocqueville genel olarak yaşadığı dönemin siyasî gelişmeleri üzerine kafa yormuş bir düşünür olarak algılanmaktadır. Elster'a göre bu büyük bir hatadır. Tocqueville'in sosyal bilimlerin kurucu figürlerinden biri olarak algılanmaması Elster'a göre düşüncelerinin yorumlanmasını eksik bırakmaktadır.⁹¹ Bununla ilgili verdiği örnekte, çağdaş bir düşünür olarak John Rawls'un demokrasi konusu üzerine çalışmalarını incelemiştir. Tocqueville'in çağdaşı olan John Stuart Mill'e metinde 20'den fazla atıfta bulunulurken Tocqueville'in ismi bir kez bile geçmemektedir.⁹² Elster, Tocqueville'e karşı uyanan ilginin yanlış bir mecrada seyrettiğinden bahsederek onun gerçek anlamda bir sosyal bilimci hüviyetinde algılanması gerektiğinin altını çizmiştir. Bugün Tocqueville'in bir sosyal bilimci olarak değil de siyaset üzerine düşünen bir siyasetçi olarak algılanmasının özellikle sosyal bilimlere yöntemsel katkılarının göz ardı edilmesiyle sonuçlanacağından bahseden Elster, bu duruma "Tocqueville paradoksu" adını vermektedir.⁹³ Aron da Tocqueville'in sosyal bilimlerin kurucu figürlerinden biri olduğunun üzerinde durmaktadır. Ona göre Tocqueville, Fransız sosyal bilimler geleneği içerisinde Montesquieu'nün başlatıcısı olduğu toplumsal analiz geleneğinin bir parçasıdır.⁹⁴

⁸⁹ Craiutu ve Gellar, *Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century*.

⁹⁰ Jardin, "Préface", s. 13.

⁹¹ Elster, *Alexis de Tocqueville The First Social Scientist*, s. 1.

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Ibid.*, s. 2.

⁹⁴ Aron, "Tocqueville retrouvé", s. 26. Aron, Jardin'in ifadelerinde de görüldüğü gibi Tocqueville'in yeniden akademik çevrelerde tanınması konusunda önemli girişimleri olmuş bir düşünürdür. Aron'un Tocqueville'e olan ilgisini bir miktar yaşadığı dönemde Fransız sosyoloji düşüncesinde Karl Marx'ın sahip olduğu egemenlikle de açıklamak mümkündür. Aron Marksist toplumsal çözümlemelerden farklı olarak Fransız toplumuna dair başka bir düşünce geleceğinin de var

Sosyal bilimler düşüncesi içerisindeki geri çekilişi ve ölümünün ardından düşüncelerinin algılanışına ilişkin incelemenin ardından son olarak Tocqueville'in unutuluşuna dair literatürde var olan tartışmalar ele alınabilir. Böylelikle onun algılanışına dair bölüm tamamlanmış olacaktır. Literatürde Tocqueville'in sosyal bilimler düşüncesi içerisinde geri çekilişine etki ettiği düşünülen üç ana görüş bulunmaktadır. Bunlar; ölümünün ardından Fransız sosyoloji düşüncesindeki gelişmeler, siyasî kimliğinin bilim adamı kimliğinin önüne geçmesi ve sosyal kökeni nedeniyle yaşadığı izolasyon olarak sıralanabilir.

İlk olarak Tocqueville'in ölümünün ardından Fransa'da sosyal bilimler düşüncesi, *Amerika'da Demokrasi* kitabının yazarının izlediği yöntem ve araştırma gündeminden farklı olarak toplumcu, sosyalist bir gündem etrafında şekillenmiştir. Auguste Comte, Saint-Simon, Emile Durkheim ve Marx söz konusu etkiyi oluşturan temel şahsiyetlerdir.⁹⁵ Tocqueville ise Montesquieu'nün çizgisini devam ettirerek klasik ve modern düşünce sistemleri içerisinde bir geçişi temsil etmek suretiyle endüstrileşme ve sınıf olgularına odaklanmamıştır. Bunun yerine kendisinden sonra belirleyici bir olgu olarak hiç düşünülmeyen demokrasiyi modern toplumu şekillendiren belirleyici olarak kabul etmiştir. Modern toplumun oluşumunu ve sonrasında yaşanan süreçleri inceleme iddiasında olan sosyoloji ve geniş anlamda sosyal bilimler düşüncesinde hiçbir büyük düşünür Tocqueville'in ardından demokrasiye ve demokratikleşmeye birincil önem atfetmemiştir. Dolayısıyla Tocqueville'in hem yöntemi hem de araştırma gündemi anlamını kaybetmiştir. Bu bağlamda Elster ise Tocqueville'in ardından sosyal bilimlere fen bilimlerine yakınlığının bir anlayışın giderek hâkim olmasıyla birlikte rakamlar ve teorilerle yapılan açıklamaların toplum çalışmalarının esasını oluşturduğundan

olduğundan bahseder. Montesquieu ve Tocqueville'le birlikte kurduğu bağlantılar bu düşüncesine tarihsel dayanaklar oluşturur niteliktedir. Bkz. Aron, **Les Etapes de la pensée sociologique**; Lardinois, **"L'Invention de Tocqueville"**. Benzer bir yaklaşımla Nisbet de Tocqueville'in yeniden akademik çevrelerde hatırlanmasının Karl Marx'ın yöntemsel egemenliğine karşı bir girişim olduğundan bahsetmektedir. Buna göre Tocqueville'in yeniden öne çıkarılmasının esas nedeni, sol düşünce geleneğinin ötesinde başka isimler etrafında yeni bir tarihsel meşruiyet alanı kurgulamaktır. Bkz. Nisbet, **"Many Tocquevilles"**, s. 60. Lardinois ise bu tartışmalara ek olarak Tocqueville'in Aron tarafından sahiplenilmesini, Tocqueville'le Aron'un politik entelektüel konumlarının benzeşmesiyle açıklanabileceğinden bahseder. Bkz. Lardinois, **"L'Invention de Tocqueville"**, s. 86.

⁹⁵ Birnbaum, **Sociologie de Tocqueville**, s. 147.

bahsetmektedir.⁹⁶ Öte yandan Tocqueville ise toplumu araştırdığı temel olgularla anlamaya çalışmıştır. Fransız sosyoloji geleneği bakımından Tocqueville'in anlayışının merkeze alınmasının karşısında toplumsal olguları açıklayıcı bir geleneğin hâkim olduğu görülmektedir. Böylelikle Elster'a göre bütünsellik (*holism*) anlayışı sosyal bilimlere hâkim olmuştur. "Durkheim'a göre sosyal olgular, Marx'a göre sınıflar ve Hegel'e göre Akıl bağımsız açıklayıcı güçlere sahip olan birey-üstü varlıklara (*supra-individual entities*) dönüşmüşlerdir."⁹⁷ Elster'a göre Tocqueville, yöntemsel olarak bu grupta yer alan kişilerin yöntemsel bireyciliğinden uzakta var olan toplumsal dönüşümü, o dönüşümün etkilediğini düşündüğü alanlarda gözlemleyerek anlamaya çalışan bir düşünürdür. Burada önemli olan kelime Tocqueville'in anlayıcı çabalarına rağmen açıklayıcılığın Fransız sosyal bilimler düşüncesi içerisinde hâkim konuma gelişidir. Aron da benzer bir durumun altını çizmektedir: "Fransa'da sosyologlar tarafından hiçbir zaman dikkate alınmamışsa, bu, Durkheim'ın çağdaş okulunun Auguste Comte'un eserinden çıkmış olmasındandır. (...) Belki de bu nedenle Tocqueville, usta olarak nitelenenler arasında yer almamıştır."⁹⁸ Dolayısıyla Tocqueville'in demokratik toplumda yaşanan değişimi anlamlandırmaya ilişkin fikirleri, sosyal bilimlerin parçası olarak değerlendirilmek bakımından anlamlı görünmemeye başlamıştır. Rakamlar, test edilebilir hipotezler ve teorilerle açıklanabilir bir toplum düşüncesinin hâkimiyeti, değişimin anlamlandırılmasını kendisine konu edinmiş bir düşünürü bilim dışı olarak değerlendirmiştir.

Tocqueville'in geri çekilişine dair ikinci önemli görüş ise siyasî kimliğinin bilim adamlığının önüne geçtiğine ilişkindir. Bu başlık altındaki fikirler temelde Tocqueville'in yetkin bir araştırmacı olmamasına ve bilimsel yöntemlerle eserlerini kaleme almamasına işaret etmektedir. Öncelikle ifade edilmelidir ki Tocqueville, bugün sosyal bilimlerin iki yüz yıllık kurumsallaşma serüveninin sonucunda fikirlerini açıklamış bir düşünür değildir. Dünyanın hemen hiçbir yerinde sosyoloji ya da siyaset bilimi eğitimlerinin üniversitelerde belirli bir disiplin içerisinde sürdürülmediği bir dönemde Tocqueville, ayrıntıları önceki bölümlerde incelendiği

⁹⁶ Elster, **Alexis de Tocqueville The First Social Scientist**, s. 6.

⁹⁷ **Ibid.**

⁹⁸ Aron, **Les Etapes de la pensée sociologique**, s. 164.

üzere karşılaştırmalı yönteme, toplumsal gözleme, saha düşüncesini uygulamaya ve tarihsel analizlerinde birinci el kaynaklara müracaat ederek yaşanan tarihsel serüvenin toplumsal arka planlarını araştırma gibi önemli yöntemsel kabiliyetlere sahiptir. Bu sebeple Tocqueville gibi bir ismi bilim yapmamakla eleştirmek bugünün şartlarını tarihe götürerek yargılarda bulunmak olacaktır. Öte yandan Tocqueville'in katı bir bilimsel disipline sahip olmadığı da bir gerçektir. Önceki bölümlerde de incelendiği üzere demokrasi, eşitlik ve özgürlük gibi düşüncesi bakımından temel kavramlara bakışı çoğu zaman bağlamdan bağlama farklılıklar göstermektedir.⁹⁹ Craiutu'nun Wolin'in düşüncesinden aktardığı üzere siyasî kimliğinin Tocqueville'in bilim adamlığının önüne geçmesine ilişkin tezler onun bilimsel bir disiplinle çalışmaması ve kavramları bağlamlarına göre farklı anlamlarda kullanmasına ilişkindir. Craiutu'nun aktardığına göre Wolin Tocqueville'in bir düşünür değil sadece seyahatlerini kaleme alan bir yazar olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁰ Craiutu da bu görüşlere katılarak Tocqueville'in bilimsel bir disiplin içerisinde zihnindeki soruların cevaplarını araştırmadığından bunun yerine vardığı sonuçlar için sahada kendisini destekleyeceği bilgiler aradığından bahsetmektedir.¹⁰¹ Craiutu ayrıca Tocqueville'in Marx ve Comte'la karşılaştırıldığında son derece siyasî bir tutkuyla ele aldığı konulara yaklaştığını kaydetmektedir.¹⁰² Mansfield ise Tocqueville'in siyasî amaçlarına ulaşmak için bilimi kullandığından ve bugünün bilimsel nesnellik anlayışından uzak bir yapıda olduğundan bahseder.¹⁰³ Bu konuda Birnbaum da Mansfield ve Craiutu'yla aynı fikirdedir. Ona göre Tocqueville, yeni bir bilimsel anlayışla demokrasi, eşitlik ve özgürlük temelinde gelişen yeni dünyanın anlaşılması gerektiğinden bahsetmektedir. Ancak peşinden gittiği amaç, bu yeni bilimsel disiplinleri yöntemsel olarak kurgulamak değil; siyaseten ulaşmak istediği amaçlarda bilimi kendisine argüman üreten bir mekanizma olarak kullanmaktır.¹⁰⁴ Ancak Birnbaum, Tocqueville'in ürettiği bilgiyi siyaseti için kullandığı görüşünü paylaşmakla birlikte onun toplumsal araştırmalarında son derece nesnel olduğundan

⁹⁹ Elster, **Alexis de Tocqueville The First Social Scientist**, s. 3.

¹⁰⁰ Craiutu, **"What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?"**, s. 144, 145.

¹⁰¹ **Ibid.**, s. 147.

¹⁰² **Ibid.**, s. 150.

¹⁰³ Mansfield, **Tocqueville A Very Short Introduction**, s. 1.

¹⁰⁴ Birnbaum, **Sociologie de Tocqueville**, s. 100.

bahsetmektedir. Ona göre Tocqueville'in yaptığı, nesnel şartlarda ve yaşadığı dönemin bilimsel yöntemleri itibariyle ürettiği bilgileri, siyaset alanında söylemlerini geliştirirken kullanmaktır.¹⁰⁵ Birnbaum'a göre Tocqueville, toplumsal analizlerini, Durkheim'in sonraları üreteceği "sosyal olgular başka sosyal olgularla incelenir" yaklaşımına yakın bir nesnellikle yapan bir düşündürdür. Ulaştığı sonuçları ise siyaset alanında kullanmaktan hiçbir zaman çekinmemiştir.

Tocqueville'in siyasi kimliğinin onun bilim adamlığının önüne geçtiğine ve ölümünün ardından bir düşünür olarak arka plana çekilmesine neden olduğuna dair görüşleri inceledikten sonra Birnbaum'un tespitleri diğerlerine göre daha doğru görünmektedir. Kişinin siyasî ve bilim adamlığı gibi çeşitli rolleri birbirinden ayrılamayacaktır. Ayrıca yöntemsel olarak tutarlı şekilde ulaştığı bilgileri siyaset alanında kullanması da mümkündür. Bu durum, bilimsel çalışmalarının niteliğini azaltmayacağı gibi siyaset alanında pratiklerini göstereceği için fikirlerine pratik boyutlar ekleyebilir. Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi* kitabının birçok yerinde kitabı hiçbir kesimi memnun etmek için yazmadığından bahsetmekte ve ulaştığı sonuçların kendi doğrularına dair arayışının sonucu olduğundan bahsetmektedir. Bu sebeple Tocqueville'in uygun siyasî sonuçlara ulaşmak için bilimsel araştırmaları kullandığını söylemek aşırı bir yorum olacaktır. Fakat siyaset yaparken elbette toplumsal araştırmaları kullanmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın ilk yarısı düşünülecek olursa kişilerin siyasetle mesleklerini iç içe görmeleri daha yaygındır. Örneğin, Karl Marx'ın siyasi duruşuyla bilimsel incelemelerini birbirinden keskin bir çizgiyle ayırmak ne ölçüde mümkündür? Tocqueville, siyasî söylemlerde ulaştığı bilimsel sonuçları kullanmıştır ama bu, hiçbir zaman onun bilimsel araştırmalarının yetkinliğini düşüren, nesnelliği hiçe sayan bir boyutta olmamıştır. Dönemin birçok düşünürünün de siyasetle ilgilenerek bilimsel çalışmalarını sürdürdüğü düşünülecek olursa Tocqueville'in siyasi çalışmalarını bilimsel araştırmalarının önüne geçirdiği için akademik alanda geri çekildiğini düşünmek doğru olmayacaktır.

Tocqueville'in geri çekilişine dair incelenecek son görüş ise sosyal kökeni ve siyasi tercihleri arasında oluşan gerilimin neden olduğu izole edilmişliğe ilişkindir. Buna göre Tocqueville'in hiçbir ana akım görüş içerisinde yer almayışı, onun

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 8, 9.

fikirlerinin ölümünün ardından etkisini kaybetmesi üzerinde etkili olmuştur. Aristokrat bir aileden gelen Tocqueville, siyasette ve düşünce hayatında burjuvazi kültürüyle yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Ancak hayatının incelendiği bölümde de görüldüğü üzere aristokratik değerlerinden de yeri geldiğinde vazgeçmeyerek şekillenmekte olan burjuva dünyasında var olmuştur. Bu durum, Tocqueville'i belli bir grubun parçası olmaktan ve o grubun fikir ve çıkarlarını savunmaktan uzaklaştırmıştır. Hayatının hiçbir döneminde bir ideolojinin ya da bir siyasi grubun kesin bir savunucusu ve müntesibi olmamıştır. Aron'un deyişiyle "Tocqueville, parlamentoyu demokrasi bakımından her zaman çok gerekli bulmuş; ancak parlamenterlerin büyük çoğunluğunun gereksiz insanlar olduklarını düşünmüştür."¹⁰⁶ Hayatı boyunca birbirleriyle çatışan unsurları sentezleyerek yeni fikirler üretmeye ve siyasette yeni konumlar elde etmeye çalışan Tocqueville, bu nedenle düşünce mirasını ve araştırma gündemini ölümünün ardından bir gruba doğrudan bırakamamıştır. Aron'un belirttiği gibi "Tocqueville yalnızdı; demokrasiyi onu yüceltmeden kabul ediyordu, aristokratik bir aileden geliyordu, ama devrimin öldürdüğü şeyi yeniden canlandırmayı denemiyordu."¹⁰⁷

Aron'un anlatımı Tocqueville'in bilim ve siyaset alanlarındaki durumlarını özetler niteliktedir. Belirli bir hizbin ya da ideolojinin savunuculuğunu bilimsel çalışmalarında yapmamıştır. Siyaset alanında ise bir partinin mensubu, savunucusu ya da sözcüsü olmadığı için bir grup tarafından sistemli şekilde sahiplenilmemiştir. Bu durumun Tocqueville'in taşıdığı düşünce geleneğinin devam etmemesinde önemli bir etkisi olduğu düşünülebilir. Ancak Tocqueville, bunun tersine Nisbet'in aktardığı gibi akademik alanda ideolojik yelpazenin her yönünden ilgiyle karşılanmıştır.¹⁰⁸ Tocqueville'in yalnızlığı, ölümünün ardından bilimsel yönteminin ve araştırma gündeminin takip edilmemesinde etkili olmuştur. Öte yandan Tocqueville, bugün farklı düşünce geleneklerinden kimselerin incelediği ve kendi yöntemlerini inşa ederken başvurdukları, toplum düşüncesi tarihi bakımından köşe taşı bir kişilikse bunda yalnızlığının da önemli bir payı vardır.

¹⁰⁶ Aron, "Idées politiques et vision historique de Tocqueville", s. 525.

¹⁰⁷ Aron, *Les Etapes de la pensée sociologique*, s. 170.

¹⁰⁸ Nisbet, "Many Tocquevilles", s. 65.

Sonuç

Büyük zihinlerin fikirleri, orta zihinlerin olayları ve küçük zihinlerin kişileri konuştuğuna dair bir deyiş, farklı referanslarla anlatılmaktadır. Kişiler ve aralarındaki ilişkiler hakkında konuşulmamasını öğütleyen bu deyiş, dedikodu ve olaylar gibi gelip geçici durumlar yerine uzun süre etkisi olabilecek fikirler üzerine konuşmanın insanlar için daha yararlı olacağına işaret etmektedir. İlk bakışta son derece haklı görünen bu anlayış, fail olarak insanı, fikirlerinden soyutlamak gibi bir yanılsa düşürebilir. Aynı zamanda fikirleri, fail insandan ayrı bir birey-üstü gerçeklik gibi algılamasına sebep olabilir. İkinci düzeyde ise bu deyişin getirdiği bakış açısı, fikirlerin hangi olaylardan etkilenecek ortaya konulduğunun ve nelere cevap olarak geliştirildiğinin anlaşılmasını perdeleyebilir. Kişilerin hayatı, diğer kişilerin hayatlarıyla etkileşimi ve olayların failleriyle birlikte düşünülmesi, fikirlerin sağlıklı bir biçimde tahlil edilmesi bakımından son derece önemli bir zemin sunmaktadır. Tarihsel toplumsal bir analiz için meşhur deyişte ifade edilen üç düzeyin birbiri içine geçtiği bakış açısı birçok konuda zaruridir. Devrimin ardından gelişen ve modernliğin önemli toplumsal tartışmalarını barındıran 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa’da yaşanan toplumsal dönüşümü -Tocqueville’in deyişiyle ifade edilecek olursa aristokrasiden demokrasiye yaşanan değişimi- anlamak için de her üç düzey arasındaki etkileşimleri ortaya koymak gerekmektedir.

Alexis de Tocqueville düşünür, hukukçu ve devlet adamı olarak toplumsal değişimin farklı boyutlarını temsil eden bir şahsiyettir. Birbirinden farklı alanlarda aynı anda fikir ve eylemleriyle toplumsal değişimin hem aktörü hem de bu değişimi anlamaya çalışan bir entelektüel olması, 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa’yı anlamak bakımından eşsiz imkânlar sunmaktadır. Bu çalışma boyunca Tocqueville’in yaşamı, siyasal faaliyetleri, fikirleri ve sosyal bilimsel yönetime katkıları merkeze alınarak devrim sonrası Fransası’nın bu etkili sosyal bilimcisi anlaşılmasına çalışılmıştır. Demokratik topluma doğru yaşanan ve Tocqueville’in ileride tüm dünyaya yayılacağını öngördüğü toplumsal dönüşüme dair tartışmalar incelenmiştir.

Tocqueville, aristokrat kökenlere sahip bir aileye mensupken yaşadığı dönemde ailesi hızlı şekilde burjuva kültürüne eklemlenmiştir. Onun yaşamı itibarıyla

geçirdiği değişim, birçok açıdan dönemin Fransası'nda hâkim değerlerde ve düzende yaşanan değişiminin küçük bir örneği niteliğindedir. Yaşamanın ilk yıllarından itibaren gözlemlediği sorunlar zamanla toplumun ana gündem maddesi haline gelmiştir. Katı sınıfsal bölünmeler içerisinde gelerek toplumlaşmaya çalışan 19. yüzyıl Fransası'nın ekonomi, hukuk ve yönetim gibi tüm alanlarında yaşanan değişimlerin doğrudan gözlemcisi olmuştur. Aristokrat bir aileden gelmesi nedeniyle sahip olduğu güçlü tarihsel hafızayla Fransa'nın yüzlerce yıllık değişimlerinin hangi dinamikler, aktörler ve yapılar içerisinde geldiğini görebilmiştir. Kendisini iktidarın sınırlandırılarak toplumsal sorunların demokratik toplum değerleri içerisinde çözüme kavuşturulmasına adanmıştır. Entelektüel ve siyasal geçmişinin arkasında aile hafızasının söz konusu güçlü etkileri vardır. Ailesinin devrim sonrası yaşanan terör döneminde gilyotinden son anda kurtulması hafızasında önemli izler bırakmıştır. Yaşanan değişimlerin devrimden ziyade demokratik toplumun evriminin doğallığı içerisinde gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca yaşanan değişimin, kendi sorunlarını da beraberinde getireceğini düşünmektedir. Bu sorunlara karşı ancak demokratik toplumun değerleri ve yapısı içerisinde çözüm bulunacağını iddia etmektedir. Söz konusu fikirlerinin oluşumunda devrimin kanlı yüzüyle neredeyse yok olmanın eşiğine gelen aile tarihinin çok büyük etkisi vardır. Aile hafızası, yaşamı ve fikirleri arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Ailesinden kendisine miras kalan fikirler, gözlem gücüyle birleşerek siyasal alandaki söylemlerine kaynaklık etmiş ve onu yeni düşünce biçimleri geliştirmek konusunda harekete geçirmiştir. İşte bu nedenle gözlemlerine dayalı şekillendirdiği fikirleri, siyasal eylemi ve sosyal bilimsel düşünce yöntemine yaptığı katkıları arasında bağlar vardır.

Tocqueville'in gözlemlerinin ve tarih okumalarının ilk sistemli hali Versailles Mahkemesi'nde hazırladığı avukatlık tezinde görölmektedir. Bu çalışmasından başlayarak tüm eserlerinde etkisini sürdüren düşünce teması, modern toplumun yaşadığı değişim ve bu değişimin çeşitli toplumsal görüntüleri olmuştur. İlk çalışmasında ele aldığı düello konusunda açık şekilde görölmektedir ki modernleşmeyle birlikte yaşanan yönetim ve hukuk alanlarındaki dönüşüm ilk dönemlerinden itibaren onun ilgi odağındadır. İlgileri *Amerika'da Demokrasi* ve *Eski Rejim ve Devrim* kitaplarıyla daha sistemli şekilde ifade edilen derinlikli fikirlere dönüşmüştür.

Amerika’da yaptığı gözlemlerle Tocqueville, büyük bir ilgiyle üzerine düşündüğü değişim konusuna demokratik toplum olarak kavramsallaştırdığı bir ideal tip çerçevesinde yaklaşmıştır. İleride tüm dünyaya yayılacağını düşündüğü bu toplum tipinin getireceği değişim ve sorunlar üzerine çalışmalarında bilgi toplama yöntemi olarak gözleme geniş yer ayırmıştır. Üstelik gözlemlerine dayanan araştırmaları sadece entelektüel fikirler olarak kalmamış siyaset alanındaki eylemlerini belirleyecek söylemlere kaynaklık etmiştir. Demokratik topluma doğru yaşanan değişimin tüm toplumsal dinamiklerini anlamlandırmaya çalışan Tocqueville, siyasi çalışmalarının ve devlet hizmetinin odaklandığı mesele olarak bu değişimin ortaya çıkardığı sorunları, siyaset alanında gündeme taşımıştır. Bilimsel çalışmalarında da aynı odak temalar varlığını güçlü şekilde hissettirmiştir.

Sömürgecilikten, merkeziyetçiliğe ve fakirliğe kadar birbirinden farklı alanlarda yürüttüğü tartışmalarda Tocqueville’in birincil amacı, Fransa’nın modern topluma doğru yaşadığı değişimi anlamlandırmak ve demokratik toplum düzeni olarak ifade ettiği, kaçınılmaz gördüğü toplumsal dönüşümün hem imkânlarını hem de olası problem alanlarını ortaya çıkarmak olmuştur. Söz konusu hedefine ulaşmak için, o dönemin bilimsel yöntemlerinin yeterli olmadığını düşünmektedir. Yeni toplumun ihtiyaç duyduğunu düşündüğü yeni siyaset bilimine dair çalışmalara bu kapsamda yönelmiştir. Demokratik topluma doğru yaşandığını düşündüğü tarihsel toplumsal dönüşüme, yeni yöntemler çerçevesinde yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle Tocqueville için önemli çalışma alanlarının başında, yönteme dair incelemeleri gelmektedir. Dolayısıyla onun yönteme dair çalışmalarının pratikten izole edilmiş teorik/felsefi fikirler olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Aksine Tocqueville, gözlemlerinde karşılaştığı farklı olaylar neticesinde yönteme ilişkin fikirlerini sahada gözlemlediği ihtiyaçlar çerçevesinde geliştirmiştir. Yaşamı, fikirleri, siyasal eylemi ve yönteme ilişkin düşünceleri arasındaki bağ, belirgin şekilde görülmektedir. Yaşamından ayrı düşünülemeyecek siyasal eylemleri ve entelektüel fikirleri, yönteme dair çalışmalarına ortam hazırlamıştır.

Amerika’da Demokrasi kitabında kullandığı gözlem yöntemi, modern sosyal bilimsel düşünce içerisindeki saha araştırmalarıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Amerika seyahati boyunca yaptığı saha çalışmaları, demokratik toplum diyerek ifade ettiği ve işleyen bir örneğini gözlemlediği ideal tipin veri

toplama aracı olarak değerlendirilebilir. Zihnindeki sorunsal ise ileride tüm dünyaya yayılacağını düşündüğü bu toplum tipini ayrıntılı şekilde tasvir etmek, onun problemlerini ve sınırlılıklarını açığa çıkarmaktır. Bu amacıyla bağlantılı diğer bir alt sorunsal ise, kendi ülkesi Fransa'yı gelecekte bekleyen demokratik toplumun sorunlarına ve tehlikelerine hazırlamaktır. *Amerika'da Demokrasi* kitabını bir gezi yazısından ayırarak, onu modern sosyal bilim düşüncesinin parçası kılan sorunsal bağımlı bir metin olmasıdır. Tocqueville, seyahatinden önce çeşitli konuşmalarında ve mektuplaşmalarında sorularını ortaya koymuştur. Amerika'ya yolculuğu sırasında neyi aradığının son derece farkındadır. Onun için seyahati bir macera, idari bir iş yahut egzotik bir keşif değil; aksine sınırları ve soruları belli bir saha araştırmasıdır. *Eski Rejim ve Devrim* başlıklı metninde ise ilgisini gelecekte beklediği sorunlardan tarihe çevirmiştir. Neden Fransa'da demokratik topluma giden, ona göre ilahi ilerleyiş, sürekli kesintilere uğramaktadır? Hareket noktası olarak aldığı temel sorunsal budur. Çalışma boyunca yöntem olarak, bugün özellikle sosyoloji biliminin içerisinde varlığını sürdüren tarihsel sosyolojik yaklaşımı kullanmıştır. Devrimin olaylarını anlatmak yerine tarihi kaynakları veri olarak değerlendirerek zihnindeki hipotezleri tartışmıştır. Doğrudan birinci el kaynaklara yönelerek arşiv belgeleri üzerinden Fransa'nın yaşadığı dönüşümü ele almıştır. Tocqueville'in toplumsal değişimi analiz ederken tarihsel çözümlemeye yönelmesini Theda Skocpol teyit etmektedir.¹ Skocpol'a göre sosyolojinin diğer kurucu figürleri gibi Tocqueville de ele aldığı toplumsal değişim konularını birinci el tarihi kaynakları kullanarak tartışmıştır. Hem saha araştırmasını hem de tarihsel sosyolojik yöntemi kullanması, Tocqueville'in toplumsal değişim üzerine değişik bilgi kaynaklarını işe koşarak, modern bilgi toplama yöntemlerine yakın şekilde çalıştığını göstermektedir. Skocpol ve sosyoloji alanının diğer birçok usta isminin *Tarihsel Sosyoloji* başlıklı edisyon kitapta atıf yaptıkları üzere toplumsal değişime dair Tocqueville'in başlattığı okuma biçimi, onun ardından önemli bir yöntem ve araştırma gündemi olarak kendisinden sonrakileri etkilemiştir.²

¹ Theda Skocpol, "Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi", **Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 2.

² *Ibid.*, 3.

Sosyal bilimler düşüncesi içerisinde Tocqueville'i anlamlı kılan, bu çalışmada ayrıntılı biçimde ele alınan önemli bir özelliği de fikirlerini sadece entelektüel düzlemde tutmayarak siyaset alanındaki uygulamalarıyla onlara hayat vermeye çalışmasıdır. Entelektüel araştırmalarının çoğu kez siyaset alanındaki söylemlerini ve eylemlerini belirlediği görülmektedir. *Eski Rejim ve Devrim* metnini oluşturduğu dönemin haricinde sürekli olarak entelektüel gündemiyle siyasal çalışmaları iç içe geçmiştir. Fikirlerinin sürekliliği sadece entelektüel düzeyde değil siyasal olarak da önemli etkiler uyandırmıştır. Örneğin modern dönem siyaset teorisi bakımından önemli bir konu olan demokratik toplum için özgürlükle eşitliğin birlikte sağlanması gerektiği düşüncesi, günümüzde dahi siyasal ideolojileri belirleyen boyutlara sahiptir. Bu mesele, günümüz toplumsal düzen tartışmaları bakımından dahi önemini korumaktadır. Toplumda eşitliği ve özgürlüğü sağlayacak düzenlemelerin birbirleriyle uyum halinde yürütülmesi gerektiği, aksi halde demokrasinin her zaman despotizmi ortaya çıkarma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu yaklaşımı, Tocqueville'in özgün katkısı olarak bu alandaki çalışmaları ve siyasal söylemleri önemli ölçüde etkilemiştir.

19. yüzyıl boyunca sosyal bilimler disiplinlerinin olduğu dönemde Tocqueville'in değişimi anlama ve bu değişimin sorunlarını ortaya koymaya yönelik çabaları, başka birçok düşünür için de geçerlidir. Sosyal bilimlerin kurucu figürlerinin her biri değişimin farklı boyutlarını merkeze alarak belirli alanları öne çıkarmışlardır. Marx'ta sınıf, Weber'de bürokrasi ve Durkheim için toplumsal olgu buna örnektir. Tocqueville ise yaşanan değişimin merkezine demokrasiyi almıştır. Demokrasinin ortaya çıkışının ve demokratik toplum dönüşümünün nitelikleri, Tocqueville için toplumsal olana ait her şeyi kökünden değiştirecek boyutlara sahiptir. Siyasi çalışmalarında karar alırken de bu düşüncesinin etkilerini görmek mümkündür. Demokratik topluma doğru yaşanan değişimin kaçınılmaz olduğunu düşünen Tocqueville, onu engelleyecek siyasal kararlardan uzak durulması gerektiğini düşünmüş ve fiilî olarak da siyaset alanı içerisinde düşüncesini bu yönde uygulamıştır. Bonaparte darbesi karşısındaki tutumu buna en iyi örneği oluşturmaktadır. Yaşanan darbe girişimini son ana kadar engellemeye çalışan Tocqueville, başarısız olduğunu gördüğünde ise demokratik zeminin kalmadığını düşünerek siyasetten çekilmeye karar vermiştir. Bonaparte'ın darbesi Fransa tarihi

bakımından önemli bir dönüm noktası olmakla birlikte sadece inzivaya çekilmek bakımından değil ama aynı zamanda odaklandığı sorunlar açısından da Tocqueville için büyük bir değişim olmuştur. Demokratik toplumu anlamaya ve olası tehlikelerini ortaya koymaya çalışan Tocqueville'in zihnindeki temel soru, darbe öncesinde demokratik toplumun Fransa'da uygulanmasına ilişkindir. Ancak darbe sonrası inzivaya çekildiği dönemde bu odağını değiştirerek neden Fransa'da demokratik toplumun bir türlü kurumsallaşamadığı sorusu üzerine incelemelerde bulunmuştur. *Eski Rejim ve Devrim* kitabı bu soruya verdiği cevapların bir sonucu olarak gelişmiştir. Demokratik siyaset imkânının kalmadığını düşünerek inzivaya çekilmesi ve bu çerçevede araştırma gündemiyle birlikte başka bir çalışma yöntemine başvurması, yaşamı, entelektüel fikirleri, siyasal çalışmaları ve sosyal bilimsel yöntemi arasındaki güçlü bağı bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Yaşadığı dönemde büyük ilgiyle karşılanmıştır. Fikirleri önemli tartışmalara neden olan Tocqueville'in düşünsel mirası, ölümünün ardından büyük bir sessizliğe gömülmüştür. Yaklaşık yüz yıllık bir sessizliğin ardından günümüzde çalışmaları, sosyal bilimler düşüncesinin klasikleri arasında değerlendirilmektedir. Hayatı, fikirleri, siyasal eylemleri ve yöntemsel sorgulamaları iç içe geçmiş biri olarak Tocqueville, sosyal bilimler tarihinde klasik düşünceden modern düşünceye geçiş aşamasının en önemli figürlerindendir.

Bu çalışmanın Tocqueville incelemelerine özgünlüğü, entelektüel, siyasetçi, insan ve sosyal bilimler yöntemine teorik katkı sunan farklı Tocqueville görünümelerini birbirleriyle etkileşimli olarak ele almasıdır. Literatür incelemesinde işaret edildiği üzere Tocqueville hakkında yapılan çalışmalarda ifade edilen dört inceleme alanının farklı gruplamalar halinde çalışmalara konu edildiği görülmektedir. Kimi araştırmalar Tocqueville'in hayatıyla siyasal eylemlerini yahut entelektüel olarak ortaya koyduğu fikirlerle sosyal bilimsel yöneme katkılarını bir arada ele almıştır. Hâlbuki Tocqueville gibi, işaret edilen alanlardaki fikir ve eylemleri iç içe geçmiş bir tarihsel şahsiyeti, toplum düşüncesi içerisinde anlamlandırabilmek için söz konusu düzeylerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi halde örneğin onun neden köleliğin kaldırılması gerektiğini düşünürken sömürgeciliğin devam etmesi gerektiğini savunması anlaşılamayacaktır. Zira aristokratik şan duygularıyla burjuva değerlerini hayatında birleştiren

Tocqueville için köleliğin aniden ortadan kalkması ve sömürge ekonomilerine son verilmesi hiç de rasyonel bir siyasal tercih olmayacaktır. Benzer şekilde Tocqueville'in bir düşünür ve eylem adamı olarak sosyal bilimsel düşünce geleneği içerisindeki konumu, eğer hayatı, fikirleri, siyasal eylemi ve yöntemsel incelemeleri birlikte ele alınmazsa doğru şekilde tespit edilemeyecektir. Dolayısıyla bu çalışma boyunca tarihsel sosyoloji yöntemi benimsenerek gerek konu itibarıyla birincil kaynak konumunda olan Tocqueville'in çalışmalarına gerekse de onun düşüncesini ele alan eserlere odaklanılarak işaret edilen üç düzeyin etkileşimi içerisinde Tocquevilleci düşünce ortaya konulmuştur. Tocqueville'in yöntemini, siyasal faaliyetlerini ya da bizzat karşısında konum aldığı tarihi dönüşümleri yaşadığı hayatı arasında bir ilişki kurulmadığı takdirde onun üzerine yapılan analizler eksik kalacaktır.

Sosyoloji biliminin öncülerinden kabul edilen Tocqueville üzerine yapılacak müstakbel çalışmalar, farklı soruların ve teorik perspektiflerin canlanmasına kapı aralamaya devam edecektir. Bu çalışmanın söz konusu amaca katkı sunması ümit edilmektedir.

Bibliyografya

Abrams, Philip: **Historical Sociology**. New York, Cornell University Press, 1982.

Ana Britannica: Genel Kültür Ansilopedisi, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1987.

Aron, Raymond: “Idées politiques et vision historique de Tocqueville,” **Revue française de science politique**, No.3, 1960, s. 509 – 526.

Aron, Raymond: **Les Etapes de la pensée sociologique**, Paris, Gallimard, 1967.

Aron, Raymond: “Tocqueville retrouvé”, **Tocqueville et l’esprit de la démocratie**, s. 25 – 46, Paris, Presses de sciences politique, 2005.

Aysevener, Kubilay: “Alexis de Tocqueville”, **Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e**, Ankara, Doğu Batı, 2013.

Baert, Patrick: **Sosyal Bilimler Felsefesi Pragmatizme Doğru**, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Beaumont, Gustave de
ve Tocqueville,

Alexis de: **On The Penitentiary System in the United States and Its Application in France**, Philadelphia, Carey, Lea and Blanchard, 1833.

Bicil, Levent: “Alexis De Tocqueville’in Demokrasi Anlayışı,” Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005.

Birnbaum, Pierre: **Sociologie de Tocqueville**, Paris, Presses universitaires de France, 1970.

- Boesche, Roger: “The Prison: Tocqueville’s Model for Despotism,” **The Western Political Quarterly**, No.33, 1980, s. 550 – 563.
- Bourdieu, Pierre: **La Distinction critique sociale du jugement**, Paris, Les Editions de Minuit, 1979.
- Craiutu, Aurelian. “What Kind of Social Scientist Was Tocqueville?” **Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century**, Plymouth, Lexington Books, 2009, s. 142–205.
- Craiutu, Aurelian
v.d.: **Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century**, Ed. Aurelian Craiutu ve Sheldon Gellar, Plymouth, Lexington Books, 2009.
- Craiutu Aurelian ve
Gellar, Sheldon: “Tocqueville and Us.” **Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century**, Plymouth, Lexington Books, 2009, s. 21 – 64.
- Dubois, Christian: **Alexis de Tocqueville Vie, œuvres, concepts**, Paris, Elipses, 2004.
- Elias, Norbert: **Uygarlık Süreci : Sosyo-oluşumsal ve Psiko-oluşumsal İncelemeler : Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler**, Çev. Ender Ateşman, İstanbul, İletişim yayınları, 2000.
- Elster, Jon: **Alexis de Tocqueville The First Social Scientist**, New York, Cambridge University Press, 2009.
- Epstein, Joseph: **Alexis de Tocqueville Democracy’s Guide**, New York, Harper Collins, 2009.

- Ergut, Ferdan ve
Uysal Ayşen: “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?”, **Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2007.
- Foucault, Michel: **Surveiller et punir: naissance de la prison**, Paris, Gallimard, 1976.
- Furet, François: **Penser la Révolution française**, Paris, Gallimard, 1978
- Furet, François: “The Intellectual Origins of Tocqueville’s Thought,” **Tocqueville et L’esprit de La Démocratie**, Paris, Presses de sciences politique, 2005, s. 121 – 140.
- Gellar, Sheldon: “Tocquevillian Analytics and the Global Democratic Revolution.” **Conversations with Tocqueville: The Global Democratic Revolution in the Twenty-First Century**, Plymouth, Lexington Books, 2009, s. 90 – 142.
- Gökşen, Sündüs: “Alexis de Tocqueville’in Demokrasi Anlayışı.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.
- Hirschman, Albert: **Gericiliğin Retoriği**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Hobbes, Thomas: **Leviathan**, Londra, Penguin Books, 1985.
- Huntington,
Samuel P.: “Political Development and Political Decay.” **World Politics**, C.17, No.3, 1965, s. 386 – 430.
- Janet, Paul: “Alexis de Tocqueville et la science politique au XIXe Siecle,” **Revue des deux mondes**, No.34, 1861, s. 101 – 133.

- Jardin, André: “Préface,” **Démocratie en Amérique**, Paris, Institut Coppet, 2010, s. 13 – 30.
- Kabakcı, Enes: “L’Activité politique d’Alexis de Tocqueville,” Yüksek Lisans Tezi, Université de Paris I Panthéon-Sorbonne, 1999.
- Kahan, Alan S: **Major Conservatives and Libertarian Thinkers Alexis de Tocqueville**, New York, The Continuum International Publishing Group, 2010.
- Kant, Immanuel: “What Is Enlightenment?” **Trials of Modernity: Europe and the Modern World**, Ed. Stacy Burton and Dennis Dworkin, Boston, Pearson, 2001.
- Kılıçbay, Mehmet: “En Gerçekçi Senaryo,” **Eski Rejim ve Devrim**, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995, s. 9 – 16.
- Lardinois, Roland: “L’Invention de Tocqueville,” **Actes de la recherche en sciences sociales**, No.135, 2000, s. 76 – 87.
- Long, David: “Townships,” **Discussion Guide**, No. 1, 2012.
- Mancini, Matthew J.: “From Oblivion to Apotheosis: The Ironic Journey of Alesxis de Tocqueville,” **Journal of American Studies**, No.45, 2011, s. 21 – 37.
- Manent, Pierre: **Tocqueville and the Nature of Democracy**, Londra: Rowman & Littlefield Publishers, 1996.
- Mann, Michael: **The Sources of Social Power**, Cambridge University Press, 1986.

- Mansfield,
Harvey C.: **Tocqueville A Very Short Introduction**, Londra, Oxford University Press, 2010.
- Marks, Stephen R.: “Durkheim’s Theory of Anomie,” **American Journal of Sociology**, C.80, No.2, 1974, s. 329 – 363.
- Marx, Karl: **Le 18 Brumaire de Louis Napoléon Bonaparte**, Paris, Editions Sociales, 1976.
- Mills, C. Wright: **The Sociological Imagination**, Londra, Oxford University Press, 2000.
- Montesquieu: **Considérations sur les causes de la grandeur des romains et de leur décadence**, Chicoutimi, Tremblay, 2001.
- Montesquieu: **De l'Esprit des lois**, Chicoutimi, Tremblay, 2001.
- Nisbet, Robert: “Many Tocqueville,” **The American Scholar**, C.46, No.1, 1977, s. 59 – 75.
- Nisbet, Robert: **The Sociological Tradition**, New York, Transaction Publishers, 2004.
- Offev, Claus: **Reflections on America**, Malden, Polity, 2005.
- Owen, J. Judd: **Making Religion Safe for Democracy Transformation from Hobbes to Tocqueville**, Londra, Cambridge University Press, 2015.
- Özdalga, Elisabeth: **Tarihsel Sosyoloji**, Ankara, Doğu Batı, 2009.

Özdemir,

Seçkin Sertdemir: “Recherches sur le sens de la liberté politique chez H. Arendt et A. de Tocqueville.” Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2011.

Peltonen, Markku: **The Duel in Early Modern England Civility, Politeness and Honour**, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Poggi, Gianfranco: **Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx and Durkheim**, California: Stanford University Press, 1972.

Ritzer, George: **Sociological Theory**, New York, McGraw Hill, 2008.

Salzman, Ariel: **Modern Devleti Yeniden Düşünmek**, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Skocpol, Theda: “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi,” **Tarihsel Sosyoloji Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 1 – 25.

Sunar, Lütfi: “Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik,” **Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 15 – 62

Swedberg, Richard: **Tocqueville’s Political Economy**, Princeton: Princeton University Press, 2009.

Tocqueville,

Alexis de: **Amerika’da Demokrasi**, Çev. Taner Timur, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği, 1962.

Tocqueville,

Alexis de: **De la Démocratie en Amérique**, Paris, Institut Coppet, 2012.

Tocqueville,

Alexis de:

Amerika’da Demokrasi, Çev. Özcan Doğan, Ankara, Doğu Batı, 2015.

Tocqueville,

Alexis de:

Amerika’da Demokrasi, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Tocqueville,

Alexis de:

“Birinci Cezayir Mektubu 23 Temmuz 1837,” **Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 65 – 75.

Tocqueville,

Alexis de:

Corrsepondance, Paris, Michel Levy Freres, 1867.

Tocqueville,

Alexis de:

Eski Rejim ve Devrim, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.

Tocqueville,

Alexis de:

“Fransızların İyi Sömürgelere Sahip Olmalarını Engelleyen Nedenler Üzerine Bazı Fikirler.” **Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 193 – 197.

Tocqueville,

Alexis de:

“Kuran ve İslam Üzerine Notlar,” **Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 369 – 375.

- Tocqueville,
Alexis de: **L’Ancien régime et la révolution**, Paris, Les Editions Gallimard, 1952.
- Tocqueville,
Alexis de: “Memoir on Pauperism,” **Tocqueville and Beaumont on Social Reform**, Ed. Seymour Drescher, New York: Harper&Row, 1968, s. 1 – 27
- Tocqueville,
Alexis de: **Premier rapport sur l’Algérie**, Chicoutimi, Tremblay, 2001.
- Tocqueville,
Alexis de: **Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar**, Ed. Lütü Sunar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Tocqueville,
Alexis de: **Tocqueville au Bas-Canada**, Montréal, Les Editions du jour, 1973.
- Tremblay,
Jean-Marie: “Introduction à l’ancien régime et la Révolution,” **L’Ancien régime et la révolution**, Quebec, Editions Numeriques, 2007, s. 1 – 19.
- Tunçel, Ahu: **Bir Siyaset Felsefesi Cumhuriyetçi Özgürlük**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Türkbağ,
Ahmet Ulvi: “Alexis de Tocqueville’de Amerikan Demokrasisi ve Bunun Getirdiği Problemler.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990.
- Weber, Max: **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Gürata, İstanbul, Ayraç yayınevi, 2002.

Yetiş, Mehmet: “Tocqueville ve Merkezîyetçilik Sorunu,” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.3, No.61, 2006, s. 280 – 306.

